

Tömösközi Ferenc

A hit és a közösség szolgálatában

Életutak a szlovákiai református
keresztyén egyházban

A hit és a közösség szolgálatában

Életutak a szlovákiai református
keresztyén egyházban

Tömösközi Ferenc

A HIT ÉS A KÖZÖSSÉG SZOLGÁLATÁBAN

ÉLETUTAK A SZLOVÁKIAI REFORMÁTUS
KERESZTYÉN EGYHÁZBAN

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar - Református Teológiai Kar
Komárom
2018

Lektorálták
Dr. habil. Popély Árpád, PhD.
Mgr. Lévai Attila, PhD.

Nyelvi lektor:
Fazekas István

A kötet a Vega 1/0528/16 számú, A Református Keresztyén Egyház Szlovákiában 1919–1952 című kutatási projekt részeredménye.

Publikácia vychádza v rámci riešenia projektu Vega1/0528/16 Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku v rokoch 1919–1952

A borítón a losonci református teológia végzős hallgatói és az akadémia igazgatója, Sörös Béla losonci lelkész 1930-ban.

© Selye János Egyetem, Tanárképző Kar - Református Teológiai Kar, Komárom 2018

ISBN 978-80-8122-273-3

Tartalomjegyzék

Előszó	7
Az egyházi és nemzeti elkötelezettség között. Štefan Štunda (István) pályája Simon Attila	9
A (cseh)szlovákiai magyarság felekezeti megoszlásának alakulása 1921 és 2011 között	28
Gyurgyík László	
Ateizmus és vallásosság Dunaszerdahelyen 1948–1989	45
Vajda Barnabás	
Sörös Béla élete és munkássága	59
Csonthó Aranka	
Péter Mihály és a szlovenszkói és ruszinszkói református egyház három nagy kérdése	72
Filep Tamás Gusztáv	
Galambos Zoltán élete és szolgálata	92
Tömösközi Ferenc	
Tóth István szolgálata Kisújfalun	111
Kis Jolán	
A somorjai evangélikus elemi iskola felemelkedése és bukása	135
Bándy György	
Református lelkészek az egyházlátogatási jegyzőkönyvek tükrében	159
Kónya Annamária	

Akinek Thököly Imre volt a kedvenc diákja	
Ladiver Illés, két iskola reformátora	170

Kónya Péter

Balogh Elemér	180
---------------------	-----

Somogyi Alférd

Előszó

Noha a Szlovákiai Keresztyén Református Egyház története szerves részét képezi a szlovákiai magyar közösség történetének, történetéről mégis keveset tudunk. Pedig a református egyház múltján keresztül a szlovákiai magyarság életének alapvető folyamati rajzolódnak ki: a csehszlovák állam viszony az itt élő magyarokhoz, a magyar-szlovák viszony, a szlovákiai magyar közösségépítés kérdései, stb.

Az a kutatási projekt, amelyet a Selye János Egyetem Teológiai Karán és a tanárképző kar történelem tanszékén dolgozó szakemberek 2016-ban kezdtek meg, a fent jelezett hiány pótlásának az első kísérletként is felfogható, hiszen néhány egyéni teljesítménytől eltekintve a szlovákiai református egyház történetével kapcsolatos szisztematikus feltáró munka a rendszerváltás óta nem folyt. A Református Keresztyén Egyház Szlovákiában 1919–1952 című kutatási projekt a Szlovákiai Keresztyén Református Egyház 1919 és 1952 közötti történeté kívánja – legalább részben – feltárni. Ennek a programnak a keretén belül került megrendezésre 2017. október 12-én A hit és a közösség szolgáltatásban címmel az a nemzetközi konferencia, amelynek célja az volt, hogy néhány olyan az itteni reformátusság életében fontos szerepet játszó személyiség életpályáját bemutassa, akik kiemelkedő szerepet játszottak az egyház életében, ám a nagyközönség mégis keveset tud róluk.

A jelen kötet az említett konferencián elhangzott előadások nagy részének írott – és kibővített – anyagát közli. A kötetbe sorolt írások többnyire még lezáratlan kutatások részeredményei, ám egy-egy személyiségről mégis kerek és komplex képet igyekeznek nyújtani. Ennélfogva fontos adalékok a református egyház történetéhez, miközben jelzik az eddigi kutatások hiányait, de egyben az elkövetkezendő kutatások követendő irányait is.

Ezért jól szívvvel ajánljuk mindenkinek, aki többet szeretne megtudni a szlovákiai magyar (nem csak) református közösség múltjáról és ezáltal persze jelenéről is.

a szerkesztő

Az egyházi és nemzeti elkötelezettség között. Štefan Štunda (István) pályája*

Simon Attila¹

The evaluation of Štunda still remains to be done, but it is understandable, as first his wide range of activities must be examined more thoroughly. But it appears certain that it will not be easy to appraise him. He had been a gifted and promising theology student, but he served as a pastor for only a short time. His role after the regime change, especially his activities connected with the Reformed Church as staff member of the Bratislava school education department, as well as his political career, are more than controversial. From the point of view of the Slovak Reformed Church leadership or that of the Budapest politics, he could even appear to be a traitor, but it should certainly be taken into account that Štunda had a Slovak identity and this, to a certain extent, makes his steps explainable. But it is sure that he, as one of the leaders of the Organizing Committee, served a cause, which was not only about the redress of the Slovak members' grievances, but much more about the elimination of the centuries-long traditions of the Reformed Church, as well as the termination of the Hungarian national minority in Slovakia.

Although we do not know what led him to the anti-fascist resistance, his activities in this field deserve recognition and respect, because he sacrificed his life for the service of good.

Keywords: Czechoslovakia, Štefan Štunda, Reformed Church, Hungarian Minority

Bár az egyházak és a politika kapcsolata a mai közélet szemszögéből meglehetősen kényes témának számít, a múltban ez korántsem volt így, s ha csak a két világháború közötti, nem is olyan távoli, világba visszatekintünk, azt kell látnunk, hogy a papoknak a politikai életben való szerepvállalása akkoriban

* A tanulmány a VEGA 1/0528/16 számú, A Református Keresztény Egyház Szlovákiában 1919–1952 című kutatási projekt keretében készült.

¹ Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Történelem Tanszék

teljesen megszokott és elfogadott volt. Sőt az egyház és a papság társadalmi tekintélye akár komoly előnyt is jelenthetett egy-egy választás során, így a pártok is szívesen támogatták a papok bekapcsolódását a politikába, miközben voltak pártok, amelyek eleve szorosan kapcsolódtak valamely egyház eszmeiségéhez és szervezeti hálózatához is.

Az első Csehszlovák Köztársaságban, pontosabban annak szlovákiai részében az egyházak és egyházi személyek befolyása különösen erős volt, hiszen a lakosság nagy része falusias, hagyománytisztelő közösségekben élt. Nem csoda tehát, hogy a két legjelentősebb szlovák pártot is papok vezették: a Szlovák Néppártot (később Hlinka-féle Szlovák Néppárt) a katolikus plébános, Andrej Hlinka majd Jozef Tiso, a Szlovák Nemzeti Pártot az evangélikus lelkész, Martin Rázus. Nem beszélve arról, hogy a Néppárt minden tekintetben erősen kötődött a katolikus egyházhoz, s a párt életében kimagaslóan fontos szerepet játszott a katolikus klérus.² Mindenesetre abban, hogy a szlovák pártokban a papság ilyen nagy befolyással bírt meglehetősen szerepe volt a szlovák társadalom és a szlovák politika 19. századi fejlődésének, hiszen, amíg a magyar politikát elsősorban a nemesség „csinálta”, addig a „csonka” szlovák társadalomban ezt a szerepet jórészt az egyházi értelmiség töltötte be, amely hagyomány ereje Trianon után is érezhető volt.

A korabeli szlovákiai magyar pártokban a klérusnak – részben a fenti hagyományok miatt is – korántsem volt ilyen fontos szerepe. Igaz ugyan, hogy mindkét nagy magyar polgári párt, az Országos Keresztényszocialista Párt (OKP) és a Magyar Nemzet Párt (MNP) is felekezeti színezetű választói háttérrel rendelkezett (az OKP katolikus, a MNP református pártként volt elkönyvelve), de nem csupán az MNP, de az OKP esetében sem jöhetett szóba a papi vezetés. Még akkor sem, ha ez utóbbi a párt történetével foglalkozó szerzők gyakran használják a „papi szárny” kifejezést, sőt az OKP talán legbefolyásosabb érdekcsoportjaként beszélnek róla. Ami bizonyára igaz is, ám a katolikus klérus befolyását mégsem szabadna túlbecsülni, hiszen a párt legfontosabb döntései korántsem valamelyik plébánián, sőt még nem is a pozsonyi pártközpontban, hanem Budapesten születtek. A párt két háború közötti összesen 22 parlamenti és tartományi képviselője és szenátora közül pedig csupán 5 volt a katolikus

² lásd Letz - Mulík - Bartlová 2006.

pap,³ ami önmagában sem túl magas szám, miközben azt is látnunk kell, hogy ebből az öt személyből valójában egy sem tartozott a párt irányadó személyiségei közé.

Még kevésbé volt érintve az egyház befolyásától a Magyar Nemzeti Párt, amelyet ugyan református pártként szokás számon tartani, s a választóinak többségét kétség kívül a református magyarság tette ki, ám a református egyház befolyása mégis elenyésző volt a pártra. Ezt jelzi az is, hogy a pártvezér, Szent-Ivány József evangélikus volt,⁴ az őt a harmincas években felváltó Jaross Andor pedig katolikus. S talán a pártvezér személyének köszönhetően, de magában a pártstruktúrákban sem volt az evangélikusok szerepe kisebb, mint a reformátusoké.

Mindenesetre a reformátusok a korabeli magyar politikai életben amúgy is alulreprezentáltak voltak, hiszen a prágai nemzetgyűlés és a pozsonyi tartományi gyűlés általam megvizsgált 46 magyar nemzetiségű képviselője és szenátora között csupán 6 református található, ami nem csupán a 31 katolikus vallású személyhez mérten kevés, de a szintén 6 evangélikushoz képest is, hiszen ők egy jóval kisebb közösségből kerültek ki. Viszonylag érdekes a jelzett 6 református képviselő megoszlása is, hiszen közülük 2 nem a Nemzeti Párt, hanem a katolikus jellegű OKP listáján kapott mandátumot. Ráadásul nem világi személyekről van szó, hanem református lelkészekről,⁵ ami azt jelzi, hogy a napi politikában a felekezeti választóvonalak talán mégsem voltak oly mélyek, mint azt eddig gondoltuk. Ezt a vélekedést erősíti az is, hogy az OKP 1923-ban megválasztott 40 tagú szélesebb pártvezetőségében 4 református pap is bekerült (Angyal 2004, 231. p.). Sőt nem is akárcikről van szó, hiszen köztük volt Idrányi Barna és Péter Mihály is, akik később a tiszáninneni egyházkerület püspökei voltak.

A jelen tanulmányban Štefan Štunda (István) sok tekintetben sajátos életpályájának fontosabb mozzanatait kívánom számba venni, akinek a pályája egyben a szlovenszkói református egyház korabeli fejlődésének is jó tükörképe, hiszen Štunda 1919-ben induló karrierje 1945-ben bekövetkező haláláig

3 Franciscy Lajos, Gregorovits Lipót, Kopernecky Ferenc, Palkovich Viktor és Porubszky Géza.

4 Szent-Ivány József életpályájáról, az evangélikus egyházban betöltött szerepéről lásd Simon – Tóth 2016, 145–149. p.

5 Virágh Béla királyhelmeci lelkész és Keresztúry József nagygyéresi esperes.

számos pontban metszette a református egyház útját: volt, hogy együtt haladt vele, volt, hogy szembement azzal, s volt időszak, amikor azok között volt, akik letérítették az egyházat korábbi útjáról.

Štunda és az egyház kapcsolata kapcsán fontos szerepet játszik az is, hogy esetében a református egyházon belül kisebbséget képező szlovák közösség képviselőjéről van szó, aki számára Csehszlovákia 1918 megalakulása a református identitás helyett a nemzeti identitást juttatta domináns helyzetbe. Stefan Štunda személye a fentiekén kívül politikai szempontból is rendkívül érdekes, hiszen a csehszlovák nemzetgyűlésbe került református lelkészek közül egyedüliként volt kormánypárti, amely tény – a református egyház és a csehszlovák állam finoman szólva is feszült viszonyát tekintve, önmagában is eléggé pikáns dolog volt. Végezetül pedig amellet sem mehetünk el szó nélkül, hogy Štunda egyike volt azoknak az antifasiszta politikusoknak, akik a náci rezsim áldozataivá váltak.

Teológusból a kormányhivatalnok

Štewan Štunda 1891-ben született az Ung megyei Lakárdon (ma Lekárovice), ahol születésekor az 1289 lakosból csupán 76 fő vallotta magát magyarnak,⁶ s alig többen, 84-en reformátusnak (a két csoport között valószínűleg átfedés volt).⁷ A parasztszaládban született fiú elemi iskoláit a szomszédos Magasrén majd Bajánháza református iskoláiban végezte. És bár Bajánháza magyar többségű településként jelenik meg a korabeli statisztikákban,⁸ az utcán és az iskolában minden bizonnyal a szlovák volt az uralkodó nyelv, s Štunda gyerekként valószínűleg csak minimális magyar nyelvi ismeretekkel rendelkezett.⁹

6 Fórum Kisebbségkutató Intézet, Szlovákiai Magyar Adatbank. Szlovákiai településeinek adatbázisa. <http://telepulesek.adatbank.sk/telepules/lakard-lekarovice/> Letöltve: 2017. 10. 06. A magát szlováknak valló lakosság többsége görög katolikus vallású volt, akik egy jó része a csehszlovák időkben már nem szlováknak, hanem ruszin nemzetiségűnek vallották magukat.

7 Uo.

8 A századfordulón, amikor Štunda ott tanult, a település 507 lakosából 470 volt a magyar és csupán 37 a szlovák. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Szlovákiai Magyar Adatbank. Szlovákiai településeinek adatbázisa. <http://telepulesek.adatbank.sk/telepules/bajanhaza-bajany/> Letöltve: 2017. 10. 06.

9 Saját bevallása szerint, amikor Patakra került, mindössze 250 magyar szót ismert. A Reggel, 1928. május 24., 4.

Kitűnt viszont társai közül fürge észjárásával, aminek köszönhetően az akkor Ungpinkócon szolgáló református lelkész, Móre Elek beajánlotta sárospataki gimnáziumba (Hromaník 2000, 28. p.), ahová 1904-ben felvételt is nyert.

A sárospataki évkönyvek szerint Štunda már első itt eltöltött évét is kitűnő eredménnyel fejezte be,¹⁰ és lényegében végig ugyanez jellemezte iskolai előmenetelét. Mind a gimnáziumban, mind a teológiai akadémián kitűnően teljesített, eredményeit, publikációit többször részesítették dícséretben, különdíjban. Eközben a diákéletben is aktív volt, a világháború idején már a Hittanhallgatók Egyesületének elnöke illetve a Főiskolai Ifjúsági Egyesület alelnöke volt.¹¹ Mint az egyik legjobb hallgató már diákévei alatt főiskolai szenior a vallás- és hittudományi kar segédtanára, a héber és újszövetségi görög nyelv előadó tanára volt. Kitűnő eredményeinek és feltehetően erős ambícióinak köszönhető az is, hogy 1917-ben, amikor a háborús helyzet miatt a svájci egyetemek amúgy már nem nagyon vettek fel magyarországi hallgatókat, neki mégis sikerül bejutnia az egyetemes református egyház szempontjából oly nagy jelentőséggel bíró bázeli egyetemre. 1917. október 31-én kezdődő kiutazása azért nem volt akadályoktól mentes, hiszen az osztrák hatóságok 10 napra visszatartották, s csak azt követően engedték át a határon.¹² Bázelen végül november 16-án iratkozott be az egyetemre, ahonnan csupán a háború befejezését követően, valamikor 1918 végén térhetett haza. Svájci életéről nem sokat tudni, az azonban bizonyos, hogy a lehetőségek szerint tartotta a kapcsolatot Patakkal, s itt-ott írást is küldött haza. 1918 májusában például a magyar protestantizmus feladatairól jelent meg írása az ottani Református Lapokban.¹³

A Štunda életével foglalkozó források jórészt egybehangzóan állítják, hogy hazatérése után a Tiszáninnyi Egyházkerület frissen kinevezett püspökének, Révész Kálmánnak a titkára lett. Ezt írja róla az 1992-ben megjelent szlovák életrajzi lexikon (Maťovčík 1992, 529. p.) és szülőfalujának, Lakárdnak a hon-

10 *A Sárospataki Ev. Ref. Főiskola, Akadémia és Főgimnázium Értesítője* az 1904–1905. iskolai évről. Sárospatak, 1905, 155. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Sarospatok_30064_reformatum_foiskola_30084_1904/?query=Stunda&pg=158&layout=s. Letöltve: 2017. 10. 6.

11 *A Sárospataki Ev. Ref. Főiskola, Akadémia és Főgimnázium Értesítője* az 1915–1916-ik iskolai évről. Sárospatak, 1916, 177. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Sarospatok_30064_reformatum_foiskola_30095_1915/?query=Stunda&pg=182&layout=s. Letöltve: 2017. 10. 6.

12 *Sárospataki Református Lapok*, 1917. november 18–25, 329. p.

13 *Sárospataki Református Lapok*, 1918. május 19–26. 106–107. p.

lapja is.¹⁴ Csakhogy a honlap az említett életrajzi lexikonból vette ezt az információt, az életrajzi lexikon forrása pedig minden bizonnyal Anton Maťašíknek az egyház szlovák nyelvű lapjában, a *Kalvínske hlasy*-ban 1965-ben Štundáról megjelent megemlékező írása lehetett.¹⁵ Maťašík információját azonban korabeli források nem támasztják alá, és ami jelenleg perdöntőnek látszik, arról, hogy Štunda titkári szerepet töltött volna be mellette, maga Révész Kálmán sem tesz említést. Sem az 1920 júliusi 1-jei keltezésű püspöki jelentésében,¹⁶ sem más erre a korszakra vonatkozó írásában. Persze nem zárhatjuk ki, hogy Maťašík állítása akár még igaz is lehet, hiszen Štunda és Révész még Sárospatakról ismerhették egymást, az 1918 végén püspöki székhelyét Kassán elfoglaló Révésznek pedig bizonyára szüksége volt egy szlovákul is jól tudó titkárra. Csakhogy Štunda hazatérte után Miskolcon volt segédlelkész, Révész pedig Kassán püspök, s a két várost 1918. december 29-e után (e napon került Kassa csehszlovák megszállás alá) nehezen átjárható államhatár választotta el egymástól, ami az ilyen szoros munkakapcsolat fenntartását minden bizonnyal ellehetetlenítette volna.

Mindenesetre Štunda a miskolci segédlelkészi állását feladva valamikor 1919 koranyarán Szlovákiába jött, ahol hamarosan a prágai Iskola- és Közművelődésügyi Minisztérium pozsonyi kirendeltségének munkatársa lett, mégpedig a vallásügyi osztály evangélikus vallású előadójának, Ján Šimkovičnak a református ügyek vitelével megbízott titkára.

Azt, hogy miskolci segédlelkészből hogyan lett egyik napról a másikra a csehszlovák kormányzat hivatalnok, pontosan nem tudni. Az egyedüli konkrét, ám nem teljesen világosan értelmezhető információt erről Michal Hromaník írása adja, aki anélkül hogy forrását megnevezné, az ungpinkóci lelkész, Móre Élek szerepét hangsúlyozza (Hromaník 2000, 29. p.). Hromaník szerint annak a lehetőségét, hogy a szlovák református közösségeket egy külön referens képviselje a Pozsonyban Ung megye első szlovák ispánja, az eredetileg katolikus plébános Ladislav Moyš vetette fel az általa 1919 tavaszán összehíott református lelkészeknek. Ennek kapcsán jutott Móre Elek eszébe korábbi pártfoglaltja, az éppen Miskolcon szolgáló Štunda, s mivel Móre amúgy is Magyarországra

14 Obec lakárovice. Reformovaná cirkev. <http://www.obeclekarovice.sk/dejiny.php?page=reform>

15 Maťašík, Anton: Štefan Štunda. *Kalvínske hlasy*, 1965, č. 3, 5. p.

16 *Sárospataki Református Lapok*, 1921. március 10. 9–12.

készült utazni, ahol a lánya tanult, ő volt az, aki Miskolcon felkereste Štundát és rábeszélte, vállalja el a feladatot.

Azt nem tudjuk, hogy Štunda pontosan mikor hagyta ott Miskolcot, s jött át a határon, annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy 1919. május 1-jén már ott volt Ung megye szlovák nyelvű gyülekezeteinek azon a megbeszélésén, ahol felkérést kapott arra, hogy képviselje Pozsonyban a szlovák gyülekezeteket.¹⁷ Ezt követően kereste meg Kassán lelkészi feljebbvalóját, Révész Kálmán püspököt, s kért tőle engedélyt arra, hogy miközben lelkészi státuszát továbbra is fenntartaná, referensi állást betölthesse.¹⁸ Révész pedig ezt az engedélyt megadta neki.¹⁹

Az említett nagymihályi gyűlés később viták forrása lett, mivel Štunda úgy interpretálta az ott történeteket, hogy ő arra kapott a megjelentektől felhatalmazást, hogy a szlovák esperesség ügyét előremozdítsa, Péter Mihály és Idrányi Barna viszont azt állították, hogy Štundát a kongrua ügyének intézésével bízták meg, ám a szlovák esperesség ügyéről a megbeszélésen szó sem esett.²⁰ A valószínűbbnek ebben az esetben Idrányiék érvelése tűnik, miközben Štunda verziója láthatóan azt a célt szolgálta, hogy későbbi lépéseire utólagos igazolást teremtsen. Egy 1921-ben a *Slovenský Kalvín* c. lapban megjelentetett írásában ugyanis a pozsonyi minisztérium szolgálatába való lépését olyan kényszer szülte helyzetként igyekezett beállítani, amelyet az szült meg, hogy ő 1919-ben teljes mértékben felvállalta a szlovák esperesség ügyét, ám ebbe a harcban egyedül maradt. A református egyház árulóként kezdte kezelni, Pozsonyban pedig nem kapta meg azt a támogatást, amit Moyš Ung megyei és Milutin Križko Zemplén megyei ispánok neki ígértek. Így pedig nem maradt más választása, minthogy állást fogadjon el az iskolaügyi referátuson.²¹

17 Péter Mihály, aki a húszas években hosszú éveken át folytatott Štundával éles hangú polémiát, szintén úgy emlékezett, hogy a szlovák gyülekezetek kérték fel Štundát a minisztériumi állásra. Igaz ő egy 1919. július 15-én Nagymihályon megtartott értekezlet említ. Vö. *Református Egyház és Iskola*, 1921. február 6. 2.

18 *Sárospataki Református Lapok*, 1921. március 10, 10.

19 Czinke István püspök egyik nyilatkozatában úgy fogalmazott, hogy Štunda Révész Kálmán tiszáninnei püspök támogatásával került erre a posztra. Czinke azonban, aki vitában állt Révészszel, feltehetően tudatosan magyarázta félre Štunda engedélykérését. Vö. *Sárospataki Református Lapok*, 1922. július 9, 119.

20 *Református Egyház és Iskola*, 1921. február 27. 1.

21 A szlovák lapban megjelent írást magyar fordításban közli a *Református Egyház és Iskola*,

Štundának az iskolaügyi referátuson végzett tevékenységéről, a hivatal levéltári anyagának feltáratlansága miatt, csupán felületes ismereteink vannak. Az bizonyosnak látszik, hogy kezdetben igyekezett valamiféle közvetítői szerepet játszani: ő volt az, aki 1919 szeptemberében azt az ajánlatot tette Révésznek, miszerint a lelkészekről megkívánt hűségükért cserében az állam kifizeti a kongruát. Ezt azonban akkor Révész elutasította (Szabó 1944, 240. p.). Később pedig elsősorban az egyházi alkotmány kapcsán kibontakozó tárgyalásokon kapott szerepet. Ekkora azonban már eléggé eltávolodott egyházától, s a minisztérium álláspontját követő állami hivatalnokká vált. Szerepváltását jól jellemzi az a jelentés, amelyet 1924. szeptember 15-én a református egyház állapotáról és az állam részéről azzal szemben tanúsítandó magatartásról írt.²² Jelentésében az állam és egyház közötti rossz viszonyért az egyház aktuális vezetését, és személy szerint a tiszáninneri egyházkerület püspökét, Czinke Istvánt okolta. Megoldásként pedig lényegében az egyház kiegészítését javasolta (a kongrua és mindenféle segély megvonása által), illetve azt, hogy a református papok működésének engedélyezését nyelvvizsgától tegyék függővé. Štunda célja láthatóan az volt, hogy olyan elégedetlenséget váltson ki az egyházon belül, amely a Czinke püspök eltávolításához és egy Prágának megfelelőbb egyházi vezetés megválasztásához vezetne.

Mivel az egyházon belül sokan árulónak tartották, Štunda kapcsolata az egyházi vezetéssel korántsem volt jónak mondható, ami akár ballasztja is lehetett az állam és a református egyház közötti kapcsolatoknak. Talán ennek is szerepe volt abban, hogy 1924-től a korábbinál jóval kevesebbet találkozzunk a nevével, 1926-tól pedig inkább már politikusként van jelen a közéletben, mint állami hivatalnokként.

Az iskolaügyi referátuson végzett tevékenységének az értékelése nem lezárt ugyan, de azt, hogy ellentmondásos, el lehet mondani. Már idézett püspöki jelentésében Révész Kálmán pozitívan értékelte Štunda munkáját: „Štunda úr, a hozzá kötött reményeknek, minden tekintetben becsülettel megfelelt.”²³ Igaz Révész véleménye még az 1920-as évek legelejéről származott. A későbbi véle-

1921. február 6. 2. p.

22 SNA, f. Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO), k. 181. Reformovaný cirkev na Slovensku, pomery.

23 *Sárospataki Református Lapok*, 1921. március 10., 9–12. p.

mények azonban már határozottan negatív színezetűek voltak.

A *Sárospataki Református Lapok* elsősorban a szlovák esperesség érdekében folytatott tevékenységért támadta, aminek kapcsán a csehszlovák nemzeti és politikai egységmozgalom „lelkes ügynökeként” aposztrofálta őt. Az 1921. évi áprilisi számában pedig ugyanez a lap a szlovák gyülekezetek leszakításának ügynökeként festi le Štundát.²⁴ Elítélően nyilatkozott róla Szabó Lajos kassai lelkész is, aki könyvében renegátnak minősítette volt lelkésztársát (Szabó 1944, 240. p.). Legkíméletlenebb bírálója azonban Péter Mihály későbbi püspök volt, aki a húszas évek elején hosszú hírlapi polémiát folytatott Štundával. Ennek során Péter többféle vádat is megfogalmazott ellene, legfőképp azt, hogy elárulta egyházát és hogy tevékenységét hazugságok és más lelkészhez nem illő dolgok jellemzik. A vita egyik kulcskérdése a szlovák kálvinisták ügye volt, amellyel kapcsolatban Péter Mihály *Historicus* álnév alatt jelentette meg az *Otázka slovenských káľvinov* c. röpiratát, amelyre Štunda egy a *Slovenský Káľvinban* 1922. május 2-án leközölt írásban válaszolt. Végül a vita lezárásához Štunda találta meg az utat, aki azt állítva, hogy neki olyan dokumentumai vannak, amelyek igazolják az álláspontját, ám mivel ezeket anélkül nem lehetne nyilvánosságra hozni, hogy az egyház erkölcsi kárt ne szenvedjen, ezért két tiszteletreméltó egyházi személy pártatlan vizsgálatára tett javaslatot.²⁵ Miután ezt a megoldást Péter Mihály is elfogadta, Szilassy Béla főgondnokot és Bertók Béla püspököt kérték fel, hogy a Štunda által előterjesztett dokumentumok alapján tegyenek igazságot a vitában. Ők pedig egy olyan kompromisszumos ítélettel zárták le az egyház számára is kínos történetet, miszerint mind Péter, mind Štunda jó-hiszeműen jártak el, s ha alkalmuk lett volna, hogy a vitás dolgokat egymással személyesen megbeszéljék, akkor a vitának ki sem kellett volna robbannia.²⁶

Štundának a referátuson végzet tevékenységéről annyi azért elmondható, hogy ha nem is a legfontosabb eleme, de fontos „fogaskereke” volt egy olyan szándéknak, amelynek célja a református egyház „engedelmességre” kényszerítése és a magyarországi református egyházzal való teljes és végleges leszakítása volt. Ebben a folyamatban a referátus egyaránt felhasználta a lex apponyi – immár a református iskolák „államosítására” is alkalmas – rendelkezéseit, mint

24 *Sárospataki Református Lapok*, 1921. április 10., 29; 1921. június 25, 69. p.

25 *Református Egyház és Iskola*, 1923. május 13, 76. p.

26 *Református Egyház és Iskola*, 1923. június 24, 101. p.

az egyháznak a kongrua megvonásával való zsarolását. Ez pedig Štundára sem vet jó fényt.

A magyar földművesek képviselője

Hogy hogyan került Štunda a pártpolitikába, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy miközben továbbra is az iskolaügyi referátus alkalmazottja maradt (1925-ben véglegesítették minisztériumi helyettes titkári rangban) 1926 tavaszán ezzel párhuzamosan már a Köztársasági Magyar Földműves Párt (KMFP) lapját, a *Népújságot* is szerkesztette, ugyanezen év őszén pedig a párt elnökségébe is beválasztották.

Az első csehszlovák Köztársaság demokratikus viszonyait taglalva viszonylag ritkán kerül szóba a korabeli közélet túlságosan erős átpolitizáltsága, amelybe nem csupán az tartozott bele, hogy az egyes reszortok egy-egy párt szinte állandó hitbizományának számítottak, de az is, hogy az állami alkalmazottaktól elvárták, hogy valamelyik kormánypárt deklarált tagjai legyenek. Az iskolaügyet jórészt két párt sajátította ki magának: a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt (amely 20 év alatt 4 oktatási minisztert is adott) és a Köztársasági Agrárpárt (amelyből 5 oktatási miniszter került ki). Štunda számára a választás, paraszti származású lelkészként valószínűleg nem volt nehéz: a szociáldemokrácia esetében nem nagyon jöhetett szóba, a Köztársasági Agrárpárt viszont kézenfekvő megoldásnak tűnt. Annál is inkább, mivel minisztériumi alkalmazottként bizonyára nem egyszer kerülhetett kapcsolatba a korszak legbefolyásosabb szlovák politikusával, Milan Hodžával, aki az Agrárpárt szlovákiai erős embereként számos kormányzati funkciót töltött be, s 1926 és 1929 között iskolaügyi miniszter is volt. Hodžáról azonban azt is fontos tudni, hogy 1922-től négy éven át ő volt a mezőgazdasági miniszter, s mint ilyen a földbirtokreformért felelő politikai tényező is, akinek az egyik jól látható politikai célja az volt, hogy épp a földbirtokreform segítségével próbálja meg a falusi magyar lakosság szavazatainak egy részét átvezetni az ellenzéki magyar pártoktól a csehszlovák kormánypártok oldalára.

A magyarul is kitűnően beszélő és a szlovenszkói magyar politikát (legfontosabb szereplőit személyesen is) jól ismerő Hodža ennek a célnak kívánta alárendelni annak a Köztársasági Magyar Földműves Pártnak létrehozását, amely

1923 elején Köztársasági Magyar Kisgazdák és Földművesek Szövetsége néven alakult meg, s amely kezdettől fogva hangsúlyozta a csehszlovák állam és a kormányzat iránti lojalitását.²⁷ A Csomor István vezette KMFP nem is titkolta, hogy a párt szorosan kötődik a Köztársasági Agrárpárthoz, s valódi szellemi vezérének „az agrádemokrácia apostolát”, Milan Hodžát tekintik, akinek a tiszteletére a párt rendezvényein gyakran énekelték el az ún. Hodzsa-indulót.²⁸ Valószínűleg ezt, mármint saját szerepét, maga Hodža is így látta, s befolyásának a biztosítását nem is bízta a véletlenre. Már a párt második országos kongresszusán a párt „védelnökévé” választotta egyik bizalmasát, Ján Duchaj agrárpárti szenátort, s az a gyakorlat, hogy KMFP vezetésében mindig ott ült Hodža egy-két megbízható embere, a következő években is érvényben volt: Duchajt követően ezt a szerepet Milutin Križko, Samuel Zoch, majd Štefan Štunda is betöltötte.

Štundát a párt 1926. november 14-én megtartott kongresszusán választották be a párt elnökségébe, amely aktus az addig a politikában nem látható (volt) lelkész 1938-ig tartó töretlen karrierjének kezdetét jelentette. Štunda szerepe a párton belül különösen Zoch 1928-ban bekövetkezett halála után vált meghatározóvá, hiszen innentől kezdve a pártelnöki tisztelet betöltő Csomor mellett a párt második legfontosabb emberének számított.²⁹ Sőt a Csomorral szembeni nyilvánvaló intellektuális fölényének illetve annak köszönhetően, hogy a pártelnök szlovákul sem tudott jól, ő volt az, aki igazából meghatározta a párt irányvonalát.

Štundának, az egykori református lelkésznek a KMFP vezetésében való megjelenése már csak azért is pikánsnak számított, mivel a pártra Budapestről a magyar ügy árulóiként tekintettek, s lényegében hasonlóan viselkedtek velük szemben a magyar ellenzéki erők politikusai is. Fontos azonban látni, hogy nem ő volt az egyedüli református pap, aki Csomor pártjához sodródott. Az OKP egykori elnöke, Szüllő Géza az első bécsi döntés utáni egyik visszapillantó írásában a következőket vetette papírra: „...akadt egy rész, különösen a Bodrogközben, a református papság között, amely eltávolodva a nemzet és a hit

²⁷ A párt megalakulásának háttéréről lásd Simon 2013, 38–40. p.

²⁸ Uo. 45. p.

²⁹ A *Reggel* c. aktivista lapnak 1929-ben saját maga is azt nyilatkozta, hogy Zoch halálát követően Milan Hodža kérésére ő vállalta magára a köztársasági magyarok ügyeinek az intézését. Vö. A *Reggel*, 1929. október 10, 3.

tételétől, az egyházi érdekeket az állam érdekeivel azonosítani kívánva, Štunda és más bodrogközi papok által befolyásolva, igen erős mértékben behódolt a cseh államnak, és sajnos huszonöttnél több olyan paróchia volt színmagyar vidéken, ahol a református pap a mi pártjaink ellen dolgozott, a cseh agrárpárt mellett.³⁰ Ha hihetünk Szüllőnek (márpedig alapvetően igen, még ha fel is nagyította a reformátusok „árulását”), akkor a kérdés az, mi vihette a református lelkészek ily nagy számát Csomorék táborába. Némelyiküket bizonyára meggyőződése, ám voltak olyanok is, akik vélt vagy valós előnyök kedvéért sorakoztak fel a kormányoldalán, s ebben bizony Štundanak is megvolt a maga szerepe. Erre utalhat Galambos Károly komáromszentpéteri lelkész önéletrajza is (Kránitz 2013, 283. p.), amelyben azt olvashatjuk, hogy a református lelkészek rossz anyagi helyzete és a segélyek elmaradása abból fakadt, hogy Štunda szándékosan gáncsolta ezek kifizetését. Azok viszont, akik beléptek a KMFP-be, megkapták az állami támogatást.

A KMFP azonban nem bizonyult életképes pártnak, s annak ellenére sem hozta azokat az eredményeket, amelyeket létrehozói tőle reméltek, hogy az Agrárpárt és a kormányzat érdekkörébe tartozó gazdasági szubjektumok jelentős támogatást nyújtottak neki. Ezért egy Prágában hozott döntéssel 1929-ben a KMFP-t egyszerűen beolvasztották az Agrárpártba, amelyen belül Csomorék egy gyakorlatilag semmilyen befolyással nem bíró, s a párt struktúrájában önálló elemként meg sem jelenő magyar szekciót alkottak. Štunda számára viszont nem kis előnnyel jártak ezek a fejlemények, hiszen az 1929-es nemzetgyűlési választások alkalmából az Agrárpárt a kassai választókerületi listáján a második helyre tette őt. S bár ez nem jelentett automatikus befutó helyet, sőt a PMH egyenesen a magyar választók elriasztásának legjobb eszközeként aposztrofálta a „református egyház új Kolonicsának” a listára vételét,³¹ Štunda mégis bejutott a nemzetgyűlés képviselőházába, s ott két cikluson keresztül, 1938 végéig képviselte pártját.

Nemzetgyűlési képviselővé válásával formálisan ugyan a pártelit tagja lett, de ez az ő esetében tényleges befolyással nem járt. Olyannyira nem, hogy a párttörténettel foglalkozó munkák lényegében nem is említik, és neve csupán a nemzetgyűlés tagjainak felsorolásakor bukkan elő. Szerepe országos ügyekben

30 Szüllő Géza: Hús magyar esztendő, VII. *Pesti Hírlap*, 1939. március 9.

31 *Prágai Magyar Hírlap* (PMH), 1929. október 4, 5. p.

nem volt, s lényegében arra szorítkozott, hogy a párt magyar tagjait képviselje, illetve a magyar lakosság felé a párt üzenetét eljuttassa. Eközben egyházától teljesen eltávolodott, amit jól jellemez az is, hogy az szlovák tanítók szervezetének az egyházi iskolák államosításáért 1930-ban Kassán megrendezett nagygyűlésén ő volt a fő szónok.³²

Bár maga bevallottan szlovák volt, a sajtóban és a különböző tömegrendezvényeken lényegében magyarként, a magyar földművesek képviselőjeként nyilvánult meg, s nyilatkozott nevükben arról, hogy a magyar földműves, aki számára Trianon felszabadulást jelentett, lojális és hű polgára Csehszlovákiának (sic!). Szép példája ennek az 1930. február 20-án a nemzetgyűlésben elmondott szűzbeszéde, amelyben többek között azt mondta, hogy a magyar paraszt vágyainak beteljesülését a Csehszlovák Köztársaság megalapítása hozta meg, s a magyar dolgozó nép a Csehszlovák Köztársaságban lett a magyar nemzet teljes jogú tagjává. Ezért a magyar földművesek nem csupán tisztelik a köztársaság megalakulásának napját, de őszintén ünneplik is azt.³³ Eközben szerkesztette a párt lapját, a *Köztársasági Magyar Földművest*, s egyes sajtóhírek szerint ott volt a *Reggel* c. aktivista lap felügyelőtanácsában is.³⁴ Az 1935-ös választásokat követően az Agrárpárt magyar tagozata részéről még az is felmerült, hogy Štundát államtitkárrá nevezzék ki, ez a terv azonban – állítólag Edvard Beneš ellenkezése miatt – megbukott.³⁵

Politikai karrierje az első köztársaság bukásával ért véget. 1938. október 6-án ugyan azon agrárpárti szlovák képviselők között volt, akik aláírták a zsolnai egyezményt, s még részt vett a cseh-szlovák nemzetgyűlés decemberi ülésén is, ám ezt követően a nagypolitikából már kimaradt.

32 *Slovák*, 1930. március 19., 2.

33 Digitální knihovna NS RČS 1929–1935, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly, 20. schuze, 1930. február 20. <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/020schuz/s020001.htm>

34 *Lidové noviny*, 1933. január 27., 2.

35 Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár, K-64, 70. cs. 1937–7 t.

Az önmagában újra megtalált református

Štunda az 1920-as évek közepétől nem csupán az egyházpolitikai témáktól távolodott el, de magától az egyháztól is. Lelkészi tevékenységet nem folytatott, sőt mint Virág József kisazari lelkész 1939-ben keltezett leveléből kiderült, bár Pozsonyban élt, az ottani gyülekezetnek – mivel az nem fogadta be – nem lett a tagja.³⁶ A református egyháztól való eltávolodásában nyilvánvalóan az is közrejátszott, hogy annak vezetése Štundára az egyház s ezáltal a magyarság elárulójaként tekintett. Egy 1928-ban a Bodroghözben megtartott gyűlésen Fedor Miklós keresztényszocialista képviselő, majd őt idézve Péter Mihály azt olvasta Štunda fejére, hogy „ez az ember kitanult Sárospatakon a református egyház pénzén, akkor igen nagy magyarnak tartotta magát, az államfordulat után azonban egyszerre fölfedezte magában a csehszlovákokot, s most a református egyháznak és a magyarságnak a legnagyobb ellensége”.³⁷

Ezek a vádak persze részben azért is problematikusak, mert Štunda sohasem tagadta, hogy szlovák identitása van, s a magyarság elárulását a szemére vető véleményekre a *Reggel* c. aktivista lapban azzal válaszolt, hogy ő sohasem tagadta szlovák identitását, sőt mi több, ő már 1914-ben is felvetette a szlovák esperesség ügyét. Vagyis – mondja Štunda – nem az államfordulat után vált szlovákká.³⁸

Az 1938. november 2-án kihirdetett első bécsi döntés a szlovenszkói református egyház életében is jelentős változást okozott, hiszen a közel 500 felvidéki református gyülekezetből mindössze 25 maradt Szlovákiában. Ezek közül 21 többségében szlovák nyelvű gyülekezet a Tiszáninneri Egyházkerületből és négy magyar nyelvű Szlovákia középső és nyugati részein: három nagyobb városban, Pozsonyban, Nyitrán, Zólyomban és a Lévától északra található Horhi községben. (Somogyi 2010, 56–57. p.) Mivel az egyház szinte teljes vezetése is Magyarországra került át, a Szlovákiában maradt gyülekezetek között pedig túlsúllyal bírtak a szlovák nyelvűek, mindez újra megnyitotta Štunda számára a református egyházon belüli érvényesülés lehetőségét.

Különösen fontos volt ebből a szempontból, hogy azt, hogy a Szlovákiában rekedt reformátusság életképes szervezeti struktúra és egyházi vezetés nél-

36 A levelet idézi Kronika 2011, 41. p.

37 PMH, 1928. május 16, 3.

38 *A Reggel*, 1928. május 24, 4.

kül maradt. Ezt a helyzetet pedig a Szlovák Kálvinisták Szlovákiai Szövetsége (amely ugyan csak belmissziós szervezet volt, s az egyház szervezeti ügyeit illetően semmiféle jogosítvánnyal nem bírt) arra akarta felhasználni, hogy egy szlovák vezetésű szlovákiai református egyházat építsen ki. A szövetség alapítójának és vezetőjének, Ján Tomašula bánóci lelkésznek mindenképpen olyan segítőtársakra volt szüksége, akik ennek a célnak a megvalósításában a szlovák gyülekezetektől földrajzilag meglehetősen távoli fővárosban, Pozsonyban segíteni tudnak, és erre a feladatra Štundától alkalmasabb személyt nem is találhatt volna. Hiszen egy (bár palástját letett) református lelkésztől volt szó, aki jól kiismerte magát a nagypolitikában, s aki ráadásul oktatási minisztériumban dolgozott. Štunda rögtön felismerte az új helyzetben rejlő lehetőséget, s bekapcsolódott Tomašula mozgalmába. 1938. december 14-én ott volt a Szlovákiában maradt református gyülekezetek képviselőinek Nagymihályban megtartott találkozásán, ahol az egyház újjászervezésével megbízott hattagú testület tagjává választották. (Hromaník 2000, 30–31. p.)

Az egyház új szervezeti struktúrájának és új vezetésének a kialakítása éles belső küzdelmekkel járt a Tomašula vezette szlovák Kálvinista Szövetség és a magyar érzelmű lelkészek és reformátusok között, akik vezéralakjának a honnani lelkész és egyházkerületi tanácsbíró, a Tiszáninneri Püspöki Hivatal által a Szlovákiában maradt gyülekezetek fölötti püspöki jogkörrel megbízott³⁹ Böszörményi Sándor számított. Ebben a hatalmi harcban Štunda szerepe elsősorban az volt, hogy a pozsonyi minisztériumi kapcsolatai révén a kormányzat támogatását megszerezze Tomasula tervének – ami sikerült is. A szlovák kormányzat ugyanis nem csak hogy elutasította a közben püspökké választott Böszörményi elismerését, hanem nyíltan a nacionalista szempontok szerint vezérelt Tomasuláék mögé sorakozott fel.⁴⁰ Ennek a támogatásnak köszönhetően jöhetett létre a Kálvinista Szövetség által 1939. május 30-ra összehívott gyűlésen az a hattagú ún. Szervező Bizottság, amely – bár a református egyház törvényi és hagyományai semmiféle jogalapja nem volt a működésének – a háborús szlovák állam idején végig, sőt még azt követően is diktatórikus módon

39 Vö. a pozsonyi Szkolaügyi Minisztérium 1939. április 4-én kelt leiratát, amelyben Böszörményi kinevezését megtagadja elismerni. A levelet közli Kronika 2011, 17. p.

40 A szlovák kálvinista szövetség március 3-án elfogadott követelései között az is szerepelt, hogy a kormány fossa meg a magyar kálvinistákat nemzetiségi jogaitól. Vö. Kronika 2011, 20. p.

irányította a szlovákiai református egyházat.

A Szervező Bizottság létrejötte Štunda számára az egyházon belüli rehabilitálását jelentette, hiszen a két háború közötti mellőzést követően az egyház hivatalos vezetői közé került: a Szervező Bizottság elnökévé választott Ján Baláž Lasztoéri lelkész mellett ő töltötte be a Bizottság világi elnökének szerepét. És bár életvitel szerint továbbra is Pozsonyban élt, az nem volt akadálya annak, hogy egyben az Ung-laborci egyházmegye gondnokává is választották. Eközben továbbra is az oktatási minisztérium alkalmazottja maradt, szerkesztette a *Slovenské kalvínske hlasy* c. lapot és tanított a pozsonyi evangélikus teológiai fakultáson, ahová a prágai teológia bezárását követően a szlovákiai református teológusok is átíratkoztak.

Mindezek mellett azonban volt Štundának egy a nyilvánosság előtt nem ismert élete is, hiszen 1940-től bekapcsolódott a szlovákiai antifasiszta ellenállási mozgalomba is. Életének erről a részéről azonban – hiszen mindezt illegalitásban végezte – csak felületes ismereteink vannak. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a „Študent” és a „Žiak” fedőnevet viselő politikus (Jablonický 1970, 284. p.) az első időkben annak a Ján Lichnernek a köréhez tartozott, aki a hazai „nem kommunista ellenállás” egyik fő szervezője volt, s az akkor már külföldön élő Milan Hodžával tartott kapcsolatot. A Lichnerrel való kapcsolata persze nem volt új keletű, hiszen annak idején együtt ültek az Agrárpárt képviselői klubjában. Másrészt Lichner evangélikus volt, mint a hazai ellenállás szereplőinek többsége, így a pozsonyi evangélikus teológián is oktató Štunda élénk kapcsolatokat ápolhatott a szlovák evangélikus értelmiséggel. Lichner azonban 1940-ben, amikor már küszöbön állt a lelepleződése, külföldre menekült. Ezt követően Štunda a polgári ellenállás talán legfontosabb csoportja, a Flóra tevékenységébe kapcsolódott be (Mičev 2009, 142. p.). Hogy pontosan milyen feladatokat végzett azt nem tudni, annyi azonban bizonyos, hogy ő is az aláírói között volt annak a memorandumnak, amelyet a Flóra 1943-ban Benešhez küldött Londonba.

A háború utolsó szakaszában a polgári ellenállás Štundát a pozsonyi illegális Nemzeti Bizottságába delegálta, ám nem sokkal ezt követően, 1945. február 3-án a Gestapo letartóztatta. Pozsonyban mintegy két hónapot raboskodott, míg végül 1945 húsvétján a németek más rabtársaival együtt Mauthausenbe hurcolták. A pozsonyi politikai foglyok annak az ún. második csoportjával ke-

rült Mauthausenbe, amelynek sorsáról szinte alig tudni valamit, hiszen csupán egy-két túlélő akadt közöttük. Štunda azonban nem volt közöttük.

Arról, hogy mi történt vele, sokáig nem lehetett tudni semmi biztosat. Sőt a közvélemény előtt az sem volt teljesen világos, hogy koncentrációs táborba került. Erre utal, hogy a Református Egyház élén álló Szervező Bizottság 1946. február 15-én megtartott ülésén – távollétében – ismét a bizottság világi elnökévé választották,⁴¹ s a jelenlévők reményüket fejezték ki, hogy hamarosan hírt kapnak majd róla. Ekkor már azonban sejteni lehetett, hogy nem élte túl a háborút. 1946 nyarán a sajtóban már a mathauseni koncentrációs táborban elhunyt politikai foglyok egyikeként említették.⁴²

Összegzés

Štunda értékelése még várat magára, ami nem is csoda, hiszen előbb szerteágazó tevékenységét kellene alaposabban feltárni. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy megítélése nem egyszerű. Tehetséges és nagyreményű teológushallgatóként indult, ám lelkészként csupán rövid ideig szolgált. Az államfordulat utáni szerepe, elsősorban a pozsonyi iskolaügyi referátus alkalmazottjaként a református egyházzal kapcsolatban végzett tevékenysége, mint ahogyan politikusi pályája is azonban több mint vitatott. Bár a szlovákiai református egyház vezetése vagy a budapesti politika szemszögéből akár árulónak is tűnhet, azt mindenképp figyelembe kellene venni, hogy Štunda szlovák identitással rendelkezett, ami bizonyos mértékben magyarázhatóvá teszi lépéseit. Az azonban bizonyos, hogy a Szervező Bizottság egyik vezetőjeként olyan ügy szolgálatába állt, amely már nem csupán a szlovák reformátusokat ért sérelmek orvoslásáról szólt, hanem sokkal inkább a Református Egyház évszázados hagyományainak a felszámolásáról, és a magyar kisebbség felszámolásáról is.

Bár nem tudjuk, mi vezette őt az antifasiszta ellenállásba, az itt folytatott tevékenysége azonban mindenképp elismerést és tiszteletet érdemel, hiszen életét áldozta egy jó ügy szolgálatért.

41 SNA, f. MŠaNO, k. 181, sig. B. III. 4.

42 Národná obroda, 1946. június 18, 3. p.

Felhasznált források és szakirodalom

Digitální knihovna NS RČS 1929–1935, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly, 20. schuze, 1930. február 20. <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/020schuz/s020001.htm>

Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár,
f. KÜM, Politikai osztály rezervált iratai (K-64).

Slovenský národný archív,
f. Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO)

Kalvínske blasy, 1965

Lidové noviny, 1933

Národná obroda, 1946

Pesti Hírlap, 1929

Prágai Magyar Hírlap, 1928–1929

Református Egyház és Iskola, 1921 – 1924

A Reggel, 1929

Sárospataki Református Lapok, 1917 – 1918, 1921

Slovák, 1930

Angyal Béla 2004. *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919 – 1936*. Somorja – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Kiadó.

Hromaník, Michal 2000. Štefan Štunda. *Kalendár biblickej výchovy a vzdelania reformovaných kresťanov na rok 2000*. 28–34. p.

Jablonický, Jozef – Kropilák, Miroslav 1970. *Slovník Slovenského národného povstania*. Bratislava, Epoque.

Kránitz Zsolt 2013. „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Pápa, Pápai református Gyűjtemények.

Kronika 2011. *Život cirkevného zboru počas Slovenského štátu*. Rok 1939–1945. III. časť. Humenné, Presbyterium reformovaného cirkevného zboru v Humennom.

- Letz, Róbert - Mulík, Peter - Bartlová, Alena (zost.) 2006. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905–1945*. Martin, Matica slovenská.
- Mičev, Stanislav a kol. 2009. *Slovenské národné povstanie*. 1944. Banská Bystrica, Múzeum SNP.
- A Sárospataki Ev. Ref. Főiskola, Akadémia és Főgimnázium Értesítője az 1904–1905. iskolai évről*. Sárospatak, 1905, 155.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Sarospatak_30064_reformatus_foiskola_30084_1904/?query=Stunda&pg=158&layout=s. Letöltve: 2017. 10. 06.
- A Sárospataki Ev. Ref. Főiskola, Akadémia és Főgimnázium Értesítője az 1915–1916-ik iskolai évről*. Sárospatak, 1916, 177. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Sarospatak_30064_reformatus_foiskola_30095_1915/?query=Stunda&pg=182&layout=s. Letöltve: 2017. 10. 06.
- Simon Attila 2013. *Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Simon Attila – Tóth László 2016. *Kis lépések nagy politikusa. Szent-Ivány József, a politikus és művelődésszervező*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Maťovčík, Augustín et. al. 1992. *Slovenský biografický slovník V. R – Š*. Martin, Matica slovenská.
- Somogyi Alfréd 2010. Adalékok a Szlovákiai református Keresztény Egyház XX. századi történetéhez. A Szervező Bizottság időszaka a megalakulástól az első választásokig 1939–1942. *Teológiai Fórum*, 2010, 1. sz. 54–71. p.
- Szabó Lajos 1944. *Kassai kálvinista krónika*. 1944–1944. Kassa, Wiko.

A (cseh)szlovákiai magyarság felekezeti megoszlásának alakulása 1921 és 2011 között.*

Gyurgyík László¹

The study deals with the denominational division set of the hungarian population living in Slovakia between 1921 and 2011. Out of the censuses held in the Czechoslovakian era the deminational impart was questioned four times (1921, 1930, 1950, 1991). In Slovakia, wich has been independent since 1993, census was held two times (in 2001 and in 2011). The denominational division of the population was questioned each time with ethnical separation. However, at the census held in 1921 the various 'evangelical' denominations weren't separated (that means it includes the Calvinistics also). Most of the hungarian population as well as most of the global population of the country avowed themselves as chatolics. The second most significant church society within the hungarian population is the reformatics, while nationwide the evangelics. After the change of the regime the number of unidentified or out-of-denomination persons has increased significantly, as well as the number of persons belonging to smaller denominations.

Keywords: Czechoslovakia, census, denominational division, church

A felekezeti megoszlás alakulása 1921 és 1950 között

Az 1918-ban megalakított Csehszlovák Köztársaságban két jelentékeny mértékben eltérő kultúrájú, gazdasági fejlettségű, etnikai összetételű terület került közös állami keretek közé. A két országrész vallási felekezeti összetételében is jelentős eltérések mutathatók ki. A gazdaságilag elmaradott Szlovákia lakossága tradicionálisan vallásos volt, a fejlett iparral rendelkező cseh országrészekben a szekularizáció, elvilágiasodás elsősorban az értelmiség és a munkás-

* A tanulmány a VEGA 1/0528/16 számú, A Református Keresztyén Egyház Szlovákiában 1919–1952 című kutatási projekt keretében készült.

¹ Selye János Egyetem Tanárképző Kar

ság jelentős rétegeit eltávolította az egyházaktól. Szlovákiában egy alig néhány ezer főt kitevő rétegtől eltekintve a teljes lakosság valamelyik egyház tagjának vallotta magát. A magukat felekezeten kívülieknek deklarálók aránya 0,2%, az ismeretleneké 0,02% volt. A cseh országrészekben a felekezeten kívüliek száma meghaladta a 700 ezret, ez az országrész lakosságának 7,2 %-a. A lakosság döntő többsége a Cseh és a Szlovák országrészekben is a katolikus egyház tagjának vallotta magát; a Cseh országrészekben (Csehország Morvaországgal és Sziléziával együtt) az összlakosság 82,0%-a, Szlovákiában a római és görög katolikusok összesített részaránya 77,4%-ot tett ki. Míg Szlovákia felekezeti összetételében a további meghatározó felekezetek az evangélikus (12,8%) a református (4,8%) és az izraelita (4,5%) egyházak voltak, Csehországban a huszita tradíciókra alapozó, a köztársaság létrejöttével egy időben alakult nemzeti egyház az ún. csehszlovák egyház volt a második legjelentősebb egyházi tömörülés. (Tagjainak száma meghaladta az 520 ezret, az országrész lakosságának 5,2%-a). A két legnagyobb tagságú evangélikus egyházhoz tartozók, a cseh testvérek és a német evangélikusok száma és aránya már jóval kevesebb volt. (231 ezer és 151 ezer, 2,3% és 1,5%). A csehországi izraeliták száma 125 ezer fő illetve 1,25% volt. (lásd F1. és F3. táblázat)

A szlovákiai magyarság felekezeti megoszlása Szlovákia összlakosságával bizonyos vonatkozásokban hasonló jellegű, de azért lényeges eltérések is kimutathatók. Az 1921-es népszámlálás a szlovákiai magyarok számát 637183 főben adja meg, az akkori Szlovákia lakosságának 21,2%-a.²

A magyar római katolikusok száma megközelítette a 450 ezret, és arányuk a magyar népességen belül (70,3%) a szlovákiai értéknek (70,9%) felel meg. A

2 Az 1921. évi népszámlálás felekezeti és nemzetiségi megoszlásra vonatkozó adatait a Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921 III. díel Praha 1927 3. p. közli. Szlovákia lakosságának és nemzetiségeinek lélekszámára vonatkozó az 1921. évi népszámlálás adatai az egyes kiadványokban bizonyos mértékben eltérőek. Ennek több oka van: az 1921. évi népszámlálás adatait általában Szlovákia mai területére átszámolva adják meg. Kisebb mértékben eltérőek ettől az 1921. évi területre vonatkozó adatok. Az 1920-as évek első felében még sor került bizonyos határmódosításokra, másrészt Szlovákia területe a második világháborút követő békeszerződések eredményeként is módosult. A különböző területnagyságra vonatkozó adatok mellett, az első csehszlovák népszámlálás nemzetiségi számsorait még a rendezett, ill. a rendezetlen és idegen állampolgársággal rendelkezők száma is jelentősen befolyásolta.

magyar görög katolikusok aránya (2,0%) az országos értéknek (6,5%) csak töredéke. Az evangélikusok aránya, illetve az egyes evangélikus egyházak megoszlása Szlovákia népességén, illetve a magyar lakosságon belül mutat ki igen nagy eltéréseket. A magyarság 24,2%-a, az országrész lakosságának 17,7%-a volt evangélikus. A több mint 530 ezer szlovákiai evangélikus többsége lutheránus (augzburgi evangélikus) (382 ezer fő), a reformátusok száma 145 ezer fő volt.³

Sajnos az 1921-es adatok nemzetiségi bontásban csak az evangélikusok (mint gyűjtő kategória) összesített adatait tartalmazzák, (ez magában foglalja a lutheránusokat és reformátusokat is). Így a magyar evangélikusok belső megoszlására az 1930-as census alapján következtethetünk. A meghatározó eltérés így is kimutatható; a magyar evangélikusok zöme református, a magyar augzburgi evangélikusok száma a reformátusok alig egy hatodát teszi ki. A református egyház magyar túlsúlya, jellege szintén egyértelműen kiviláglik. A szlovák lakosságon belül a két evangélikus felekezet aránya fordítottja a magyar lakosságának: a döntő mértékben lutheránus szlovák evangélikusság mellett a református szlovákság töredéket képez.

Az izraelita felekezetűek száma 136 ezer főt tett ki, (az összlakosság 4,5%-a) többségük (51,9%) zsidó nemzetiségűnek vallotta magát. A zsidó felekezetűek magyarságon belüli aránya 3,4%, lélekszámuk 22 ezer fő volt. Nem teljesen érdektelen megnézni a szlovák illetve német lakosságon belül is az izraelita felekezetűek arányát. A németsegen belüli arányuk, magasabb mint a magyar népességen belül 6,5% (9 ezer fő), a „csehszlovák” nemzetiségű izraeliták száma ugyan megközelíti a 30 ezret, de arányuk csak 1,5%-hoz közelít. (lásd F2. és F3 táblázat)

Az eltérő tradíciók, hagyományok, társadalmi gazdasági körülmények az elkövetkező időszakban is különböző módon formálták az egyes egyházakhoz tartozók számának alakulását. 1930-ra a cseh országrészekben a felekezeten kívüliek száma – az ismeretlenekkel együtt – több mint 100 ezer fővel emelkedett, részarányuk meghaladta a 7,8%-ot. Az egyes felekezeteknél eltérő tendenciák figyelhetők meg: az ún. nemzeti egyházakhoz tartozók száma és aránya jelentősebb növekedést mutat (a cseh testvérek száma mintegy 60 ezerrel a csehszlovák egyház tagjainak száma több mint 250 ezerrel, a német evangéli-

³ Az augzburgi evangélikusokra vonatkozó adat tartalmazza a sziléziai és a német evangélikusokat is, de számuk nem sokkal haladhatta meg az 1000 főt.

kusok száma több mint 30 ezerrel gyarapodott; részarányuk is 2,3%–2,7%-ra, 5,2%–5,3%-ra, illetve 1,5%–1,7%-ra növekedett.) A görögkeleti egyházhoz tartozók számának emelkedését vélhetőleg a kárpátaljai rutének bevándorlása eredményezhette. A katolikusok aránya viszont – lélekszámuk nem elhanyagolható mértékű emelkedése mellett – csökkent (82%-ról 78,5%-ra).

1930-ra Szlovákiában a felekezeten kívüliek száma (az ismeretlenekkel együtt) ugyan két és félszeresére (6818-ról 17148-ra) emelkedett – ezt részben a Csehországból Szlovákiába beköltöző cseh hivatalnok és értelmiségi réteg megnövekedése, részben a szlovákiai társadalom fokozatos belső átstrukturálódása váltotta ki – de így is csak a szlovákiai népesség alig fél százalékát tette ki. Az egyes egyházakhoz tartozók száma eltérő mértékben ugyan, de növekedett, a lakosságon belüli aránynövekedés a római katolikus egyház mellett a pravoszláv és a cseh testvérek, illetve csehszlovák egyház vonatkozásában jelentős. A református és az izraelita egyházakhoz tartozók száma némileg növekedett (144549-ről 145829-re, illetve 135918-ról 136737-re) arányuk viszont csökkent (4,8%–4,4%-ra, illetve 4,5%–4,1%-ra).

A magyar lakosság száma (45 ezer fővel, 637183-ról 592337-re) és aránya (21,2%-ról 17,8%-ra) a két népszámlálás közti időszakban jelentős mértékben csökkent, miközben Szlovákia lakosainak a száma közel 330 ezer fővel emelkedett. Így a magyar lakosság felekezeti összetételében kimutatható arányeltolódások nagyobbrészt az egyes térségekben eltérő módon jelentkező nemzetváltási folyamatok következményei, semmint az egyes egyházakhoz tartozók számának reális változásai. Valamennyi egyház, illetve felekezethez tartozó magyarok száma emelkedett, kivéve a felekezeten kívülieket.

A magyar népességben belül a római katolikusok aránya némileg növekedett (70,3%-ról 71,3%-ra), az evangélikusok (összesített száma) 0,6%-kal emelkedett (24,2%-ról 24,8%-ra). Az egyes evangélikus egyházakhoz tartozók részletes adatait nemzetiségi bontásban a korábbi népszámlálás nem tartalmazta. Az 1930-as adatok alapján a református egyházhoz tartozók száma meghaladta a 126 ezer főt, a szlovákiai magyarság 21,4%-a vallotta magát reformátusnak, a lutheránusok száma pedig a 20 ezer főt, a magyarságon belüli arányuk 3,4%. A magyar nemzetiségű zsidóság száma kevesebb, mint a felére csökkent, s arányuk is 3,4%-ról 1,6%-ra apadt miközben országosan a számuk kis mértékben, nem egész ezer fővel emelkedett.

A köztársaság egész területén 1950-ben rendezték meg a következő népszámlálást. A köztársaság felbomlása, a világháború harci eseményei, a zsidóság koncentrációs táborokba hurcolása az ezt követő, elsősorban a magyar és német lakosságot érintő kitelepítések, deportálások, lakosságcsere, reszlovakizáció az országrész szláv nemzeti jellegének nagymértvű erősödését, s ezen belül a magyarság számának drasztikus csökkenését eredményezték. Mindezen folyamatok – vélhetőleg a reszlovakizáció kivételével – az egyes régiók felekezeti összetételére is kihatással voltak. Az 1950-es népszámlálásra a kommunista hatalomátvételt követő egyházak mozgásterét korlátozó, az ateizmust preferáló intézkedések beindulása után került sor. Ennek ellenére a magukat felekezeten kívülinek deklarálók száma és aránya is lényegesen csökkent. (Csehszlovákiában az 1930-as 850 ezerről 530 ezerre, illetve 6,1%–4,3%-ra.) A felekezeten kívüliek számának csökkenése mind a cseh, mind a szlovák országrészekben erőteljesen megmutatkozott. Csehszlovákia lakosságának felekezeti összetételében a legszembevetőbb változás az izraelita felekezetük számában (254 ezerről 15,5 ezerre) és arányában (4,1%-ról 0,2%-ra) következett be. Csehországban a katolikusok száma és aránya nagy mértékben csökkent, mely jelentős mértékben a 3 milliós német lakosság kitelepítésének következménye (1,58 milliós csökkenés, 78,5%-ról 76,3%-ra). Tovább nőtt a nemzeti egyházakhoz magukat vallók száma és aránya (a cseh testvérek száma 110 ezer fővel, arányuk 2,3%-ról 2,7%-ra növekedett, a csehszlovák egyházhoz tartozók száma 167 ezer fővel, s aránya 7,3%-ról 10,6%-ra emelkedett), a kis lélekszámú görögkeleti egyházhoz tartozók száma közel megkétszereződött. Az 1921 és 1950 közötti népszámlálások során az ismeretlenek aránya néhány tized százalék körül mozgott.

Szlovákiában a zsidóság még nagyobb mértékben fogyatkozott meg mint Csehországban. Lélekszámuk 136737-ről 7476-ra ezerre csökkent, arányuk 4,1%-ról 0,2%-ra csökkent. Jelentékenyen megnőtt a katolikusok (római és görög katolikusok összesített aránya 78,0%-ról 82,8%-ra) és a lutheránusok aránya is (12,1%-ról 12,9%-ra). Ugyanakkor csökkent a reformátusok száma (145829-ről 111696-ra) és aránya (4,4%-ról 3,2%-ra). A reformátusok számának jelentős mértékű csökkenése a magyar-szlovák lakosságcsereére vezethető vissza. A magyar lakosság felekezeti megoszlásának értékelése az 1950-es népszámlálás vonatkozásában igencsak problematikus. A magyarság jogfosztottságát követően megtartott cenzus nem nyújt használható adatokat a ma-

gyar lakosság számára vonatkozólag, inkább nyújt arról információt, hogy a magyarság egészét sújtó intézkedések után oly rövid idővel valójában hányan merték bevallani magyarságukat.⁴ Így a felekezeti hovatartozás terén bekövetkezett változások értékelése is inkább csak informatív jelleggel bír. Az egyes felekezeteknél kimutatható változások némileg eltérnek az országos trendektől. A nem katolikus egyházakhoz tartozók aránya csökkent, a római katolikusok aránya jelentősen növekedett (71,3%-ról 75,0 %-ra), a magyar reformátusok száma közel 43%-kal apadt (126484-ről 72584-re), a magyarságon belüli arányuk is némileg csökkent (21,4%-ról 20,5%-ra). Az 1950-es census nemzetiségi adatainak a megbízhatatlanságát a felekezeti megoszlás szempontjából is megerősítik a reformátusok nemzetiségi összetételére vonatkozó adatok: 1930-ban a reformátusok 86,7%-a, 1950-ben 65,0 %-a, 1991-ben 78,2%-a vallotta magát magyarnak. Egyértelmű, hogy 1951-ben csak a református egyházhoz tartozóknál tízezres nagyságrendű nemzetváltás mutatható ki a magyarságnál.

Az 1950-es népszámlálás volt a kommunista uralom alatt megrendezett népszámlálások között az első és egyben az utolsó, amelynél rákérdeztek a felekezeti hovatartozásra is. Csak 40 évvel később az 1989-es novemberi változásokat követő 1991 népszámlálás során kérdeztek rá újból a lakosság vallási hovatartozására. Azonban ez az adatfelvétel már teljesen más valóságtartalmakat rögzített a felekezeti hovatartozás vonatkozásában, mint az 1950-nel bezáródó népszámlálások, így az 1991-es adatok összevetése a korábbival inkább csak informatív jellegű. Annak ellenére, hogy a felekezeti hovatartozást hasonlóan megfogalmazott kérdésekkel tudakolták 1991-ben és 1950-ben is, az eltérés legalább két vonatkozása meghatározó. 1950-ben (és a korábbi népszámlálások alkalmával) a felekezeti hovatartozás jogilag rögzített egyházhoz tartozást, egyháztagságot jelentett. Aki nem tagja egyik egyháznak sem, az a megfelelő oszlopban „felekezeten kívülinek” tüntesse fel magát – olvassuk a népszámlálási adatlapokhoz kiadott útmutatóban. Továbbá az egyházhoz tartozást nem lehet

⁴ Már az 1961-es népszámlálás rácsófol az azt megelőző censusnak a magyarság lélekszámát rögzítő adataira. Az 1961-es népszámlálás a szlovákiai magyarság számát 534 ezer főben adja meg, ez 166 ezerrel magasabb, mint az 1950-ben kimutatott érték. Amennyiben a népmozgalmi adatok alapján kimutatható népességnövekedést leszámítjuk, akkor a népszámlálási adatok a magyarság számát 110 fővel magasabb értékben adták meg, mint ez a népmozgalmi előrejelzések alapján várható volt. Gyurgyík 1993, 72. p.

megváltoztatni az adatlapon történő bejegyzéssel.⁵ 1991-ben a vallási hovatartozás kategóriája deklaratív jellegű: felekezeti hovatartozás alatt valamelyik egyház életében való részvétel, illetve vele való kapcsolat értendő. Mindenki szabadon dönt arról, hogy mely felekezethez tartozónak, illetve felekezeten kívülnek tünteti fel magát, esetleg az adott kérdésre nem válaszol. A 15 éven aluli gyermekek esetében a szülők saját belátásuk szerint határozzák meg e kategóriát.⁶

Így talán jobban érthető az a vita, mely a demográfusok körében bontakozott ki a kapott adatok értelmezését illetően. Így a kérdésre nem válaszolók, „ismeretlenek” összetételének értelmezése, vagy akár az egyes felekezetekhez tartozók valóságtartalmát illetően.⁷ A másik lényeges vonatkozás az adatok összehasonlíthatóságát illetően az 1950 óta Csehszlovákia társadalmában bekövetkezett változásokban, az elmúlt 40 év ateista propagandájának következményeiben, egyáltalán az egyházhoz, valláshoz való hozzáállás módosulásában rejlik.

Az 1991-es népszámlálás a lakosság felekezeti hovatartozásának alakulásában igen lényeges változásokat mutatott ki; a „hívők” – a különböző egyházakhoz, felekezetekhez tartozók – összlakosságon belüli aránya hatalmasat zuhant, s az egyes egyházakhoz tartozók számarányában is jelentékeny módosulások következtek be. A felekezeti hovatartozás alakulása Csehországban, illetve Szlovákiában igencsak eltérő módon alakult. Csehországban a lakosság kisebb része, 43,9%-a deklarálta valamelyik egyházhoz való tartozását, a magukat felekezeten kívülnek vallók aránya 39,9%, megközelítette az egyes felekezetekhez tartozók arányát, az ismeretlenek 16,7%-ot tettek ki. A lakosság 39,0 %-a római-katolikus, 2,0%-a cseh testvérek, 1,7%-a csehszlovák egyház tagja volt.

Szlovákiában felekezetekhez tartozónak vallotta magát az összlakosság 72,8%-a, felekezeten kívülnek 9,8%-a, 17,4%-a nem töltötte ki a felekezeti

5 Sčítání lidu a soupis domu a bytu v republice Československé ke dni 1. března 1950 Díl I. Praha 1957 27.

6 Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991 Podrobné údaje za obyvateľstvo Slovenská republika 1992 II. p.

7 Csak néhány tanulmányt, illetve hozzászólást említünk, melyek a Demográfie c. lap folyóiratban jelentek meg: Pastor K: Výpovedná hodnota štatistických údajov o religiozite Demografie 1994/3 173–179. p., Kučera M: K interpretaci výsledku sčítání 1991 o náboženském vyznání Demografie 1991/4. 189–191.p.

hovatartozásra vonatkozó kérdést. A lakosság 69,4%-a római katolikus, 6,2% lutheránus, 3,4% görög katolikus, 1,6% református volt. A két tagköztársaság közti diametrális fejlődés gyökerei már a korábbi népszámlálásoknál is kimutathatók. (Csehországban 1950-ben a népesség 5,8%-a, Szlovákiában alig 0,1%-a volt felekezeten kívüli.)

A két időpont adatsorainak összevetése tehát egyfajta tájékoztatóul szolgál az egyes felekezetekhez, egyházakhoz tartozók, illetve azokon kívüliek igencsak heterogén csoportjainak arányváltozásáról. Ugyanakkor az egyes egyházakhoz, felekezetekhez tartozás körülhatárolása 1991-ben meglehetősen homályos.

Az evangélikus felekezetekhez tartozók aránya jelentős mértékben csökkent, Csehországban a cseh testvérek részaránya több mint felével, 4,5%-ról 2,0%-ra, Szlovákiában az evangélikusok és a reformátusok aránya mintegy felére zsugorodott (12,9%-ról 6,2%-ra, illetve 3,2%-ról 1,6%-ra). A csehországi változások egyik legszembevetőbb jege a cseh nemzeti egyháznak tekinthető csehszlovák (huszita) egyházhoz tartozók aránya kevesebb, mint 1/6-ára (10,6%-ról 1,7%-ra) zsugorodott. Lélekszám növekedés Csehországban csak az egyéb kategóriába tartozó kisebb felekezeteknél, Szlovákiában rajtuk kívül a római katolikusok, valamint a görögkeletiek vonatkozásában mutatható ki. A felekezetekhez tartozók arányváltozása az egyes egyházakhoz tartozók számában olykor ellentétes irányú módosulásával járt együtt.

Ha az 1950 és 1991 közötti időszakban az egyes felekezetekhez tartozók, kötődők lélekszámában és arányában bekövetkezett változásokat próbálnánk elemezni, akkor a két időszakban a magukat egyházakhoz, vallási közösségekhez tartozókon belül bekövetkezett változásokat is össze kell vetnünk. Ezen számítási módosulás elvégzése mind Csehország, mind Szlovákia vonatkozásában a katolikusok 85,1%-ról 88,9%-ra, illetve 76,5%-ról 83%-ra és az egyéb kategóriát kitevő, jelentős mértékben kisebb lélekszámú felekezetek, vallási közösségek arányának 3,7-szeres, illetve 2,9-szeres növekedését mutatja ki.

A szlovákiai magyarság felekezeti összetételének módosulását az 1950 és 1991 közötti időszakban csak igen nagy fenntartásokkal lehet a népszámlálási adatok alapján értékelni. Az 1950-es népszámlálásra vonatkozólag már jeleztük e népszámlálásnak a magyar, de egyes egyéb nemzetiségek vonatkozásában is igencsak korlátozott hitelességét, így ha e adatokat hitelesebb források hiányában mégiscsak értékelni vagyunk kénytelenek, akkor e korlátokat tekin-

tetbe kell vennünk. Mivel az 1950-es népszámlálás során a magyarságnak egy jelentékeny része nem magyar nemzetiségűnek vallotta magát, e adatok abszolút értékeire nem támaszkodhatunk.⁸ Tehát 1950-ben az egyes felekezetekhez tartozó magyarok lélekszámára vonatkozó adatok jelentékeny mértékben (legalább 110 ezer fővel) alacsonyabbak, mint ez a népmozgalmi statisztika alapján becsülhető lenne, ezért első megközelítésben csak a felekezeti arányokat vesszük górcső alá. Első pillantásra úgy tűnik, hogy a kommunista éra négy évtizedes ideológiai egyeduralma az országos adatoknál kevésbé hagyott maradandó nyomot a szlovákiai magyarság vallási kötődéseiben. Míg az összlakosság 72,8%-a vallotta magát felekezetekhez kötődőnek, (9,8%-a felekezeten kívülinek, 17,4%-a ismeretlen), a magyarság esetében az egyes vallási közösségekhez tartozók aránya meghaladta a 80,5%-ot, a felekezeten kívüliek aránya 6,6%, az ismeretleneké 12,9%-ot tett ki. (F3. táblázat). Azonban látnunk kell, hogy a magyarságnak az országosnál hátrányosabb település- és társadalomszerkezete eleve egy – legalábbis formálisan – vallásosabb jellegű nemzeti közösségre kell, hogy utaljon.

Csehországban a valamelyik felekezethez kötődők⁹ körében 1921 és 1950 között a nagyobb lélekszámú egyházaknál, felekezeteknél a következő tendenciák figyelhetők meg: a római katolikusok aránya szinte stabilnak tekinthető (88,3%-ról 88,9%). Emelkedett a cseh testvérek (2,5%-ról 4,5%-ra), a görög-keletiek (0,1%-ról 0,4%-ra) és az egyéb kategóriába tartozó jelentős mértékben különböző szektákhoz tartozók aránya (0,2%-ról 1,1%-ra). Csökkent a lutheránusok (1,6%-ról 0,8%-ra), a csehszlovák (huszita) egyházhoz tartozók (5,6%-ról 3,9%-ra), az izraeliták (1,3%-ról 0,0%-ra) aránya.

A magukat valamelyik felekezethez kötődők szlovákiai adatait részletesebben elemezve a felekezeti hovatartozás alakulását az 1921 és 1991 közötti időszakban két fő és néhány mellékvonulat figyelhető meg: egészében véve megállapítható a római katolikuság arányának fokozatos növekedése (71,1%-ról 83,0%-ra), az egyéb kategóriába tartozó kisebb vallási közösségek, nagy mértékű dinamikus növekedése (0,0%-ról 0,8%-ra), s ezzel párhuzamosan az evangélikus egyházak jelentékeny visszaszorulása. A lutheránusok aránya

⁸ Lásd a 3. lábjegyzetet.

⁹ A felekezeten kívülieket és ismeretleneket leszámítva.

12,8%-ról 8,5%-ra, a reformátusok aránya 4,4%-ról 2,1%-ra¹⁰ esett vissza. A görög-katolikusok arányának apadása (6,5%– 4,7%) és a görögkeletiek arányának ily mértékű emelkedése (0,1%-ról 0,9%) jórész a két egyházzal szemben megmutatkozó állami egyházpolitika következménye.¹¹

A nagyobb egyházak, felekezetek aránymódosulásai nem mutatnak jelentősebb eltéréseket a szlovákiai és a vallási felekezetekhez kötődő magyarok viszonylatában. A magyar (felekezetekhez kötődő) népességen belül a római-katolikusok aránya 70,3%-ról 80,6%-ra emelkedett. A legdinamikusabb növekedés az egyéb kategóriába sorolt, jórész szektákhoz tartozók arányában mutatható ki: 0,0%-ról 1,0%-ra. A magyar reformátusok aránya 21,4%-ról 14,1%-ra, a lutheránusok 3,4%-ról 2,7%-ra, a görög katolikusok 2,0%-ról 1,5%-ra csökkent.

Összefoglalás, mely egyben kitekintés is a 2001. és a 2011. évi szlovákiai népszámlálások szerinti felekezeti megoszlásra

1993 január 1-jével Csehszlovákia felbomlásával két utódállam, a Cseh és a Szlovák Köztársaság keletkezett. Ezt követően, az immár önálló Szlovákiában két alkalommal került sor népszámlálásra 2001-ben és 2011-ben.¹² E két népszámlálás módszertana, legalábbis a vallási hovatartozás szempontjából alig különbözött egymástól. Hasonlóan az ezt megelőző 1991. évi népszámláláshoz önkéntöltős módszerrel történt.

2001-ben az egyes felekezetekhez tartozók aránya 84,0%-ot tett ki, 3,0% volt az ismeretlenek 13,0 % a felekezeten kívüliek aránya. 2011-re az egyes felekezethez tartozók aránya jelentősen csökkent 76,0%. 10,6% volt az ismeretlenek, 13,4% a felekezeten kívüliek aránya. A történelmi gyökerekkel rendelkező egyházakhoz tartozók aránya, száma csökkent, egyedül az egyéb kategóriában szereplő egyes kisebb felekezetekhez kötődők száma emelkedett. A római katolikusok aránya 68,9%-ról 62,0%-ra, számuk 3.708.120-ról 3.347.277-ra apadt.

10 A 4,4% 1930. évre vonatkozik.

11 Az 50-es években a görögkatolikus egyházat az állam hivatalosan megszüntette, és tagjait a görögkeleti egyházba kényszerítette. Ez az állapot csak 1968-ban szűnt meg.

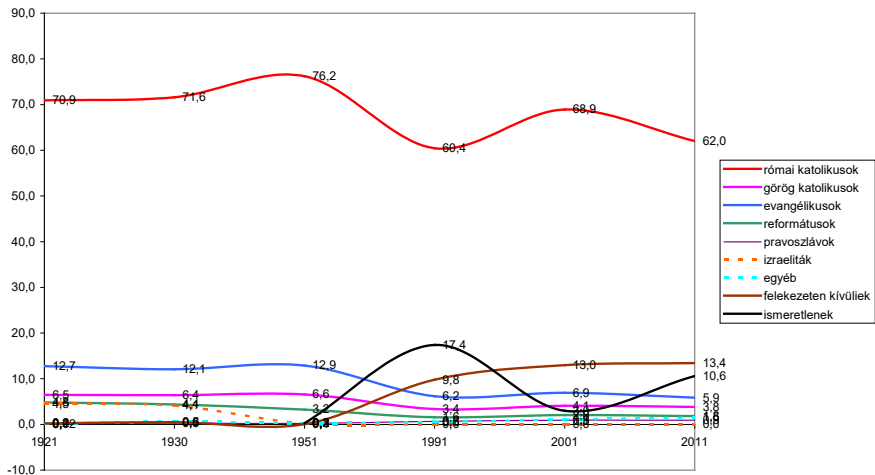
12 Jelen Összefoglalásban és kitekintésben csak a szlovákiai felekezeti változásokat foglaljuk össze.

Az evangélikusok aránya 6,9%-ról 5,9%-ra, számuk 372.858-ról 316.250-ra apadt. Némileg kisebb mértékben csökkent a görög-katolikus aránya, illetve lélekszáma 4,1%-ról 3,8%-ra, 372.858-ról 316.250-re. A református egyházhoz tartozók száma 2,0%-ról 1,8%-ra, 109 735-ről 98.797-re csökkent. (F4. táblázat)

A magyar lakosságon belül a valamelyik felekezet irányában kötődést kimutatók aránya is csökkent a két népszámlálás között, de arányuk jelentősen magasabb, mint az országos szinten. 2001-ben 92,5%, 2011-ben 88,8%. Az egyes felekezetek vonatkozásában az országoshoz hasonló tendenciák mutatkoznak. Egyedül az egyéb kategóriába sorolt egyes felekezetekhez tartozók száma, aránya 1,1%-ról 1,3%-ra nőtt. A magyar római katolikusok aránya 72,8%-ról 69,2%-ra, a reformátusok aránya 15,5%-ról 15,3%-ra, a lutheránusoké 1,5%-ról 1,3%-ra apadt. A görög katolikusok aránya alig észrevehetően emelkedett 1,55-ről 1,57-re. A református egyházon belül a magyar reformátusok aránya 2001-ben 73,4%-ról 71,1%-ra csökkent.

1. ábra

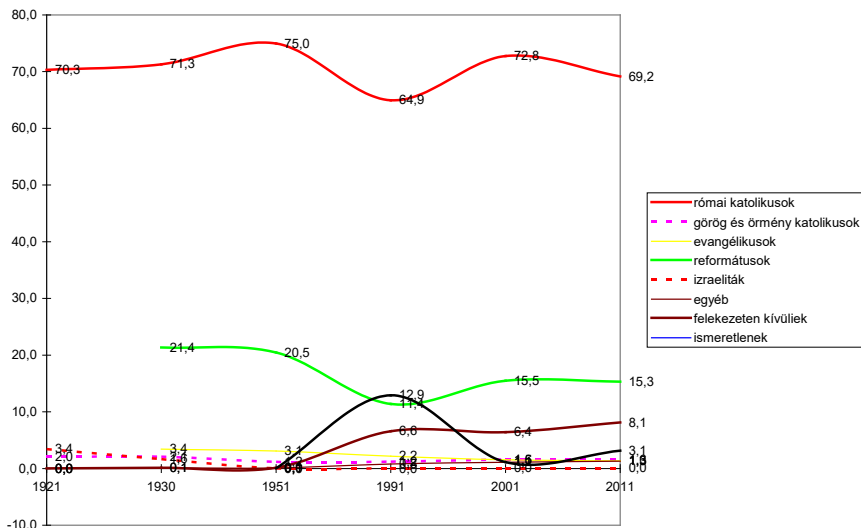
Szlovákia lakosságának felekezeti megoszlása 1921 és 2011 között, %

Szlovákia lakosságának és a magyar lakosság felekezeti megoszlásának változását az 1921 és 2011 közötti időszakban az 1. és a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra

A magyar nemzetiségű lakosság felekezeti megoszlása Szlovákiában 1921-2011 között, %

Felhasznált irodalom

Gyurgyík László 1993. *Magyar mérleg*. Kalligram, Pozsony.

Kučera M: *K interpretaci výsledku sčítaní 1991 o náboženském vyznání*. Demografie 1991/4.

Pastor K: Výpovedná hodnota štatistických údajov o religiozite. Demografie 94/3.

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 5. února 1921 III. díl Praha 1927.

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930 díl I. Praha 1930.

Sčítání lidu a soupis domu a bytu v republice Československé ke dni 1. března 1950 Díl I. Praha 1957.

Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3.3.1991. Podrobné údaje za obyvateľstvo. Republika Slovenská FŠÚ-SŠÚ, Praha- Bratislava, 1992.

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Definitívne výsledky za SR, NUTS2, kraje, okresy a obce. Formát xls. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky 2003.

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. Obyvateľstvo trvalo bývajúce v SR podľa národnosti a náboženského vyznania. <https://slovak.statistics.sk>

Függelék

F1. táblázat

Csehország lakosságának felekezeti megoszlása 1921, 1930, 1950, 1991

Felekezeti ho- vatartozás	1921	%	1930	%	1950	%	1991	%
római katoli- kusok	8201464	82,0	8378079	78,5	6792046	76,3	4021385	39,0
görög és ör- mény katoli- kusok	9307	0,1	12149	0,1	32862	0,4	7030	0,1
cseh testvérek	231199	2,3	290994	2,7	401729	4,5	203996	2,0
augsburgi és német evan- gélikusok	150687	1,5	183466	1,7	86545	1,0	37281	0,4
csehszlovák (huszita) egy- ház	523232	5,2	779672	7,3	946813	10,6	178036	1,7
reformátusok	3080	0,0	2446	0,0	4350	0,0	1396	0,0
pravoszlávok	9221	0,1	24488	0,2	50365	0,6	19354	0,2
ókatolikusok	20103	0,2	22544	0,2		0,0	2725	0,0
izraeliták	125083	1,3	117551	1,1	8038	0,1	1292	0,0
egyéb	14279	0,1	28853	0,3	30534	0,3	51239	0,5
felekezeten kívüliek*	716515	7,2	834144	7,8	519962	5,8	4112864	39,9
ismeretlenek	1564	0,0		0,0	22889	0,3	1665617	16,2
Összesen	10005734	100,0	10674386	100,0	8896133	100,0	10302215	100,0

Felekezeten kívüliek*: 1930-ban az ismeretlenekkel együtt

F2. táblázat**A magyar nemzetiségű lakosság felekezeti megoszlása Szlovákiában 1921, 1930, 1950, 1991 (szám szerint)**

Felekezeti hovatartozás	1921		1930		1950		1991	
	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar
római katolikusok	2128205	448117	2384355	422282	2623198	265729	3187383	368416
görög és örmény katolikusok	193778	12969	213725	12398	225495	4209	178733	6764
evangélikusok összesen. Ebből:	530512	154030	555900	147095	561392	83822	*	*
- cseh testvérek	2372	*	6050	0	1763	0	813	28
- ebből augsburgi és német evangélikusok	382428	*	401627	20261	443251	10929	326524	12317
- reformátusok	144549	*	145829	126484	111696	72584	82545	64533
csehszlovák (huszita) egyház	1910	0	11495	2	2825	0	625	17
pravoszlávok	2879	115	9076	43	7975	50	34376	135
ókatolikusok	145	0	149	0		0		0
izraeliták	135918	21744	136737	9728	7476	80	912	122
egyéb	210	37	1208	81	2000	21	29038	4523
felekezeten kívüliek**	6818	109	17148	708	2277	492	515551	37247
ismeretlenek	495	62			9679	129	917835	73194
Összesen	3000870	637183	3329793	592337	3442317	354532	5274335	567296
* - nincs adat								
felekezeten kívüliek**: 1930-ban az ismeretlenekkel együtt								

F3. táblázat**A magyar nemzetiségű lakosság felekezeti megoszlása Szlovákiában 1921, 1930, 1950, 1991 (százalékban)**

Felekezeti hovatartozás	1921		1930		1950		1991	
	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar
római katolikusok	70,9	70,3	71,6	71,3	76,2	75,0	60,4	64,9
görög és örmény katolikusok	6,5	2,0	6,4	2,1	6,6	1,2	3,4	1,2
evangélikusok összesen. Ebből:	17,7	24,2	16,7	24,8	16,3	23,6	*	*
- cseh testvérek	0,1	*	0,2	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
- ebből augsburgi és német evangélikusok	12,7	*	12,1	3,4	12,9	3,1	6,2	2,2
- reformátusok	4,8	*	4,4	21,4	3,2	20,5	1,6	11,4
csehszlovák (huszita) egyház	0,1	0,0	0,3	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
pravoszlávok	0,1	0,0	0,3	0,0	0,2	0,0	0,7	0,0
ókatolikusok	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
izraeliták	4,5	3,4	4,1	1,6	0,2	0,0	0,0	0,0
egyéb	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,6	0,8
felekezeten kívüliek**	0,2	0,0	0,5	0,1	0,1	0,1	9,8	6,6
ismeretlenek	0,02	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	17,4	12,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
* - nincs adat								

F4. táblázat**A magyar nemzetiségű lakosság felekezeti megoszlása Szlovákiában 2001-ben és 2011-ben**

Felekezeti hovatartozás	2001				2011			
	Szlovákia összesen	%	E b b ő l magyar	%	Szlová- kia ösz- szesen	%	E b b ő l magyar	%
római katolikus	3 708 120	68,9	378700	72,8	3347277	62,0	317 096	69,2
görög-katolikus	219 831	4,1	8086	1,55	206871	3,8	7 206	1,57
evangélikus	372 858	6,9	7963	1,5	316250	5,9	6 097	1,3
református	109 735	2,0	80582	15,5	98797	1,8	70 221	15,3
pravoszláv	50 363	0,9	86	0,0	49113	0,9	166	0,0
zsidó	2 310	0,0	240	0,0	1999	0,0	157	0,0
egyéb	58 332	1,1	5712	1,1	79930	1,5	5930	1,3
ismeretlen	160 598	3,0	5823	1,1	571437	10,6	14 378	3,1
felekezeten kívüliek	697 308	13,0	33336	6,4	725362	13,4	37 216	8,1
Összesen	5 379 455	100,0	520528	100,0	5397036	100,0	458 467	100,0

Ateizmus és vallásosság Dunaszerdahelyen 1948–1989

Vajda Barnabás¹

Present study makes a research into the question of religion in a particular Czechoslovak town, Dunajská Streda, during the Communist times. The main questions this study deals with are the following: How did the local/regional Communist Party (CP) drive-back different religions (Roman Catholics, Lutheran and Calvinist Protestants, Jews) in formal situations such as baptism, marriage and funerals? What was the general modus operandi of the local/regional CP regarding religion? How did the local/regional CP treat religious buildings and communities? The author's main conclusion, based on archival evidence, is that the local/regional CP was intentionally atheist and hindered religion wherever it could. Though we can observe some change toward and around the Gorbachev's reforms in the mid-1980s, the main tendency of intentional and arrogant secularism was prevailing.

Key words: Communism, religion, ideology, baptism, marriage, funeral, secularization, Catholics, Protestants, Jews.

1. A csehszlovákiai kommunista rendszer rejtett módon, de határozottan ateista volt Dunaszerdahelyen

A csehszlovák kommunizmus idejéből nem állnak rendelkezésünkre vallási jellegű népszámlálási adatok. A vallási hovatartozás az 1950-es évben volt utoljára része a csehszlovákiai népszámlálási kérdőívnek, utána a rendszerváltásig már egyáltalán nem gyűjtöttek efféle adatokat. Mivel sajnos az 1950-es adatokat sem hozták nyilvánosságra, így a teljes rendszerváltásig tartó időszakban spekulációkra és feltételezésekre vagyunk kárhóztatva.

Az mindenesetre állítható, hogy a kommunista rezsim igyekezett kiszorítani a közéletből a korábbi társadalomszervező erőket, köztük kitüntetetten a val-

¹ Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Történelem Tanszék

lást. Ez a szándék a marxista ideológiai alapon álló, szélső baloldali egypárt-rendszer társadalmi totalitásra való törekvéséből következett, és ezt a párt nem is titkolta. A vallás ellenséges területnek számított a csehszlovák kommunista állampárt számára, mert olyan közösségi teret volt képes teremteni, amelyet ez a párt soha nem tudott teljesen az ellenőrzése alá vonni.

1948-at követően a csehszlovák kommunista rendszer egy sor intézkedéssel lépett fel az egyházak és a szervezett vallás ellen, az elkobzott földektől kezdve a megszüntetett iskolákon és betiltott folyóiratokon át az Állami Egyházügyi Hivatal Járási Nemzeti Bizottságokon működő helyi munkatársáig. (Fiamová – Jakubčín 2010, 568, 217. p.) Mint a második világháború utáni gazdasági retorziók esetében, a vallás terén is érvényes volt, hogy a németeket és a magyarokat mindezek az intézkedések kétszeresen sújtották, amire jó példa a 12/1945 sz. Beneš-dekrétum, amely már 1945-ben a magyar és a német egyházi vagyonok elkobzásáról rendelkezett. (Fiamová – Jakubčín 2010, 216. p.)

Az országban és Dunaszerdahelyen is a háborút követő szűk egy évtizedben még létezett vallásoktatás, ami azután fokozatosan elhalt. Érzékletesen vall a változásról egy szemtanú, aki a hosszú ideig regnáló helyi kommunista pártvezető titkárnője volt: „1949-től, mint első éves alapiskolásnak kötelező volt a hittan a római katolikusoknak. 1951-ben volt az első áldozás. Az 1952–53 évfolyami bizonyítványomon még szerepelt a vallási nevelés, mint kötelező tantárgy. Utána eltörölték.”²

A „klerikus múlttal való gyökeres szakítás” jegyében a rendszer erejét megfeszítve törekedett rá, hogy a „gyökeres szakítás” mihamarabb bekövetkezzék. Ennek megfelelően a dunaszerdahelyi kommunista városvezetés nem egyszerűen közönyös volt, hanem tudatosan vallásellenes. Hogy csupán néhányat említsünk ebből az antiklerikális tevékenységből: a Fő utcai zsinagóga gyors elbontása; a Nemesszegen a Kukučín utca közelében található Addas Jisrael kiszinagóga eltüntetése; a régi keresztény temető megszüntetése; a Szent György-templom felszámolására tett próbálkozás, s vele együtt az „Öreg város”-projekt³, amibe beleillett a rossz állapotban lévő Fehér kastélyt lebontá-

2 B. Mária [szül. 1943] írásbeli visszaemlékezése, aki 1962-től a járási pártbizottságon dolgozott titkárnőként. Oral history gyűjtés 2013 februárjából.

3 Ministerstvo vútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Šaľa, detašované pracovisko Malá Lúča. A továbbiakban: ŠAN-AŠ-ML. Fond: ONV Dunajská Streda. Kart. Zápisnice rady a pléna MNV-MsNV 1968. Báč-Gabčíkovo. P-MsNV, 1968. júl. 26.

sa 1974 februárjában. (Városi krónika 1974, 4. p.) A sor hosszan folytatható azzal, hogy a Szent György-templom mellé egy rendkívül környezetszennyező üzemet (egy panelgyártó lerakatot) telepítettek; hogy a lidértejadi Piéta-szobrot rögtön 1945 után kivitték a városból; hogy „városrendezési” okokra hivatkozva 1957–1961 között felszámolták az újfalusi temetőt (a Bonbon szálloda és a járási hivatal helyén), amivel egyúttal felszámolták, azaz szétrombolták az ott lévő Kriha-féle Jézus szíve-kápolnát is stb. (Nagy 2013, 9, 39, 59, 80. p.) A *célzott és tudatos kommunista deszakralizáció* eredményeként a szakrális dolgok olyan mértékig teret veszítettek a mindennapi szóhasználatban, hogy pl. 1971-ben a kisudvarnoki úton lévő kápolna helyébe emelt ravatalozót nem ravatalozónak, hanem „gyászszertartási háznak” nevezték.

A Csehszlovákiában meghirdetett ateizmus és vallásellenesség nem feltétlenül jelentett nyílt konfrontációt; ez történt például az iskolák esetében. Dunaszerdahelyen, ahol 1945-ig csak felekezeti népiskolák léteztek (bár fenntartásukhoz az állam már a 19. század végétől hozzájárult), 1945, majd főleg 1948 után az egyházi alapítású iskolákat rövid úton kiiktatták a rendszerből. A hívek nélkül és elerőtlenedve maradt zsidó hitközség egyes épületeit, pl. a Csillag utcai zsidó iskolát probléma nélkül civil iskolává alakították. A továbbra is élő és jelen lévő katolikus egyház épületeit sokkal problémásabb volt kezelni, és e tekintetben érdekes kétarcúságot figyelhetünk meg. Az egyik oldalon azt látjuk, hogy a város egyik katolikus alapítású iskoláját, a Sport utcai római katolikus népiskolát 1945 után is iskolaként használták mindvégig. Míg viszont egy másik katolikus egyházi-iskolai épület a belvárosban szomorú sorsa jutott: eltörölték a föld színéről. Ez utóbbit, a Vámbéry téren álló katolikus iskolát csak egy bizonyos ideig vették igénybe (kb. az ötvenes évek közepéig), aztán pusztulni hagyták (hiszen egyházi iskolák nem lehettek), végül 1972-ben lebontották; előbb az iskolát, majd a plébánia épületét is. (Nagy 2013, 75–77. p.) Ez a cselekedet nemcsak azért volt barbár, mivel ezt a katolikus iskolát („Dunaszerdahely katolikus kőiskoláját”) a nagynevű tudós pap, Csaplár Benedek ösztönzésére és támogatásával építették újjá 1862-től kezdődően, hanem azért is minősíthető értelmetlennek, mert Dunaszerdahely a létező szocializmus teljes ideje alatt krónikus iskolai férőhelyhiánnyal küszködött.

Normális közállapotok között kézenfekvő lett volna, hogy a város felhasz-

nálja a katolikus iskola helyiségeit; akár felújíthatta volna azokat legalább addig, amíg új iskolák épülnek. Azonban nem ez történt. A városnak hosszú éveket kellett várnia, amíg az állam új iskolákat épített. A városvezetés eközben minden fórumon panaszkodott nemcsak amiatt, hogy a „járási központban” nagy iskolai férőhelyhiány van, hanem azért is, hogy a három meglévő iskola (a Szent István téri, a Bősi úti és a Bartók Béla korzói) „szerteszét található a városban”. Miközben a Városi Tanács jegyzőkönyvei tele vannak panasszal amiatt, hogy nincs elég férőhely az 1960-as népes generációk számára, s miközben egyes alapiskolák osztályok a Vásártérre voltak kihelyezve bódészertű fatákolmányokban majdnem a rendszerváltásig – addig a Vámbéry téri katolikus iskolának el kellett tűnnie.

A városi nemzeti bizottság (VNB) talán nem is tudta, hogy a lebontásra ítélt Vámbéry téri katolikus iskola téglái a híres pap Csaplár keze nyomát őrzik – vagy ha igen, annál rosszabb. Pedig a helyi sajtóban egy névtelen cikkszerző figyelmeztette a közvéleményt, hogy ha „a városrendezési tervek szerint ezt a régi iskolaépületet lebontják”, akkor azzal „eltűnik a régi Szerdahely egyik legrégebb kultúrtörténeti remeke”⁴.

Az 1950-es évek durva üldözései után a kommunista vallásellenesség már nem öltött nyíltan erőszakos formát. Azonban a rejtett vallásellenesség is tudott komoly károkat okozni. Erre irányult a jövő generációk vallástalan „szocialista embertípussá” nevelése, ami nyíltan hangoztatott pártállami cél és program volt. A törekvés bizonyos, ez eredmény azonban kétséges volt. A Dunaszerdahelyi Járási Nemzeti Bizottságnak a járás iskoláiban zajló hittanoktatásról vezetett 1960. évi kimutatása szerint ekkor már a szerdahelyi két tizenegy éves középiskolában csak 10–14%-os, a nyolc éves alapiskolában pedig csak 10%-os volt a hittant látogatók száma.⁵ Szervezett református hittanítás Dunaszerdahelyen csak 1968 után volt pár évig.

A burkolt vallásellenességgel függött össze, hogy 1973 és 1980 között rendkívül hosszú ideig túrtak-fúrtak a város közepén, a Szent György-templom körül. Visszaemlékezők szerint a vontatott munkálatok egyik oka az volt, hogy

⁴ Csallóköz 1969.12.11.

⁵ ŠAN-AŠ-ML. Fond: Okresný národný výbor Dunajská Streda. Zápisnice Rady ONV, 04.07.1960, 12.08.1960. Felirat: Návrh na veliteľov CO. Dátum: 7. júla 1960.

a hatóságok el akarták lehetlenníteni a templom és a hívők életét, el akarták érní, hogy a város katolikus temploma lebontásra kerüljön. A város közepi „Öregváros-projekt” egy újabb példája volt a járási hivataltól a város irányában mutatott cinizmusnak. A Szent György-templom körüli építkezés lassúsága és elhúzódása miatt olyan nagy volt az elégedetlenség, hogy már a Városi Tanácsban is foglalkozni kellett vele, és még olyan személyek is szóvá tették, akik egyébként nem voltak vallásosak. Szalatnyai József pl. többször panaszkodott a Nyitrai Magasépítő Vállalat (szlov. Pozemné stavby Nitra) munkájára és „felelőtlenségére”, arra figyelmeztetve, hogy „szeretném felhívni a figyelmet a templom környékére, ahol hat éve építkeznek, de a munkák még mindig nincsenek befejezve”⁶. Rehák László ugyanerről így fakadt ki: „Itt egy nagyon felelőtlen munkával van dolgunk, mivel a város közepi lakótelepet már 1976. május 1-jén át kellett volna adni, amit korábban a PS Nitra volt igazgatója, Nikišer is megerősített.” Jellemző, hogy Rehák, a város titkára ekkor sem a rombolás, hanem a lakótelep miatt háborgott – ennek ellenére ez nyílt beismerése volt annak, hogy a város tehetelen volt ebben ez ügyben (is).⁷

Az Öregváros-projekt keretében Dunaszerdahelyen kis híján sikerült lerombolni a város egyetlen katolikus templomát. Ez végül nem sikerült, de mivel a város teljesen más irányban (kelet felé) terjeszkedett, ahol új templom nem épült, a Szent György-templom olyan messze esett az összes új lakóteleptől, hogy csak a legáldozatosabbak vállalták a napi misére járást.

A szerdahelyi lakosság ideológiai sikanírozásának legfeltűnőbb formája az esküvők, a keresztelők és a temetések „államivá” tétele volt. Ez azt a törekvést jelentette, hogy lehetőleg senki, vagy legalábbis a lehető legkevesebben akarjanak egyházi közbenjárást ezekhez a „szolgáltatásokhoz”. A célt inkább sugalmazással akarták elérni, mint nyílt erőszakkal, és azt a testületet, amely megpróbálta átvenni a templom szerepét, Polgári Ügyek Testületének (PÜT, szlov. Zbory pre občianske záležitosti) hívták. Ez a testület teljesen nyíltan hirdette a küldetését: „A világnézeti nevelés összetevőjeként a PÜT-nek hatékony

6 ŠAN-AŠ-ML. Fond: ONV DS. Zápisnice Rady MsNV v Dunajskej Stredě. 53/1. A-10. R és a MsV – NF közös ülése, 1980. márc. 13.

7 ŠAN-AŠ-ML. Fond: ONV Dunajská Streda. Kart. Zápisnice rady MsNV Dunajská Streda. 53/1 – A/10. 1980. szept. 25.

eszközül kell szolgálnia az új szocialista ember nevelésében.”⁸ A PÜT, mint a „megvetett” egyház helyébe lépő ateista állam képviselője, mindhárom téren szorgoskodott: „újszülöttek üdvözlését” rendezett keresztelő helyett; a temetőben „polgárilag búcsúztatott”; az egyházi esküvőt pedig megversenyeztette a „polgári esküvőkkel”.

A dunaszerdahelyi PÜT 1972-ben alakult meg⁹, vagyis a Gustáv Husák-i ateista konszolidáció tipikus terméke volt. Hivatalos vezetőjének a VNB alelnökét, Mácsai Gyulát tették meg¹⁰, de a PÜT ügyeibe sok befolyásos helyi kommunista is beleszólt. Közülük kitűnt Dunaszerdahely veterán kommunistája, Mondok Gábor, aki soha nem habozott nyilvánosan fellépni „a helyes ideológiai célok” elérése és fokozása érdekében. Mondok többször hangot adott felháborodásának például amiatt, hogy „sajnos sok elhunyt hozzátartozója a polgári szertartás után egyházi jellegű síremléket állíttat”¹¹.

Közvetlen feladatai mellett a PÜT arra is alkalmas volt, hogy általános fedőszerve legyen az ateista ideológia nyomulásnak. Pontosan úgy, ahogy a CSKP kezdeményezésére ál-intézmények jöttek létre országszerte, a Dunaszerdahelyi járási kommunista pártbizottság ösztönzésre (áttételes módon) a párt általa alapított, pénzelt és ellenőrzött kulturális szervezeteket hívott létre helyben. Ezekről az elképesztő pseudo-szervezetektől azt remélték, hogy lekötik az (immár vallástalannak vélt) ifjúságot. Ilyen volt pl. „A szlovákiai falusi, mezőgazdasági és városi ifjúsági szövetség” (szlov. Okresná rada Zväzu dedinskej, poľnohospodárskej a mestskej mládeže Slovenska Dunajská Streda) nevű szervezet. A szervezet rögtön megalakulásakor azt kérte a VNB Tanácsától, hogy ifjúsági klubot rendezhessen be, sőt pénzt is kért további aktivitásainak fedezésére. És láss csodát: a városi Tanács rögtön az 1969-es megalakulása után teljesítette a kimondhatatlan nevű szervezet „Dunaszerdahelyi járási tanácsa” (amelynek személyi összetétele a fellelhető forrásokból kideríthetetlen) kéréseit, és simán megszavazott számukra 10.000 Kčs-t, továbbá egy új biliárdasztalt és egy gramofont.¹²

8 Csallóköz 1984.10.19.

9 Csallóköz 1982.11.19.

10 Csallóköz 1977.08.19.

11 Csallóköz 1971.10.07.

12 ŠAN-AŠ-ML. Fond: ONV Dunajská Streda. Kart. Zápisnice MsNV a MNV 1969. R-MsNV, 1969. máj. 12.

A dunaszerdahelyi Városi Nemzeti Bizottság óriási erőfeszítéseket tett, hogy a keresztelőket felváltó, „újszülöttek üdvözlése” „modern szellemben” történjen. 1979-ben nemcsak hogy egy hattagú gyermekkar állt össze Ágh Tibor és Érsek Rudolf vezetésével, hanem a babákat az országban egyedülálló módon uniformisba öltözött csinos egészségügyi nővérek is fogadták a VNB-n. A Városi Tanács árgus szemekkel figyelte a fejleményeket. „Ezekre a feladatokra a funkcionáriusok kivételesen nagy figyelmet fordítanak” – jegyezték meg a jegyzőkönyv számára¹³, és valóban igyekeztek minden támogatást megadni a VMK kebelében működő énekkarnak. Dunaszerdahelyen 1977-ben 321 „kispolgár” (!) született, s közülük 147-et (46%) fogadtak keresztelő helyett „polgári köszöntővel”¹⁴. Az ötlet annyira megtetszett a felsőbb szerveknek, hogy 1980 áprilisában az országos PÜT javaslatára egy dunaszerdahelyi bébi-üdvözlést lefénnyképeztek, filmre vettek, majd a 27 fényképből álló anyagot mint módszertani segédeszközt használták az ország más részeiben.¹⁵

A temetésekkel kapcsolatban tény, hogy 1968 után jócskán emelkedett a polgári temetések aránya a városban. 1972-ben a 82 helyi temetésnek csak az 1%-a volt polgári, 1981-ben viszont már a 30%-a. (Városi krónika 1972, 5. és 1981, 15. p.) Azonban ezután is csak hullámzó polgári temetési adatokat tudtak rögzíteni, amelyek valahol 25% körül állandósultak, s csak egy-egy kivételes évben (pl. 1984-ben) lépték túl a 40%-ot.

Az esküvők terén kissé „jobb” volt a helyzet. A városban már a hetvenes években minden második esküvő „egyházmentes” volt; pl. 1974-ben 146 esküvőből 74 volt polgári, és az arány egyre javult, amennyiben egy-egy évben a pároknak közel a háromnegyede templom helyett a VNB-n kötött házasságot. (Városi krónika 1974, 7.; valamint Dunaszerdahely város krónikája, 148. p.) A hatvanas évektől divat volt, hogy Dunaszerdahelyen kötöttek házasságot a környékbeliek is, és ez meglátszott a kirótt illetekeken. Egy dunaszerdahelyi rendelet szerint 1969. október 5-tel kezdődően a helyieknek a házasság ingyenes volt, ha hétköznap 8 és 16 óra között esküdtek, míg a hétvégén 100 korona felárat kellett fizetni. A más anyakönyvi hivatalhoz tartozók számára a szerda-

13 ŠAN-AŠ-ML. Fond: ONV DS. Zápisnice Pléna a Rady MsNV v Dunajskej Strede. 53/1. A/10. 1981.09. 24.

14 Csallóköz 1978.02.17.

15 ŠAN-AŠ-ML. Fond: ONV Dunajská Streda. Kart. Zápisnice rady MsNV Dun. St. 53/1 – A/10. 1980. 09. 25.

helyi esküvő hétköznap 200 koronába, hétvégén pedig 400 koronába került.¹⁶

Az 1980-as évekre mindhárom „szolgáltatás” (esküvő, keresztelő, temetés) kapcsán jelentősen előrehaladt a szekularizáció. Tény, hogy az 1976. évben 187 városbeli házasságkötés közül 129 „mellőzte az egyházi szertartást” (69%). Tény továbbá, hogy 1976-ban 59 halálózásra 14 PÜT-ös temetés (24%) esett; a fennmaradó 45 temetést, ahol jelen volt pap, a VNB jelentése azzal indokolta, hogy azok „tájékozatlanság miatt” történtek...

Mégis: az elért „eredményeket” semmiképpen sem lehetett totális áttörésnek nevezni. Feltűnő, hogy az emberek különösen a temetések alkalmával ragaszkodtak az egyház közbenjárásához. Egy 1980 szeptemberi VNB-jelentés szerint abban az évben 263 gyermek született, akiből 132 gyereket „fogadtak polgárilag” (50,19%); 123 házasság kötöttetett, amelyből 103 volt egyházi közbenjárás nélkül (83,73%). Ugyanabban az évben (1980-ban) 66 temetésre került sor, amelyből 24 volt kizárólag egyházi temetés (36,36%), viszont a maradék 42 között volt még 23 olyan polgári temetés, amelyeknek volt egyházi részük is, így együtt a temetések 71%-án volt jelen pap, lelkész.¹⁷

Vagyis az adatok szerint a régi társadalmi szokások makacsul tartották magukat, amivel a dunaszerdahelyi elvtársak meglehetősen elégedetlenek voltak. A VNB tevékenységét kiértékelő JNB ideológiai osztály ezekből a számokból azt állapította meg, hogy a dunaszerdahelyi PÜT tevékenysége „szlovákiai viszonylatban nem a legjobb”, valamint hogy „sajnos az ifjú szülők bizonyos hányada még mindig nem tudott megszabadulni a kispolgári csökevénynek és a vallási előítéleteknek a hatása alól”.¹⁸ A kudarcok mindenesetre nem tudták megakadályozni a VNB-n a PÜT-öt vezető Mácsai Gyulát, hogy tovább szorgalmazza a „kispolgárok (!) ünnepi fogadását”, a „templom nélküli esküvők” és a „szocialista szertartás szerinti temetések” számának fokozását.

Összegezve: Mindezek a nyílt és burkolt vallásellenes aktivitások a neo-brutalitás, az új barbarizmus mintapéldái voltak mind a vallásos épített örökség, mind a vallásos közösség tekintetében. A Fő utcán végighaladó teátrális felvonulások (április 4., május 1., május 9., november 7.) elfedték a korábbi egy-

16 ŠAN-AŠ-ML. Fond: ONV Dunajská Streda. Kart. Zápísnice MsNV a MNV 1969.R-MsNV, 1969. szept. 25.

17 ŠAN-AŠ-ML. Fond: ONV Dunajská Streda. Kart. Zápísnice rady MsNV Dunajská Streda. 53/1 – A/10. 1980. szept. 25.

18 Csallóköz 1977.07.01.

házi körmenetek emlékét, templom pedig közel öt évtizedig nem épült egy olyan városban, ahol a lakosság túlnyomó többsége magát vallásosnak érezte.¹⁹ Éppen a vallási és egyházi élet kommunizmus alatti tartós visszaszorítása volt az egyik fő oka annak, hogy az 1990 utáni (konzervatív-keresztény) városvezetés tudatos politikai programmá tette a helyi történelmi egyházak: a római katolikusok, a reformátusok, az evangélikusok és az izraeliták (vagy ahogy az akkori ellenzék fogalmazott: a csuhások) kiemelt támogatását.

2. A reformátusok valamint a többi történelmi egyház és vallási közösség jelenléte Dunaszerdahelyen történelmi távlatban

Az 1945 utáni helyzet értékeléséhez látnunk szükséges, nagyvonalakban hogyan változott a felekezeti összetételt Dunaszerdahelyen az 1880 és 2011 közötti kb. százharminc évben. Ezt mutatja az 1. sz. táblázat²⁰:

1880: Dunaszerdahely összlakossága 4182 fő.

Ebből: 2109 római katolikus, 1874 izraelita, 120 ágostai evangélikus, 78 református.

1941: Dunaszerdahely összlakossága 6584 fő.

Ebből: 3509 római katolikus, 2645 izraelita, 308 református, 111 ágostai evangélikus.

2011: Dunaszerdahely összlakossága 22 477 fő.

Ebből: 15 212 római katolikus, 1616 református, 376 ágostai evangélikus, 51 izraelita.

¹⁹ Ennek bizonyítéka a 2001-es népszámlálás, amely szerint a dunaszerdahelyi lakosok 73%-ban római katolikusnak, 8%-ban reformátusnak, 2%-ban evangélikusnak vallották magukat. Vö. Hulkó Gábor–Horváth Ákos: Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja mesta Dunajská Streda. (PHSR-DS) Vydané v Dunajskej Strede, november 2007, 13. <http://www.dunstreda.eu/priordocs/PSHRM.pdf> [2009.07.20.]

²⁰ Az adatok forrása Kepecs 1999, 155, 181. p., valamint a Szlovák Statisztikai Hivatal honlapja: <http://slovak.statistics.sk>. Letöltve: 2014.01.15.

2. sz. táblázat: Az egyes megnevezett felekezetek aránya
a teljes dunaszerdahelyi lakosságon belül²¹

Év	Lakosok száma	Római kat.	Evangelikus	Református	Izraelita
1888	4182 fő	50%	3%	2%	45%
1924	5171 fő	49%	2,6%	3,4%	45%
1941	6587 fő	53%	1,7%	4,7%	40%
2011	22979 fő	68%	1,7%	7,1%	0,3%

Az adatokból a város nagyobb történeti folyamataira nézve az következik, hogy Dunaszerdahelyen (amely nagyközségként 1918-ig Pozsony vármegye és a Dunaszerdahelyi járás része volt) 1880-ban a római katolikusok csak kicsivel voltak többen, mint az izraeliták. A katolikusok száma a városban a második világháború idejére 3509 főre emelkedett, az izraelitáké pedig 1874 főről 2645 főre. Feltűnő jelenség az izraeliták drámai fogyása, ami Dunaszerdahelyen az ő háború alatti szisztematikus elhurcolásuknak, meggyilkolásuknak, illetve 1945 utáni elköltözésüknek a következménye, s amelynek a nagyon szomorú eredménye a zsidóság szinte teljes eltűnése a csallóközi városból.

Érdeemes megfigyelni a reformátusok térnyerésének a folyamatát. Látható, hogy a 19. század végétől a 20. század közepére a városban a (kálvini) református felekezet létszáma lassan, de stabilan nőtt. A reformátusokra vonatkozó adatok annál is érdekesebbek, mivel a megjelölt időszakokon belül a számuk és arányuk nem csupán a városban nőtt, hanem ugyanez a folyamat zajlott le a Dunaszerdahelyi járásban is. Vagyis a Dunaszerdahelyi járásban a magukat reformátusnak vallók egyre nagyobb része él Dunaszerdahelyen: százharminc éve csupán a 2%-uk, 1941-ben már a 7%-uk, 2011-ben pedig a járásbeli reformátusoknak mintegy 16–17%-a élt Dunaszerdahely városában.

21 Az adatok forrása Kepecs 1999, 155, 181. p., valamint a Szlovák Statisztikai Hivatal honlapja: <http://slovak.statistics.sk>. Letöltve: 2014.01.15.

3. sz. táblázat: A dunaszerdahelyi illetőségű reformátusok száma és arány a Dunaszerdahelyi járás reformátusainak létszámához viszonyítva²²:

Év	A reformátusok száma a Dunaszerdahelyi járásban (fő)	A reformátusok száma Dunaszerdahely városban (fő) és arányuk a járásban élő reformátusok számához viszonyítva (%)
1880	3706 fő	78 fő (2%)
1941	4283 fő	308 fő (7%)
2011	9919 fő	1616 fő (16%)

Mivel a római katolikusok esetében 2011-ben ugyanez az arány 18%, az evangélikusok esetében 22%, az izraeliták esetében 55% volt (vö. Kepecs 1999, 155, 181. p.), így megállapítható, hogy Dunaszerdahelyen általánosságban a *magukat vallásosnak tartó városi lakosság koncentrációját* figyelhetjük meg. Ez azt jelenti, hogy a reformátusok esetében (is) egyfajta urbánus koncentrációról beszélhetünk, s ez még akkor is figyelemre méltó, ha az adatokat nehéz összehangba hozni azzal, hogy a Dunaszerdahelyi járás területe százharminc év alatt legalább hat alkalommal változott.

A dunaszerdahelyi magukat vallásosnak mondók és magukat konkrét vallási felekezethez sorolók járásbeli és városi aránya azért fontos adat, mert világosan mutatja, hogy a kommunizmus mintegy 45 évnyi hivatalos ateizmusa után ez egy vallásos város, amelynek fontos jellegzetessége, hogy egy többrétegű (katolikus, evangélikus, református, zsidó) *városi* vallásos népességgel rendelkezik, akik 1990 óta, amióta nyíltan vallhatják hitüket, meglehetősen harmóniában élnek egymás mellett. A szervezett vallási és egyházi élet a kommunizmus alatti tartós visszaszorítása volt az egyik oka, hogy az 1990 utáni konzervatív-keresztény városvezetés tudatos politikai programmá tette a helyi történelmi egyházak: a római katolikusok, a reformátusok, az evangélikusok és az izraeliták kiemelt támogatását.

Bár (az állami elvárásoknak megfelelően) 1970 után a VNB jelentései skrupulusan nyilvántartották az „elhalálozottak búcsúztatását”, a polgári esküvőket, az „újszülöttek üdvözlését” és a „sorkatonai szolgálatra bevonulók bú-

²² Az adatok forrása Kepecs 1999, 155, 181. p., valamint a Szlovák Statisztikai Hivatal honlapja: <http://slovak.statistics.sk>. Letöltve: 2014.01.15.)

csúztatását”²³ – az ide vonatkozó adatokból az is látszik, hogy a kommunista párt ideológia irányelvei enyhén szólva sem érték el maradéktalanul a céljukat. Minden ideológiai törekvés kétes sikerű maradt, ami minden bizonnyal összefüggött a szovjet típusú kelet-európai rendszerek meggyengülésével. A források alapján úgy tűnik, hogy késő brezsnyevi időszak egyfajta békeidőszak volt, pontosabban a jelek szerint a gorbacsovi időszakban a helyi vallásellenesség és az 1970-es évek közepén tapasztalt rendkívül intenzív ateista nyomulás (pl. az iskolákban) alábbhagyott.²⁴

A változás jegyben az 1980-as évek elején a dunaszerdahelyi kommunista pártvezetők kapcsolatokat kerestek a katolikus egyházi vezetőivel. Ennek egyik jeleként 1983 nyarán Dudás Kálmán, 1981-től a Dunaszerdahelyi JNB elnöke, a „Dunaszerdahelyi járás fejlesztéséért” címmel tüntette ki Janovits Ödönt. Janovits, aki 1931-től, majd újra 1942-től Dunaszerdahelyen volt katolikus plébános, és aki egészen 1978-as nyugdíjba vonulásáig a városban élt és tevékenykedett, 1983-ban töltötte be 80. születésnapját. Janovits köszöntésén jelen volt ThDr. Morovics István helyi római katolikus pap is²⁵, sőt egy kicsivel később, 1984. március 22-én Dudás Kálmán a JNB épületében ünnepélyes körülmények között fogadta az egész Dunaszerdahelyi járás katolikus papjait.²⁶

A Gustáv Husák kommunista köztársasági elnök nevével fémjelzett ún. noralizációs időszak csendes, ámde folyamatos és tudatos csehszlovák vallásellenessége abban is megnyilvánult, hogy a második világháború idejét követően 60 évig nem épült szakrális építmény Dunaszerdahelyen. Attól eltekintve, hogy a sikabonyiak 1945 után újjáépítették a templomukat, 1989-at megelőzően utoljára 1938-ban építettek *tornyot* a Fő utcai evangélikus templomra. (Nagy 2013, 11. p.)

A dunaszerdahelyi reformátusoknak – akiknek a jelenléte a településen a 17. század elejétől igazolható – korábban már volt egy „tornyos és harangos” templomuk (valahol a mai Bartók Béla korzó környékén), de az idővel elpusztult. Az 1938-1945 közti magyar idők alatt a gyülekezet képes volt ön-

23 ŠAN-AŠ-ML. Fond: ONV Dunajská Streda. Kart. Zápisnice rady MsNV Dunajská Streda. 53/1 – A/10. 1980. szept. 25.

24 Csallóköz 1977.02.11.; Csallóköz 1977.05.27.; Csallóköz 1977.08.05.; Csallóköz 1977.11.04.; Csallóköz 1977.02.18.

25 Csallóköz 1983.08.26.

26 Csallóköz 1984.04.13.

álló egyházközséggé szervezni magát, és már a templomépítést tervezgette. Az 1942-ben beiktatott református lelkésznek, Pöör Józsefnek azonban 1945-ben el kellett hagynia a várost, a református gyülekezetnek így egészen az 1990-es évekig környékből beszolgáló lelkészei volt, akik vagy magánházaknál (a Kulacs utcai gyülekezeti otthonban), vagy a Fő utcai evangélikus templomban tartották az istentiszteleteket.

1991-ban id. Görözdí Miklós lett a gyülekezet állandó megválasztott lelkésze. A rendszerváltás következményeként, Öllös Árpád polgármester jóindulatából, és részben a háború után elvett ingatlanok kárpótlásaként a gyülekezet egy 35 áras telekhez jutott a város Kálvin terén. Itt kezdett épülni 1993-ban a református gyülekezet temploma, majd 1998. december 13-án sor került a templom (a mellette épült parókia és gyülekezeti helyiségek) felszentelésére.²⁷ A dunaszerdahelyi református templom tehát közel félszáz évnyi hivatalos ateizmus után jelentett új Isten házát Dunaszerdahelyen.

A tanulmány a VEGA 1/0528/16 számú, A Református Keresztyén Egyház Szlovákiában 1919–1952 című kutatási projekt keretében készült.

Felhasznált irodalom

- Bárdi, Nándor – Fedinec, Csilla – Szarka, László (szerk.) 2008. *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Barnovský, Michal 2007. Industrializácia Slovenska a životné prostredie v období komunistického režimu. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, 7. sz. 57-58.
- Beňuška, Peter – Novosád, František (eds.) 1997. *Urbanizmus a politika*. VI. bratislavské sympóziu. Bratislava, Slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie, 47-50.
- Enyedi, György 1998. *Transformation in Central European Postsocialist Cities*. Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences. Discussion Papers No 21. Pécs, k.n.

²⁷ Dunaszerdahelyi Református Hírvivő, 2003. október. I. évf. 3. sz. 4-5.

- Fiamová, Martina – Jakubčín, Pavol (eds.) 2010. *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Bratislava, Ústav pamäti národa.
- Kepecs, József (szerk.) 1999. *A Felvidék településeinek vallási adatai (1880-1941). I. kötet*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Nagy, Attila – Nagy, Iván – Novák, Veronika – Simon, Attila – Vajda, Barnabás 2012. *Dunaszerdahely. Várostörténeti monográfia*. Dunaszerdahely, Dunaszerdahely Város Önkormányzata – Csallóközi Barátok Társulása.
- Nagy, Attila 2013. *Dunaszerdahely emlékhelyei. Épületek, szobrok, emlékművek és emléktáblák, szakrális kisémlékek, temetők, történeti síremlékek, eltűnt emlékhelyek*. H.n., Historikum–Bíró Márton Polgári Társulás–Csallóközi Barátok Társulása.
- Pál, Judit 2003. Várostörténeti kutatások Erdélyben a második világháború után. In: Vonyó, József (szerk.) 2003. *Várostörténet, helytörténet*. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 87-94.
- Popély, Árpád 2006. *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944-1992*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Sokolovič, Peter (zost.) 2012. *Trnava v rokoch 1939-1989*. Bratislava, Ústav pamäti národa.
- Vajda, Barnabás 2014. A hivatalos ateizmus évei Dunaszerdahelyen. *Eruditio-Educatio*, 9. évf. (2014). 1. sz. 30-38. p.

Sörös Béla élete és munkássága¹

Csonthó Aranka²

This thesis studies the life of Béla Sörös, the founder of Theological Seminary in Losonc/Lucenec in era of the first Czechoslovak Republic.

Béla Sörös was a dominant character in his time, he did very much for his church and Hungarian people. He has been living in Losonc (Lucenec) for the most of his life, where he served in the reformed congregation and worked on the Theological Seminary. He has been also the director in this very important institution until the end of his period.

The life of Béla Sörös is very colorful and multiple. But it is not easy to find so much sources from this time, only some periodicals are interested in his life on occasion of some jubilees.

He was very interested in more specialties, mostly as a pastor, theolog and the director of Seminary and was also the bishop of the Reformed Christian Church in Slovakia. He had published some studies, articles and edited a lot of publications and issues. Last but not least he played important role in politics.

Key words: Béla Sörös, Theological Seminary, pastor, director, Lucenec.

Bevezető

A Sörös Bélával kapcsolatos írások aránylag kis mértékben foglalkoznak igazán Sörös Béla személyével, ill. életműve értékelésével. Aki konkrétan az ő személyét figyeli, az két szerző, dr. Varga Imre püspök (Varga 1977, 1-2. p.), volt losonci előadó és Molnár László (Molnár 1999, 5. p.) lelkipásztor, akik halála kapcsán igen pozitívan értékelik életét, életművét kisebb cikkekben.

Sörös Bélával kapcsolatosan azonban a legtöbb írás úgy jut el személyéhez, hogy tárgyalja a Losonci Teológiai Intézet körülményeit, és ezen belül kitér Sörös Bélára is, ami csak természetes, mert hiszen a losonci teológia első embere

1 Ezen előadás alapjául egy korábbi, 2005-ben írott munkám szolgál. A feltüntetett irodalom és források is ebből az évből valók.

2 ThDr. Csonthó Aranka, negyedi református lelkipásztor.

volt. Kiseb, azaz csak néhány oldalas írásokban érinti személyét Böszörményi István (Böszörményi, 2005) losonci gimnáziumi tanár és Vigh Károly (Vigh 2000, 79-83. p.) néprajztörténész. Nagyobb és átfogóbb írásokkal hatolt Sörös Béla életművének elemzésébe és értékelésébe Peres Imre (Peres, 1995) pozsonyi lelkipásztor – debreceni egyetemi tanár, aki tíz folytatásban írta meg a losonci szeminárium történetének I. (történeti) részét. Korábban egy diplomamunka formájában fejtette ki a losonci Szeminárium értékelését Krüzsely József (Krüzsely, 2004)³ genfi lelkipásztor, aki a magyar református menekültek lelki gondozását végezte Svájcban, és kortörténeti írásában körképet rajzolt az összes magyar református teológiai intézetről, beleértve Losoncot is.

Sörös Béla egyházi és teológiai tevékenységével kapcsolatban még olyan művek tesznek kisebb-nagyobb említést, amelyek a szlovenszói, ill. a szlovákiai vagy a kárpátaljai egyház történetével foglalkoznak. Ezek közül számon tarthatjuk elsősorban Csomár Zoltán (Csomár, 1940) kimagasló értékelését az akkori állami és egyházi helyzetről, aki maga is diákja volt a losonci Szemináriumnak, továbbá Szabó Antal (Szabó Antal, 1990) püspökhelyettes és losonci diák egyháztörténeti írását. Somogyiné Sörös Márta (Somogyiné, 2005) – Sörös Béla leánya – a füleki református gyülekezet történetével kapcsolatos ismertetést és Fritz Peyer-Müller (Peyer-Müller, Fritz 1994) doktori munkáját.

Ebbe a kategóriába sorolhatók még Puntigán József és Puntigán Tünde temető- és helytörténeti írásaik, (Puntigán–Puntigán, 2003) amelyekben Sörös Béla sírjáról esik szó.

Életének fontosabb állomásai

Sörös Béla 1877. március 14-én született Nemespécseyen⁴ szülei elsőszülött gyermekeként négy gyermek közül. Édesapja, Sörös Géza, lelkész volt, édesanyja Mórocza Lilla, vezető református világi családból származott. Nagypapa is református lelkész volt. Édesanyja korán elhunyt.⁵ Az elemi iskola osztályait nagyszüleinél, Kádártán és Királyszentistvánban végezte. Gimnáziumi tanulmányait a Veszprémi Piarista Gimnáziumban kezdte meg, majd hatodikos ko-

3 A mű francia és magyar nyelven jelent meg.

4 Nemespécsey ma a Pécsely nevet viseli. Zala megyében található Magyarországon.

5 Sörös Béla ekkor kilenc éves volt.

rában átment Pápára a Református Kollégiumba, és ott érettségizett 1895-ben. Ezután a Kolozsvári Egyetem Bölcsészeti-⁶ és Hittudományi⁷ Karára iratkozott be. A második évet Pápán, az ottani Református Teológiai Akadémián folytatta, a harmadik és negyedik évet pedig Budapesten⁸ fejezte be (Varga, 1977). Ösztöndíjasként egy évet (1899-1900) töltött a skóciai Edinburghban⁹ (Varga, 1977) egy ismeretlen skót adakozó áldozatkészségéből és jóvoltából, ami életútjában rendkívül fontos, egész teológiai gondolkodását meghatározó tanulmányi idő volt. A skóciai kapcsolatain kívül már diákként más teológiai iskolákkal is kereste a kapcsolatot, hiszen „hazafelé jövet sorra látogatta a német egyetemeket is”, (Varga, 1977) Utolsó tanulmányi évét már lelkészi szolgálatban végezte, Szabó Aladárt helyettesítette. Hazatérése után Szász Károly dunamelléki püspök mellé került segédlelkészként. 1901-ben a budapesti gyűjtőfogház lelkészévé nevezték ki, majd a Lórántffy Zsuzsanna egylet missziói lelkészi és a skót misszió segédlelkészi szolgálatára kapott megbízatást. Viszátérése után szinte azonnal hozzáfogott egy átfogóbb teológiai mű írásához, ami a liturgia területét ölelte volna át. Az aránylag rövid ideig tartó, de annál szorgalmasabb anyaggyűjtés után összeállt a tanulmány: 1904-ben megjelent legfőbb irodalmi műve *A magyar liturgia története* címen.¹⁰ (Sörös 1904, 344. p.) 1905-ben a losonci református gyülekezet hívta meg lelkészének. Itt szolgált és tevékenykedett a gyülekezet és az egyetemes egyház javára 1939-ben bekövetkezett haláláig.

Életének jelentős szakaszát az 1925-ben segítségével megalapított losonci Teológiai Szeminárium szervezése, vezetése és igazgatása töltötte ki. A Szemináriumban előadásokat (Puntigán, 2005) is tartott filozófiatörténetből, liturgiából, homiletikából, cura pastoralisból, pedagógiából¹¹ (Böszörményi 2005, 3. p.; Peres 1995, 3. p.)

6 Tanítványa a nagy bölcselethez, Böhm Károlynak is.

7 Tanárai Dr. Kenessey Béla és Nagy Károly, akik később püspökök lettek, valamint Molnár Albert gyakorlati teológus.

8 Kedves tanárai: Kovács Albert és Petrik Elek.

9 Sokat emlegette ottani tanárait, főleg Dods Márkot és Dr. Moodyt.

10 Sajnos, csak az első része jelent meg. A további kutatásra és írásra az egyre jobban megnövekvő feladatai miatt már nem kerülhetett sor.

11 Böszörményi István szerint még a következő tantárgyakat is oktatta: etika, vallástörténet, szimbolika, katechetika, ill szónoklati gyakorlat; Peres Imre szerint: gyakorlati teológia, etika, vallástörténet és szisztematika.

Nagy munkát vállalt az elszakadt református egyház és a református magyarság életben tartásában is, de főleg az állammal és a kormánnyal folytatott diplomáciai tárgyalásokban.

Emellett dolgozott, mint zsinat-konventi tag, részt vett a misszióban¹² és korábban főleg az ifjúsági munkában, szervezője volt különböző keresztyén körök és mozgalmak összejöveleinek, szolgálatának és konferenciáinak¹³. Az ő kezdeményezésére alakult meg a Soli Deo Gloria Diákszövetség. Külföldi kapcsolatait hasznosítva és életben tartva többször képviselte az egyházat különböző külföldi összejöveleken és konferenciákon¹⁴. Sőt 1920 és 1937 között a Magyar Nemzeti Párt elnöke is volt. Eléggé kemény magatartása miatt, amit mind szóban, mind írásban bátran nyilvánított ki, a csehszlovák hatóság többször internálta, úgyhogy csak sokadszorra kapta meg az állampolgárságot.

1927-ben házasságot kötött Karafiáth Mária Zsuzsannával,¹⁵ „aki minden tekintetben méltó élet- és munkatársa volt”, (Varga, 1977) Házasságukból négy leány született. Sajnos az öröm mellett nagy bánat is sújtotta, mert Anikó kislányuk 10 hónapos korában meghalt.

1938-ban a dunáninnyi egyházkerület püspökévé választották. Élete eme szakaszában megfáradva ugyan, de annál nagyobb buzgalommal fogott hozzá a munkához: a teológusszervezéshez, a losonci egyházi ügyek rendezéséhez, az egyetemes egyházi jogkérdések tisztázásához stb. „Az óriási lelki és testi erőt igénybe vevő munkában felörlődött erős szervezete.”¹⁶ A második világháború kitörése után pár héttel, 1939. október 2-án, Losoncon 63 éves korában hirtelen hunyt el.

12 Titkára, majd főtitkára volt az Országos Protestáns Belmisszióknak.

13 1926-tól évente ifjúsági konferenciák kerültek megrendezésre: Országos ifjúsági diákkonferenciák, országos leánykonferenciák, körzeti férfikonferenciák. Püspöksége alatt indította el a „Református Összefogás” nevű mozgalmat.

14 1923-ban Presbiteri Világszövetség – Zürich, 1925-ben – Cardiff, 1935-ben – Poděbrady.

15 Vö. *Kálvinista Szemle*, 58, (1987), 2. szám, 4. p.

16 Uo.

Tevékenysége különböző területeken:

Sörös Béla nagy hatást gyakorolt korának egyházára és a magyarságra. Különböző munkaterületeken dolgozott, alkotott, szolgált és volt befolyása környezetére.

Különleges diplomáciai érzéke volt, ami főleg a kormánnyal való tárgyalásokban nyilvánult meg, bár a sok igyekezet ellenére sem volt meg a kívánt eredménye fáradságos munkájának. Pálóczi Czinke István püspök törvényhozó zsinatot hívott össze Lévára 1923. június 17-25. között. Ezen a zsinaton alkották meg a VIII.¹⁷ számú törvénycikket (Szabó 1990, 134. p.), és benyújtották jóváhagyásra, de az államhatalom ezt nem fogadta el.

Az egyház vezetősége őt bízta meg, „hogymint tárgyaljon a kormánnyal és a pozsonyi Országos Hivatallal a megoldatlan kérdések” (Szabó 1990, 134. p.) rendezésében. Az egyházi alkotmány¹⁸ (Peyer-Müller, Fritz 1994, 139. p.) és a törvények elfogadásán kívül más dolgok is megoldásra vártak: a hontalan lelkészek kérdése, a lelkészözvegyek kérdése, a teológia kérdése.

A tárgyalások három szakaszban folytak le. Szerepe jelentős volt a hivatalos államhatalmi szervekkel folytatott tárgyalásokban, ahol teljes mértékben kihasználta diplomáciai tehetségét. Nem rajta múlt, hogy nem kerültek elfogadásra és jóváhagyásra az egyház törvényei. Az egyházalkotmány ügyében ugyanis nem született meg az egyház számára pozitív megoldás.

Annál nagyobb eredménye volt viszont a losonci Teológiai Szemináriummal kapcsolatos munkájának. Ez fennállásának 13 éve alatt, működésének számos nehézsége ellenére, rengeteg hasznot hozott a soraiból kilépett teológusok, lelkészek személyében. Ebben a munkában nevelői és tanítói adottságai kiemelkedőek, s jelentős dolgokat tett a Szeminárium technikai működését illetően. Az anyagi jellegű kérdések is gyakran az ő nyakába szakadtak. Annál inkább szembetűnő magatartása, ami azt sugallja, hogy tényleg az Úr irgalmára bízta magát és keze munkáját.

Munkájának többi területére is jellemző nyugodt, megfontolt, erős magatartása, ami nem belőle áradt, hanem feltétlenül a békesség Urának az ajándéka.

17 Az egyház első építéséről.

18 Peyer-Müller, Fritz szerint: I. Cikkely: Egyházalkotmány és egyházszervezet, Gyülekezeti tagok és tisztségviselők kötelességei és jogai; II. Cikkely: Lelkészválasztás; III. Cikkely: Egyházi adó; IV. Cikkely: Egyházi alapok; V. Cikkely: Egyházfegyelem és egyházfegyelmi eljárások; VI. Cikkely: Nevelés és vallástanítás; VII. Cikkely: Kárpátkerület; VIII. Cikkely: Belmisszió.

Jelentős volt lelkipásztori szolgálata is, amit főleg Losoncon végzett, hiszen arra tette fel életét, hogy az evangélium hirdetője legyen. Ezt igyekezett is minden esetben tőle telhetően megtenni. Igehirdetői és lelkidolgozói feladatainak mindig igyekezett eleget tenni. Nem véletlenül éppen őt választották meg püspöknek, ha csak egy nagyon rövid időre is tölthette be ezt a tisztséget.

Sörös Béla lelkész és teológus

Lelkészi szolgálatát már teológus korában megkezdte különböző helyettesítésekkel a negyedik évfolyammal párhuzamosan. Edinburghból való hazatérése után segédlelkészként szolgált Szász Károly dunamelléki püspök mellett. 1901-ben kinevezték a budapesti országos királyi gyűjtőfogház lelkészének. Majd a Lorántffy Zsuzsanna egyesület missziói lelkésze. De a skót misszió magyar segédlelkészi szolgálatában is tevékenykedett.

Öt évi szolgálat után meghívást kapott a losonci gyülekezetbe, ahol 1905-ben választották meg lelkipásztoruknak. Nagy buzgósággal és odaadással végzte itt is a lelkészi szolgálatot. Nemcsak Losoncon munkálkodott, hanem beszolgált a környező gyülekezetekbe is. A füleki szórvány-gyülekezetből¹⁹ 1936. decemberében megalakították a fiókegyházat. Nagy hatással voltak a gyülekezet fejlődésére a losonci teológusok, akik gyakran tartottak itt istentiszteleteket, bibliaórákat²⁰.

Az első világháború ideje alatt a losonci tartalék- és járványkórházban teljesített szolgálatot. 1921-ben a dunáninnyi egyházkerület főjegyzőjeként munkálkodik.

Losoncon a lelkészi teendői mellett a város társadalmi életébe is aktívan bekapcsolódott. „Az egyházépítő és igehirdetői munka végzése szívügy volt a számára. Munkáját a nagy teológiai tudás, tapasztalatokban és élményekben való gazdagság jellemezte.” (Puntigán, 2005) Kortársai a Szentlélek teológusának nevezték. A teológiai tanulmányokban is a hangsúlyt nem a tudományos oktatásra helyezte, hanem a gyakorlati képzésre. „A tantervben írja: „Semmiképpen sem akarom lekicsinyelni, vagy csak csorbítani is a tudós teológiai képzést. Ezt

19 Kuhinka Ernőné közbenjárására került sor a református közgyűlésre.

20 Gyakran Kuhinka Ernőné – Ilonka néni lakásán. Ő volt a teológusok állandó vendéglátója, és a református gyülekezet összetartója.

nagyra becsülöm és kívánatosnak tartom, s törekednünk is kell rá, amennyire csak elérni tudjuk, de sohasem feledve azt, hogy nekünk a gyülekezetek szükségleteit is szem előtt kell tartanunk és a teológiánk elsősorban ezek számára képez papokat.” (Peres 1995, 3. p.) „A teológia és a modern élet feszültségében az egyházi jellegű teológia mellett kötötte le magát. Az egyházat a gyülekezetben látta és értelmezte. A gyülekezet közössége az, ahol az egyház, a keresztyén-ség él.” (Varga, 1977)

Teológiai szemlélete a liberalizmus és más szélsőséges megnyilvánulások és a legmerevebb fundamentalizmus közepette fejlődött ki főleg a skót egyház és teológia hatása alatt. „Elvetette korának élmény-teológiáját, az ortodox irányzatot, a fundamentalista felfogást, a történelmi kálvinizmust, a kegyeskedő pi-etizmust. Fenntartásai voltak a korában éledező, modern bartiánus teológiai irányzattal szemben is. A különböző teológiai felfogásokat a „sub specie aeternitatis” (az örökkévalóság) szemszögéből ítélte meg.” (Puntigán, 2005)

Gyakran meghívták őt teológiai konferenciákra, és ezeknek anyagát, új eszméit fel is használta a losonci Szemináriumban. Teológiailag főleg Skócia, majd egyre jobban a magyarországi Teológiai Akadémiák felé orientálódik. (Peres 1995, 3. p.)

Teológiai tevékenységét az egyetemes konvent is értékelte. 1937. április 14-én megtartott zsinaton, mint a Szeminárium igazgatóját teljes szavazati joggal bíró rendes tagjának nyilvánította.²¹ (Peres 1995, 3. p.)

Sörös Béla püspöki tevékenysége

A dunáninneni egyházkerület gyülekezetének többsége Balogh Elemér²² halála után 1938. július 4-én, Érsekújváron választotta meg püspökének Sörös Béla teológiai igazgatót. (Peres 2004, 5. p.) Ezen a munkamezőn azonban már nem érvényesíthette nagy tehetségét és értékes munkásságát. Néhány hónap után ugyanis megszűnt²³ létezni a Szlovenszkói Református Egyház. Ezzel

21 Ezáltal a Szeminárium is, mint egyházi intézmény, rendes szavazati jogot kapott a Zsinat ülésein.

22 Balogh Elemér pozsonyi lelképásztor 1921. június 22-től dunáninneni püspök, 1929-től az Egyetemes Konvent lelkészi elnöke haláláig 1938. április 16-ig.

23 1938. november 2. után az a terület, ami a Református Egyházhoz tartozott, visszakerült Magyarországhoz.

püspöki tisztének gyakorlása is megszűnt. (Csomár 1940, 71. p.) Tiszteletbeli püspöki címét azonban megtarthatta. Nem egészen egy évre rá, 1939. október 2-án, Losoncon 62 éves korában váratlanul befejeződött mindennemű munkája, mikor visszaadta lelkét Teremtőjének.

Sörös Béla irodalmi tevékenysége

Nagy vesztesége a magyar református irodalomnak, hogy beszédeit nem írta le, nem is íratta le, így írásban és nyomtatásban kevés műve jelent meg. Legkiemelkedőbb munkája *A magyar liturgia története* I. kötet, Budapesten 1904-ben jelent meg. A keresztyénség elterjesztésétől a XVI. század végéig tárgyalja a kérdést. Ma különböző vélemények élnek róla, pl.: „Ma is hézagpótló munka.” (Varga, 1977.) Vagy: „Nagy részben elavult, de mindeddig egyetlen szintetizáló protestáns liturgiátörténeti mű.”²⁴ Megjelent még a *A losonci református egyháztanács vallástétele*, Losonc 1917 (Zoványi 1977, 554. p.) és a Kálvin kör szervezeti szabályzata c. munkája is. (Puntigán, 2005)

Továbbá a következő cikkei jelentek meg: (Peyer-Müller, Fritz 1994, 449. p.)

*Az egyház és állam jogviszonyára vonatkozó tárgyalások.*²⁵

*Belmissziói jelentés.*²⁶

*Felhívás a szlovenszói és kárpátaljai egyetemes egyház lelkipásztoraihoz és gyülekezeteihez.*²⁷

*Információs tárgyalások.*²⁸

*Lássunk tisztán!*²⁹

*Provokáció és felvilágosítás.*³⁰

24 In: A protestáns népelet kutatástörténete és a kutatás forrásai. In: Magyar Néprajz VII. Folklor 3. Népszokások, néphit, népi vallásosság (<http://mek.oszk.hu/02100/02152/html/07/320.html>). Ebben a fejezetben általában tárgyalják azokat a műveket, amik valamiképpen a protestáns egyházi élettel foglalkoznak. A liturgiáról több mű is szól, a reformátusról csak Sörös Béla műve. Egy mondatnál több azonban nem található róla.

25 *Református Egyház és Iskola*, 6. évf. 41. sz. 6. p.

26 *Református Egyház és Iskola*, 9. évf. 7. sz. 2. p.

27 *Református Egyház és Iskola*, 5. évf. 33. sz. 1-2. p.

28 *Református Egyház és Iskola*, 7. évf. 14. sz. 2-7. p.

29 *Református Egyház és Iskola*, 17. évf. 11. sz. 2-7. p.

30 *Református Egyház és Iskola*, 15. évf. 11. sz. 1-3. p.

Szerkesztői tevékenysége

Főmunkatársa a Református Egyház és Iskola c. hivatalos egyházi lapnak, amely 1921. január 2-án jelent meg Rozsnyón Réz László rozsnyói lelkipásztor szerkesztésében. A reformátusok hivatalos lapjának 1921. október 30-án a tiszáninneni egyházkerület rimaszombati közgyűlésén mondják ki. Az egyetemes konvent³¹ is az egyetemes egyház hivatalos lapjának tekinti. (Csomár 1940, 177. p.) Később Kövy Árpád, majd Dr. Magda Sándor lesznek a felelős szerkesztők. Főmunkatársai Sörös Bélán kívül még Péter Mihály, Izsák Imre és Peleskey Sándor lelkipásztorok. A lap utolsó száma 1938. december 31-én jelent meg. (Csomár 1940, 179. p.)

Főszerkesztője volt az Összefogás³² c. egyházi társadalmi lapnak (Csomár 1940, 180. p.) és a Felsőnógrád c. politikai lapnak. Társszerkesztője volt a felsőnógrádi Örömhír című heti- gyermeklapnak is.

Alelnöke volt a Református Irodalmi Társaságnak, amely viszont megalakulása³³ után nem tudott tovább működni³⁴. Ezt Sörös Béla jelentette be 1927. november 22-i kassai konventi ülésén. (Csomár 1940, 174. p.) A Református Irodalmi Társaság elsősorban az egyházi élet irodalmával, sajtóügyével kívánt foglalkozni. Réz Lászlóval együtt szerkesztették az 1924. évi Magyar Naptárt.

31 A beregi egyházmegye nem ismeri el, mert kiadása tőlük függetlenül határozottat el.

32 1937-1938, szerkesztette Varga Imre rimaszombati lelkész.

33 Megalakításának gondolatát már 1922. május 17-i pozsonyi konventen felvette Dr. Magda Sándor. 1925. szeptember 8-i losonci Konventen Sörös Béla nagy koncepcióval felvázolta a Református Irodalmi Társaság célkitűzéseit.

34 Az elnök, Pálóczi Czinke István halála után a társaság igazi működését nem fejthette ki, mivel az új egyházi törvények sem voltak jóváhagyva.

Sörös Béla politikai funkciója

Említést érdemel az a tény, hogy Sörös Béla nézetei, politikai hovatartozása miatt is nem kívánt személy volt az új államban. Bátran és nyíltan tett hitet a magyar nemzeti gondolat mellett, amiért több alkalommal letartóztatták és bebörtönözték. (Csomár 1940, 70. p.) Az új államalakulat legveszedelmesebb emberének tartották. (Csomár 1940, 70. p.)

Nem kis dolog az sem, hogy 1920-1937 között a Magyar Nemzeti Párt elnöke volt. (Puntigán, 2005) Ennek ellenére „felülemelkedett kortársai sokszor szűk, nacionalista szemléletén. Az új történelmi helyzetben – a leghevesebb sovinizmus idején –, volt bátorsága hirdetni a minden szomszéd nép felé való történelmi barátság modern formában való felújítását.” (Varga, 1977)

Sörös Béla hatása az egyházban

Sörös Béla mély nyomot hagyott nemcsak kortársaiban, hanem egy teljes felnövekvő teológus generációban. Nemcsak mint az egyház képviselője, hanem főleg, mint tanító és nevelő volt nagyon fontos személyiség az akkori lelkészek számára.

Varga Imre személyes tapasztalataira hivatkozva mondja róla, hogy „ő egyházunk történetének legnagyobb alakjai közé tartozik.” (Varga, 1977) Munkássága sok területen hozott hasznot, de mégis a legtöbbit a Szeminárium számára jelentett. „Az intézettel lelkileg és anyagilag teljesen összenőtt.” (Varga, 1977) Páratlan nevelői személyiséggé az önmagával szembeni szigorúság és a mások gyöngesége iránti türelem formálták ki. (Varga, 1977) A legnagyobb emléket éppen a nála és tőle tanult lelkészek állították neki. „Úgy gondoljuk, nagy adósságot törlesztenek le, amikor e szerény sorokon keresztül megvallják hálaadásukat az egek és az egyház Urának azért, hogy Sörös Béla egészen a miénk volt, vagyis jobban mondva, nem is a miénk, hanem azé, *aki a világ kezdetétől annak végéig az egész emberi nemzetségből Szentlelke és Igéje által magának gyülekezetet gyűjt egybe, azt oltalmazza és megőrzi.* (Heidelbergi Káté).” (Varga 1977, 2. p.)

Negyven esztendő telt el e sorok megírása óta, s már nagyon kevesen élnek (ha élnek) azok, akik ezt vallhatták, de mégis ebből közelebb is megismerhetjük, milyen pozitív hatása volt Sörös Bélának. Előttünk is példaként állhat, egy

olyan példaként, aki az életét a mások iránti szolgálatban élte le.

Az egyházban is jelentős szerepet töltött be. A sokat vitatott VIII. t. cikket³⁵ az egyház belső építéséről éppen Sörös Béla szövegezésében alkották meg a lévai zsinaton 1923-ban.

De nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy Sörös Béla elsősorban lelkipásztor volt, és talán épp ezen a területen tudta szolgálni a legodaadóbban Urát. „A Lélek tüzétől áthatott beszédeinek nem maradt el a hatása. Különösen az elszakíttatás utáni nehéz időkben lett azzá a vezéregyéniséggé, aki erősítette és tartotta a reményt az itt rekedtekben, akit még az elszenvedett sérelmek és bántalmazások sem tudtak megállítani.” (Molnár 1999, 5. p.)

Zárszó

Sörös Béla nagyon színes egyéniség volt, sok területen mozgott, és próbálta mindig a legjobbat nyújtani. Ha valamibe belefogott, az nem maradt félben, teljes odaadással és erővel dolgozott.

Nagyon kevés adatot találtunk családjáról, házasságáról. Feltehetően ennek az az oka, hogy éppen ezen a téren nem volt sok lehetősége szolgálni, hiszen azon pár adat szerint, ami megtalálható volt, megtudhattuk, hogy meglehetősen későn házasodott. A sok teendője és munkája mellett ez nem is csoda. De az Úr megáldotta utódokkal, három életben maradt leánya vihette tovább az atyai örökséget.

Életét közelebbről megismerve egy olyan hűséges, engedelmes szolga képét kaphatjuk, aki több szempontból is példaértékű a mi számunkra is. Egy történelmi személynek akkor van jelentősége, ha munkássága nem marad elfelejtve. Sörös Béla példája vonz. Mi többet kívánhatunk emlékeztől, minthogy pozitívan hasson ránk és késztesse minket Urunk szolgálatában legalább olyan buzgósággal és odaadással helytállni, mint amilyen odaadással élt és szolgált Sörös Béla.

35 Megszabta az egyház belső építő munkájának komoly evangéliumi irányát, a hitépítő szeretetmunkát intézményesen megalapozta, a gyülekezeti egyházfegyelmet új alapokra fektette.

Sírjának szövege:

„AZ ÚRNAK IRGALMÁT

ÖRÖKKÉ ÉNEKLEM.”

SÖRÖS BÉLA

REF. PÜSPÖK

1877-1939

NEVED BETŪIRŐL

AZ IDŐ LEMOSSA AZ ARANYAT

DE AMIT NEM ERŐVEL ÉS HATAL-
LOMMAL HANEM AZ ÚR LELKE ÁL-
TAL CSELEKEDTÉL AZ Ő DICSŐ-
SÉGÉRE, ÖRÖKKÉ MEGMARAD!

Felhasznált irodalom

Böszörményi István 2005. *A losonci Református Teológiai Szeminárium*, in:
www.gomorország.sk

Csomár Zoltán 1940. *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar reformá-
tus keresztyén egyház húszéves története (1918-1938)*. Ungvár

Krüzselly József 2004. In Peres Imre (szerk.): *A magyar reformátusok és teológiai
intézeteik a századok folyamán* Genevé – Pozsony, Academia Christiana.

Molnár László 1999. Hatvan éve hunyt el SÖRÖS BÉLA. *Kálvinista Szemle*,
70. évf. 10. sz. 5. p.

Peres Imre 1995. A losonci teológiai szeminárium története (I-X). *Kálvinista
Szemle*, 66. évf. 2. sz.- 12. sz. 3. p.

Peres Imre 2004. *A pozsonyi református gyülekezet története*, Pozsony.

Peyer-Müller, Fritz 1994. *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világ-
háború között – kitekintéssel a jelenre*. Budapest, Református Zsinati Iroda
Tanulmányi Osztálya.

Puntigán József, Puntigán Tünde 2003. *A losonci református temető*. Komá-
rom-Dunaszerdahely.

Puntigán József 2005. *A losonci református temető*, in: www.gomorország.sk

Sörös Béla 1904. *A magyar liturgia története* I. kötet, Budapest.

- Somogyiné Sörös Márta 2005. *A füleki református gyülekezet története*, in: www.gomorország.sk
- Szabó Antal 1990 szeptember. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története – I. rész. *Regio - Kisebbségtudományi Szemle*. 133-162. p.
- Varga Imre 1977. Sörös Béla (1877-1939). *Kálvinista Szemle*, 48.évf. 5. sz.-7. sz. 1.-2. p.
- Vigh Károly 2000. *Fejezetek Losonc történetéből*, Pozsony, Kalligram. 118. p.
- Zoványi Jenő 1977. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest.
- A protestáns népelet kutatástörténete és a kutatás forrásai. In: *Magyar Néprajz VII. Folklor 3. Népszokások, néphit, népi vallásosság*, <http://mek.oszk.hu/02100/02152/html/07/320.html>).

Péter Mihály és a szlovenszkói és ruszinszkói református egyház három nagy kérdése

Filep Tamás Gusztáv¹

Mihály Péter (1867–1932), a man of the cloth, was also a significant man of letters, yet his achievement has not become the subject of independent study. The essay outlines the life of a minister who was able to present issues of own Reformed community to a nationwide public throughout his life. Born in a peasant or commoner family, he studied at Sárospatak and Pápa, and served in his home area of Upper Hungary. In his early writing he was more interested in matters of the Reformation and the struggle with Catholicism — anticipating ecumenism in that he said the struggle was not with Catholicism but Ultramontanism, only a wild offshoot of Catholicism — because, for all official religious equality, a minority and formerly barely tolerated church had to fight discrimination on several levels. Though a supporter of Hungarian assimilation of the national minorities, he championed the publication of hymnals and prayer books in Slovak for the few Slovaks in the Reformed Church — most Slovaks being either Catholic or Lutheran. Péter's most important writings were on the issues of the new Czechoslovak state trying interfere in the old Hungarian Reformed Church now severed from its 400-year-old organization, the Reformed Church in Hungary. While these conflicts with a Czechoslovak state bent against all Hungarian institutions came to a head, Péter was elected bishop. But as he was fending off begrudgers' attacks within his community, he died of heart-attack.

Key words: Péter Mihály, bishop, Hungarian Reformed Church in Czechoslovakia, theology

A két világháború közötti három csehszlovákiai magyar református egyházkerületből a Tiszáninenni volt a legnagyobb (lélekszámában is), itt koncentráldott a legtöbb probléma, és ez emésztette föl a legtöbb püspököt. A Kárpát-

¹ MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet

aljai Egyházkerület élén 1923-as megalakulásától az első bécsi döntésig Bertók Béla püspök állt, a Dunáninnyi Egyházkerületet pedig Balogh Elemér vezette 1921-től 1938 elején bekövetkezett haláláig, utóda, Sörös Béla, a losonci teológia korábbi igazgatója alig több mint fél évig volt hivatalában.

A Tiszáninnyi Egyházkerület élén a korszakban négyen követték egymást; az összegyűlés létrehozásában egyedülálló érdemeket szerzett Pálóczi Czinke István 1921-től 1929-ig ült a püspöki székben – ő volt ez időszakban egyben a konvent és a zsinat lelkes elnöke is, e minőségében Balogh Elemér követte őt –, ekkor egészségi állapotára és élemedett korára való hivatkozással nyugdíjazását kérte, majd Magyarországra költözött. Utána következett Péter Mihály 1932 szilvesztere előtt bekövetkezett haláláig, az ő utóda, Idrányi Barna alig több mint fél évet szolgálhatott, mielőtt megtért Urához, ezután a korszak végéig Magda Sándor volt az egyházkerület lelkes vezetője.

Több oka van annak, hogy közülük Péter Mihály munkásságát választottam hosszabb távú kutatásom tárgyául. Eleget itt most az egyik legnyomósabbat kiemelni: már pályakezdeté óta folyamatosan jelen volt az egyházi és világi sajtóban, füzeteket, könyveket adott ki, s a húszas években, illetve a harmincas évek legelején ő volt a csehszlovákiai református egyházi vezetők közül az, aki a kisebbségi orgánumban folyamatosan napirenden tartotta felekezete ügyeit, az egyház és tagsága állapotát, problémáit. A szövetkezett magyar ellenzéki pártok központi napilapjában, a *Prágai Magyar Hírlap*ban ő demonstrálta folyamatosan a református jelenlétét. A korszak kutatói számára ez azért sem mellékes, mert a kisebbségi társadalompolitikailag szervezettebb, látványosabban megnyilatkozó része a katolikus többség volt, de az inkább protestáns jellegűnek tekintett Magyar Nemzeti Párt vezetői, Szent-Ivány József és Törköly József is evangélikusok voltak, nem kálvinisták.

A szakirodalomból úgy látszik, hogy a felvidéki és a kárpátaljai reformátusok nemigen iparkodtak erősíteni az egyházuk nemzeti jelentőségéről, társadalmi és kulturális szerepéről szóló toposzokat – noha például Péter Mihály két kis füzetben is összefoglalta ezeket, s több kisebb cikkében is emlékeztetett rájuk. Az ő esetében az is fontos, hogy már az első világháború előtt kutatta a szlovák nyelvű református egyházi kiadványok történetét – a szlovák reformátusok ügye pedig a két világháború közötti egyháztörténetben állandóan napirenden volt.

Legfontosabb életrajzi adatait Zoványi Jenő *Protestáns lexikona* tartalmazza (ezekhez alább fűzök néhány kiegészítést): „Péter Mihály (Deregyő, 1867. máj. 12. – Rimaszombat, 1932. dec. 30.) ref. püspök. A gimnáziumot Sárospatakon végezte 1886-ban, a teológiát ugyanott és Pápán 1890-ben. Azután káplántanító volt Nagyráskán, 1893-tól helyettes lelkész Kiszarban, hol 1895-ben lelkésznek választották. Innen 1902 tavaszán Gálszécsre ment papnak. 1901 végén főjegyzővé tette a felsőzempléni egyházmegye, 1912 tavaszán aljegyzővé a tiszáninneri egyházkerület, melynek 1917-ben zsinati póttagja is lett. A szlovenszkói tiszáninneri egyházkerület 1920-ban tanácsbírájává, 1924-ben főjegyzőjévé, 1930-ban püspökévé választotta.² Ekkor Rimaszombaton foglalt el lelkészi állást.

Számos cikket írt vármegyei lapokba, meg egyházi közlönyökbe. Nagyobb dolgozatai és külön kiadott művei: *Egyházi beszéd* (A kiszari templom újítási ünnepélyén). (Sátoraljaújhely, 1894.) *Az egyházfegyelemről* (P. E. I. L. [Protestáns Egyházi és Iskolai Lap], 1900.). *Lónyay Zsigmond*. (Sátoraljaújhely, 1902.) Adatok a gálszécsi ref. egyház történetéhez. (Uo. 1903.)

A hazai tót református énekeskönyv története (Prot. Szle, 1913.). *A hazai református tótok vallásos könyvei* (Uo. 1913.). *Gálszécsi István* és működésének első nyomai (Uo. 1913.). *Gálszécsnek és vidékének egyházi hanyatlása* (Uo. 1913.). *Papi dolgozatok*. I. k. (Debrecen, 1914.), II. k. (Losonc, 1927.) *Az Úr dicsér és int* (Reformáció-ünnepi prédikáció). (Sárospatak, 1917.) *A magyar ref. lelképásztor a történelemben*. (1925.)” (Zoványi 1977, 471–472. p.).

Arról, hogy Péter Mihály Pápára (vagy Pápára is) járt teológiára, nekrológjai nem tartalmaznak utalást, ezért ezt az adatot gyanakodva fogadhatnánk, ha nem szerepelne már Szinnyei Józsefnél is (Szinnyei, 1905, 843–844. hátsó.), aki önéletrajzi adatok alapján szerkesztette meg a *Péter Mihály* szócikket. Mindenesetre a későbbi püspök Patakot tekintette alma materének.³ Látszólag apróság, de fontos: Szinnyei szerint Péter Mihály polgári szülőktől származott,

2 Valójában 1929. augusztus 27-én választották püspökké a lemondott Pálóczi Czinke István helyére; 131 érvényes szavazatból 84-et kapott. Lásd: Péter Mihályt választotta püspökévé a református egyház tiszáninneri kerülete, *Prágai Magyar Hírlap*, 1929. augusztus 28., 2. p.

3 Vö: Péter Mihály ref. püspök lelkes beszédben tolmácsolta a szlovenszkói reformátusok üdvözlét és háláját a sárospataki főiskola 400 éves jubileumán, *Prágai Magyar Hírlap*, 1931. október 7., 3. p.

ám minden más forrás szerint szülei földművesek, parasztok voltak.⁴ Fontos adat Szinnyeinél, hogy a szócikk írása idején Péternek már száznál több egyháztársadalmi, tanügyi, valláserkölcsi és egyéb tárgyú publikációja volt. Továbbá hogy (Pápán) tanítói oklevelet is szerzett.

Ne menjünk el szó nélkül a születési évszám mellett: 1867; az ezt követő esztendő a református felekezet egyenjogúsításának éve (1848 lett volna az, ha a bukás után nem függesztik föl az áprilisi törvényeket). Márpedig a kisebbségi helyzetben Péter Mihály ugyanannak a *küldetési vétónak* a kifejezője, amit a református gondolkodás szimbólumának szoktak tekinteni; amikor egyháza ügyeit képviseli a Csehszlovák Köztársaságban, ez egyenes folytatása annak, amit az 1918 előtti Magyarországon tett immár egyenjogú, de nem egyenrangú felekezete érdekében. A századfordulón Lónyay Zsigmondról írt könyve zárófejezetében mondja ki például, hogy Magyarországon ekkor, 1902-ben sincs – szerinte – teljes vallási egyenlőség, a katolikus megmaradt uralkodó vallásnak, s ez sem a korszellemmel, a szabadelvűséggel, sem az igazsággal nem egyezik. Az 1848-as 20. törvénycikket úgy értelmezi, hogy abban kimondatik a vagyoni tekintetben való egyenlőség is, amely többek között az iskolák fenntarthatósága, a közművelődés fejlesztése szempontjából volna fontos. Ezzel szemben „A protestánsok oly mértékig viselik az egyházi és iskolai terheket, hogy azok sok helyütt jóval meghaladják az állami adót”. (Péter Mihály, 1902, 110.) Ez kedvez a lélekalászatnak; sokan átmennek a drága egyházból az olcsóbbba; legtöbbször ez az oka a reverzálisoknak.

A szlovák reformátusok ügyének fölkarolásában is az vezette, hogy azok képesek legyenek ellenállni a térítésnek. Mindent összevéve: az 1918 utáni kisebbségi helyzetet részben a háború előtti állapotok súlyosbított folytatásának tekintette; a csehszlovák állam az ő szemléletében hasonlóképpen lépett föl a felekezete ellen, mint ahogyan Bécs – közvetlenül az ő születése előtt. S ugyanolyan lendülettel vett részt a cseh megszállást követően a csehszlovákiai magyar református egyház kereteinek megteremtésében, mint a korábbi egyházszervezési munkákban. Az 1923-as lévai alkotmányozó zsinatra őt bízták meg a VI. törvénycikk kidolgozásával (Csomár, 1940, 20. p.), egyben a zsinat egyik

⁴ Például: „Egy zempléni kis községből, Deregyőről [...] úgy megy Patakra tanulni mint századokon át a magyar föld annyi száz egyszerű gyermeke.” Marton János: Péter Mihály püspök, *Protestáns Szemle*, 1933/3., 109. p.

jegyzője volt, őt választották meg a tiszai, Sörös Bélát pedig a dunai egyházkerületből,⁵ és ekkorra már az is nyilvánvaló lett, hogy az egyház és az állam közötti legfontosabb feszültségcsoport, a szlovák nyelvű református egyházmege megteremtésének vitájában kulcsszerepet kell vállalnia.

Első világháború előtti cikkeinek, előadásainak egyik vonulata a kelet-magyarországi reformáció és reformátusság történelmi emlékeihez kapcsolódik, s ebben már kiforrólódik a közössége számára kialakított önkép – nem szak-történelmi szintű szövegekben. Lónyay a régió jeles alakja volt, Péter Mihály szülőfaluja, Deregyő pedig egyenesen a Lónyayak fészke. A lelkeszt nyilván ez indította arra, hogy összegyűjtse a publikált források, feldolgozások rá vonatkozó utalásait – a bevezetőben maga is bevallja, hogy lehetőségei erre tették képessé, levéltári anyaghoz nem fért hozzá, a szellemi központokban nem volt módja kutatásokat folytatni. A könyvnek esetleg annyi érdeme van, hogy a diplomáciatörténetre irányítja a figyelmet; Lónyay ugyanis Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György diplomatája volt. Mindenesetre Péter Mihály kevés adatból próbálta összerakni hőse portréját, s a személyiségre vonatkozó hiányzó tényeket a 17. századi református elitről élő klisékkel pótolta. Így aztán nem a protestáns főúr és diplomata életének behatóbb ismerete révén árnyalta a vallásszabadságért is vívott harcok világának korát, hanem a köztudatban élő (függetlenségi) korszakképből iparkodott visszakövetkeztetni arra, milyen volt és az adott történelmi szituációban mit tehetett Lónyay.

Jóval szakszerűbbek azok a dolgozatai, amelyek teológiai és egyháztörténelmi tematikát érintenek, kellő tagoltsággal, részletekbe menően. Talán érzékelteti ezt a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1900-as évfolyamában folytatásokban közölt *Az egyházfegyelemről* című tanulmánya,⁶ végkövetkeztetése: az egyháztagok vallástalanok, képtelenek a közösségért való áldozatra, de ennek nem a fegyelmezés hiánya a döntő oka, hanem a korszellem. A kiegyezés utáni kor-

5 Kukučka: Zsinati atyák. Karcolatok a református zsinatról, II., *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. június 23., 4. p. E cikk többek között így jellemzi: „Nemhiába gálszécsi lelkeszt, ahol nagyon sokat kell hadakozni iskolájáért, a magyarságért, meg is látszik rajta a sok logikát igénylő hitvitázó típus.”

6 Péter Mihály: Az egyházfegyelemről. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1900. 26. szám, 402–404. p., 27. szám, 418–422. p., 28. szám, 434–437., 29. szám, 451–453. p., 30. szám, 467–468. p., 31. szám, 482–484. p., 32. szám, 499–501. p., 33. szám, 515–516. p., 34. szám, 532–533. p.

szakban fordul elő ugyanis első ízben, hogy előbb az értelmiség és a polgárság, majd a falusi nép körében is tömegessé válik az egyháziatlan magatartás, nem beszélve arról, hogy az *elkeresztelések* miatt erős a felekezetek közötti harc; az egyházfegyelem a kisebbségi korszakban válik majd kitüntetett problémává – például éppen a reverzális kérdése miatt –, de a megszállás után kényszerűen önállóvá váló csehszlovákiai református egyház sokáig nem tud – törvényei állami elismerésének hiányában – központi szabályokat érvényesíteni. Regionális, egyházmegyei, egyházkerületi döntések, dokumentumok után végül a Konvent 1933-ban szabályrendeletté teszi a lévai alkotmányozó zsinat VIII. törvényének 34–41. §-ait. A Péter Mihálytól származó utolsó dokumentum, a formailag már halála után, 1933. január 1-jén keltezett pásztorlevél szintén tárgyalja ezeket a problémákat.⁷

Halála után otthon mint hitvallóra, jelentékeny igehirdetőre is emlékeztek Péter Mihályra; a magyarországi *Protestáns Szemle* nekrológja talán némileg megbocsátóan eufemisztikus: „Két kötet prédikációja nem a homiletika szabályai szerint készült művészi és irodalomtörténeti alkotás, de beszédes tanulása annak, hogy írója mennyire buzgó a közlésben és fáradhatatlan a tanításban.”⁸ Beszédgyűjteményekről szóló néhány korai recenziója alapján⁹ azt gondolom, hogy szerinte a Biblia szellemét nem a régi „filozofáló” s a közösség számára „érthetetlen” beszédek hirdetik jól, a szabályoktól való eltérés tehát tudatos lehetett nála. Nem merném egyértelműen besorolni a két világháború közötti református teológiai irányzatok valamelyikébe; úgy látom, sem az *egyházépítő ortodoxia-hitvallásos kálvinizmus*, sem a *belmissziói irány* nem állt távol tőle, de abból, hogy értékelt az erdélyi eredményeket, recenzálta Tavaszgy Sándor és Makkai Sándor egy-egy könyvét, úgy vélem, hogy az *újkantiánus-értékelméleti* vonaltól sem idegenkedett. A Csehszlovák Köztársaságban írt szövegeiben viszont még hangsúlyosabbak az egyház, reformátusság és nemzeti öntudat szilárd

7 Péter Mihály: Főpásztori levél a Tiszáninneni Református Egyházkerület összes gyülekezeteihez! *Református Egyház és Iskola*, 1933/1., 1–3. p.

8 Marton János: Péter Mihály püspök, i. m., 110. p.

9 Lásd pl.: Péter Mihály: *Temetési beszédek*. Írta Hallgató János felsőmérési ev. ref. lelkész. Ára 2 korona 50 fillér. A tiszta jövedelem a felsőmérési ev. ref. egyház orgonaaalapját illeti. Szerző tulajdona. Nyomatott Sárospatakon 1899. *Protestáns Szemle*, 1899, 360–362.; uő: *Negyven egyházi beszéd*. Írta Szász Domokos volt erdélyi püspök és kolozvári lelkész. Kiadja Szász Károly ref. püspök. Első kötet. I–XX. beszéd. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája. *Protestáns Szemle*, 1902. 258–260. p.

kapcsolatáról valló passzusok. Ezt támasztja alá két, már az első Csehszlovák Köztársaság idején, 1925–1926-ban tartott előadása, melyek önálló füzetekben is megjelentek a Szeretet Kis Könyvtára sorozatban. Az egyik a református egyház történelmi szerepéről alkotott toposzok összefoglalása, súlyozása és aktualizálása, a másik az egyház egyik válságos periódusának valamivel részletesebb – de bevallottan szintén nem alapkutatásokra épülő – felidézése. Mindkettőnél, mint korábban a Lónyay-monográfia előszavában is, hangsúlyozza az előadó, hogy közismert tényeket foglal össze, az általánosabbik szövegnél így: „amiket én felsorolni szerencsés leszek, azokat minden valamirevaló református ember tudja”, azért idézi föl őket, „mert azoknak felújítására sohasem volt nagyobb szükség, mint éppen most” (Péter Mihály, 1925, 3. p.). Kiemeli itt természetesen a protestantizmusnak az anyanyelvi kultúra, az iskoláztatás, a tudomány szabadsága és a magyar függetlenség védelmében vívott küzdelmeit, és hangsúlyozza, hogy a protestánsok nem a Szent Ágostont, Szent Ferencet szülő igazi, s a magyar nemzet számára is múlhatatlan értékeket teremtő katolicizmussal, csak annak ultramontán ágával álltak szemben, amely még mindig él, s amely nem érti, hogy a reformációban nincs romboló erő, sőt Mohács után nagy szerepe volt az ország megmentésében. Viszont a reformáció sorsa éppen azért volt itthon drámaibb, mint máshol, mert itt az ellenreformáció nem pusztán „vallási érdekből folyt”, hanem a nemzeti önvédelem letörésére is. Három dolgot állított a reformáció „védelem gyanánt” „a megsemmisítő rendszerrel szembe”: a tudományt, az iskolákat és a szószerkeket. (Péter Mihály, 1925. 8. p.)

Egy másik előadása Bécs utolsó nagy protestánsellenes akcióját részletezi, most már egy egyedi eseménysort precizírozva, az 1859. szeptember 1-jén kelt császári nyíltparancs kiadását és következményeit. (Péter Mihály, 1926; A téma új tudományos földolgozása: Baráth Béla Levente – Fürj Zoltán (szerk., vál., s. a. r.) 2010). A pátenst gyakorlatilag megszüntette volna az egyház autonómiáját, de Bécs, látva az ellenállást, mint köztudott, visszavonta azt; az előadás kitér a három szinten, az egyházon belül, az irodalomban és társadalmi úton meginduló ellenállásra; a pátenst a kilátásba helyezett megtorlások dacára egyetlen szószékről sem hirdették ki, mindegyik református presbitérium ellene szavazott (Péter, 1926, 14. p.) Ez az előadás is a megidézett korszak és a jelen közötti párhuzammal végződik: „Mi, mai nemzedék, nagy őseink utódai, majdnem ugyanolyan időket élünk, mint ők. Éppen olyan s ugyanazon okból tapostatik

autonómiánk, e sok küzdelemmel és vérrel szerzett örökségünk, mint akkor. Magyarok vagyunk, s egyúttal a szabadságnak vagyunk a gyermekei” (Péter Mihály, 1926, 20. p.).

Lépjünk vissza azonban a világháború előtt írt néhány különösen fontos Péter Mihály-tanulmányhoz, azokhoz, amelyeket a reformáció gálszécsi, Gálszécs környéki vonatkozásairól és ugyanezen „kutatóprogram” keretében a szlovák nyelvű reformátusokról írt – ezek miatt tekintették később, a kisebbségi korszakban a szlovákkérdés legjobb szakemberének. (Ennek jelentőségét az adta meg, hogy – mint lentebb lesz még róla szó – a csehszlovák kormányzat a szlovák református egyházmegye létrehozásától tette függővé az önálló csehszlovákiai református egyház törvényeinek állami elismerését.) A dolgozatok a *Protestáns Szemle* 1913-as évfolyamában jelentek meg. Az első a szlovák nyelvű református énekeskönyvekkel foglalkozik.¹⁰

A szerző meggyőződése, hogy eleve kevesen tudják: a református felekezetnek vannak szlovák nyelvű hívei – a felső-zempléni és az ungi egyházmegyében –, másrészt azok, akik foglalkoztak velük, sincsenek tisztában eredetükkel.

Itt most természetesen nem az az érdekes, hogy Péter Mihálynak az adatismeretek akkori szintjén mennyire sikerült hiteles képet rajzolnia a szlovák reformátusokról – bár az általa feltárt források, úgy látszik, nem voltak ismertek –, hanem ebből következő álláspontja. (A téma modern tudományos földolgozása: Kónya – Kónya, 2013. Péter adatainak és következtetéseinek nagy részét helytállóan tartja: Király, 1953.) Létezett olyan nézet, mely szerint ezek az egyházközségek az utolsó évtizedekben, illetve a korábbi, elnemzetietlenítéssel párosuló vallásüldözések nyomán szlovákosodtak el, ezzel szemben Miskolci Csulyak Mihály egyházlátogatási jegyzőkönyvei már a 17. század elején szlovák nyelvű gyülekezetekről számoltak be, s minthogy a katolikus attak ezen a területen csak az említett század végén kezdődött meg, semmi kétség, hogy ezek a reformátusok mindig – az ellenreformáció diadalútja előtt is – szlovákok voltak; nyilvánvaló, hogy a reformáció térhódítása idején földesuraik nyomán csatlakoztak az új hithez. A későbbiekben az egyháznak a lutheri elvek értelmében kötelessége volt, hogy gondoskodjék számukra az anyanyelvükön írt vallásos könyvekről. Az 1920-as években ez a kép árnyalódik, ott már arról is beszél Péter Mihály, hogy a szlovák reformátusok egy része elszlovákosodott

¹⁰ Péter Mihály: A hazai tót ref. énekeskönyv története, *Protestáns Szemle*, 1913/2., [113]–125. p.

magyar. Összes idevágó írásának összevetése, elmezése, esetleges ellentmondásai kimutatása későbbi feladat.

A tanulmány törzsrésze a másfél évszázadon át használt szlovák énekeskönyvek leírása és történetük bemutatása. Az elsőt 1752-ben Margitai János adta ki Debrecenben a város költségén – a szerző valószínűsíti, de bizonyítani bevalottan nem tudja, hogy felvidéki földbirtokosok szorgalmazására. A fordítás, a „szöveggondozás” Spáczay András füzesséri és Jesenius György málcai lelkészek munkája; a könyv tartalmazza a 150 zsoltár szlovák változatát és számos dicséretet. Új kiadásának szükségességét az 1820-as években már a Tiszáninnenni Egyházkerület állapította meg, s ennek megszervezése Liszkay Sámuel esperes feladata lett; az 1824-es kiadás az 1752-esből indult ki, de részben új fordításokat és új énekszövegeket is tartalmazott. Az 1864-es harmadik vállalkozást szintén az egyházkerület kezdeményezte, amely az énekeskönyv javítására és ki nyomtatására Császár Pál gálszécsi lelkészt kérte föl. További kiadásokról nem tudunk. Következő tanulmányában¹¹ egyéb szlovák nyelvű vallásos könyvek történetéről és sajátosságairól számol be a gálszécsi lelkész, az 1752-es zsoltárkönyvvel együtt kolligátumot képező – s azzal meggyőződése szerint egyazon évben megjelent – katekizmusról, egy 1758-ban kiadott imádságos könyvről s egy föltehetően ugyanakkor nyomtatott ágendáról (ez utóbbi két dokumentumot szintén egybekötve találta meg), két 1813-as vallástani kézikönyvről s egy 1866-os zsoltárkiadásról, melyben imádságok is voltak.

Nem követjük végig Péter Mihály felfedezéseit; e dolgozat szempontjából most az a fontos, mit gondolhatott a szlovák nyelvű református könyvek hasznáról. Mindenekelőtt tévednénk, ha kisebbségvédő vagy kisebbségellenes meggyőződést tulajdonítanánk neki: a szlovák reformátusokat nem is tekinti kisebbségnek. Abban a hiszemben élt, valószínűleg nem teljesen alaptalanul, hogy az érdekeltek – akik közül néhányan még nem beszélnek a magyar nyelvet – szívben-lélekben magyarok, áldozatkészségben jobbak is, mint a tősgyökerek, s logikusan következik ebből, hogy ő a nyelvi magyarosodás híve – ha a magyarosítás nem is, bár ez utóbbi terminus is szerepel nála. Fontosnak tartja viszont, hogy az egyház megtartsa őket saját kebelében, ehhez pedig létszükséglet, hogy ne más felekezet – nyilván a katolikus, esetleg az evangélikus – lássa el őket anyanyelvükön nyomtatott könyvekkel. Az erőszakos nyelvi magyarosí-

¹¹ Péter Mihály: A hazai református tótok vallásos könyvei, *Protestáns Szemle*, 1913, [180]–187. p.

tást elutasítja, bár a *Protestáns Szemlé*ben nem olyan vehemensen, mint tíz-egynéhány évvel korábban. Ez lehetett részéről taktika is, hiszen a nemzetiesítő közszellem idején szándékát félremagyarázhatták volna. Tény viszont, ahogy arra utal is tanulmányában: 1901-ben ő állt sorompóba, a *Sárospataki Lapok*ba írt cikkével megvilágítva a szlovák reformátusok „kínos állapotát”. A magyar nyelvű gyülekezetből Gálszécsre kerülve értette meg a probléma jelentőségét, s mert akkor még nem tudott szlovákul – később tartott szlovák istentiszteleteket is –, le szándékozott fordíttatni Szikszay György könyvét, a *Keresztényi tanítások és imádságok*. A *Református Egyház és Iskola* 1932-ben bőven idézi az utalt, 1901-ben a *Sárospataki Lapok*ba írt Péter Mihály-cikket:

„Ha valaki végiglapozza [...] a felső-zempléni egyházmegyére vonatkozó okmányokat, látni fogja, hogy itt is, ott is volt egy-egy gyülekezetünk, ahol ma már csak elvétve akad egy-egy református. Kétségtelen, hogy e kipusztulásban tetemes része volt az üldözéseknek, a középosztály gyengülésének, fokozatos térvészésének, de nem hiszem, hogy az igazi prot. felekezeti öntudat, hitélet valahol gyengébb lábón állana, mint ezekben a mi tót eklézsiáinkban. Ha ez tovább folyik, az erős kat. invázió e ponton súlyos csapást fog ránk mérni. [...] Nálunk megtörténhetik, hogy tót egyházak élén állanak, tót területeken misszionáriuskodhatnak olyanok, kik a tót nyelvről halvány sejtelemmel sem bírnak. Van-e ennél képtelenebb állapot? [...] [...] tót ajkú hitsorsosaink kezében nincs semmi vallásos, léleképítő, lélektápláló mű, melyet megértenének.

A tót zsolttárok fogyatékán vannak, tót imakönyvek egyáltalában nincsenek tudtommal; oly könyvek, melyekből vallását megismerné, megszeretné, azt védeni tudná, sehol sincsenek. [...]

Úgy tapasztaltam, hogy tót ajkú egyházaink iskolái többnyire gyengébbek a magyar ajkúakénál, nemcsak azért, mert midőn itt a nyelv akadályaival is kell küzdeni, ami ott nincs meg – addig másfelől szociális környezetbeli viszonyok folytán inkább is, a gyengébb tanítók menhelyei a tót eklézsiák. Azt a tervszerűséget, azt az okos, ésszerű pedagógiai eljárást, amit óhajtani kellene, igen-igen kevés helyen láttam én. [...]

Cikkem célja eszméletetés azok részére, kik e kérdést, e viszonyokat nem ismerik, vagy elfogultak. Jégtörés, hogyha tót egyházaink így kiáltoznának – amint tényleg kiáltoznak is –, adjak nekünk egy tót nyelvű imakönyvet, adjak egy tót nyelvű zsolttárt, ha ilyen megírására valaki majd vállalkozik, akkor

hallják és értsék meg azt a szót: s ne állják útját, hogy e szegény halandók »csillapítsák lelki éhségüket és szomjúságukat«. Ne állják útját merő sovinizmusból, mert e sorok írója is van oly magyar érzelmű, mint bárki a világon, de felekezetét is fölötte nagyon szereti.”¹²

Péter Mihály a püspökké választása előtti korszakban is részt vett az egyház ügyével kapcsolatos tárgyalásokon, a kormánnyal való egyeztetéseken, s több Pozsonyba és Prágába küldött memorandum is az ő műve. Ő szerkesztette a Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyetemes Konvent jegyzőkönyveit. Az egyház hivatalos lapjává vált *Református Egyház és Iskola*ban – melynek főmunkatársa volt – közölt írásai mellett különösen a *Prágai Magyar Hírlap*ban közreadott cikkek az egész kisebbségi közösséget tájékoztatták a református egyház és közösség aktuális állapotáról. Beszámolt ezekben a zsinaton napirendre került témákról, a kormánnyal folytatott, az egyházi törvények elfogadásával kapcsolatos eredménytelen tárgyalásokról, az iskolák ügyének állásáról, az állam által szabotált református teológia fölállításáért vívott harcokról; vitázott Stunda István szlovák nemzetiségű lelkésszel, a református ügyek kormányreferensével, majd föllépett azzal a propagandával szemben, amely a magyar református lelkészeket az Agrárpártba igyekezett átcsábítani (például illetőségi joguk hiányával zsarolva őket), kommentálta azon szlovák politikusok – Andrej Hlinka, Samuel Zoch – magyarellenes megnyilatkozásait, akik „civilben” egyházi emberek voltak, bírálta a földreform nacionalista jellegét, és többször visszatért a szlovák egyházmegye megvalósíthatóságának kérdésére. Folyamatosan számon tartotta a szerinte törvényellenesen elsikkasztott, az 1919–1920. évekre járó államsegélyt. Az ellenzéki politikai szerveződésekhez egyébként is kötődött: van adat arról, hogy a Magyar Nemzeti Párt egyházpolitikai szakosztályában ő volt a református ügyek intézője, illetve 1922-ben a magyar pártok közös bizottsága tagjaként említi egy PMH-cikk.¹³

Problémakezelését jól példázza az erdélyi *Magyar Kisebbség*be írt egyik tanulmánya, melyben az egyház három kiemelt megoldatlan kérdését tárgyalta.¹⁴ Elsőként és legrészletesebben a szlovák kálvinisták, a szlovák nyelvű 12 szlovák

12 Péter Mihály püspök és a szlovákság, *Református Egyház és Iskola*, 1932/14., 2. p.

13 A szövetkezett magyar pártok vezérlőbizottságának tanácskozása. *Prágai Magyar Hírlap*, 1922. július 2., 2. p.

14 Péter Mihály: A Szlovenszkói és Ruszinszkói Egyetemes Ref. Egyház három nagy kérdése, *Magyar Kisebbség*, 1925/13., 490–497. p.

anya- és 15 leányegyház ügyét. A fordulat előtt nem merült föl a szlovák nyelvű egyházmegye létrehozásának szükségessége, és az később is politikai program volt, nem egyházszerkezeti: az amerikai szlovák emigráció, a cseh protestánsok fogalmazták meg, illetve a kassai *Slovenský východ* politikai napilap kezdte terjeszteni ennek igényét – illetve hiányát a magyar nacionalizmusnak tulajdonította. Ez vált a református egyházzal szembeni legfontosabb támadási felületté, úgyhogy Pálóczi Czinke István püspök, konventi és zsinati elnök kérésére Péter Mihály Historicus névvel írt, az illetékes politikai tényezőknek eljuttatott röpiratban¹⁵ összefoglalta, amit erről a kérdésről tudni kell. Az állam képviselői minden ellenérv dacára az 1923-as zsinat által hozott törvények elismerésének feltételeként szabták meg a szlovák egyházmegye létrehozását, azonban annak egy felsőbb egyházi szerv utasítására való megszervezése alapján ütközik a zsinat-presbiteri elvvel, erről az egyházalkotmány szerint csak a nép dönthet. A kérdés megoldására az egyházkerület – és egyben a konvent – egyházi és világi elnökei, Pálóczi Czinke püspök és Lukács Géza főgondnok Péter Mihály egyházkerületi és konventi jegyző vezetésével bizottságot küldtek ki, hogy szavaztassa meg a részben vagy egészben szlovák nyelvű gyülekezetek tagjait. A kormánypárti politikusok által nagy erővel propagált szlovák egyházmegyére azonban csak a szavazásra jogosultak 10%-a voksolt. A kormány e döntést a hivatalos jegyzőkönyvek dacára nem fogadta el. Péter Mihály interpretációjában: „a szlovák egyházmegyével a kormánynak messzemenő tervei vannak. Mit érne a kormányra nézve, ha a szlovák egyházmegye csak a valóban szlovák egyházakból alakíttatnék meg? A szlovák egyházmegye jelszava egy messze nyúló terv kiindulási pontja.”¹⁶ Különböző tervezetekben a kormány által tisztán szlováknak tekintett református gyülekezetek száma egyre több lett, a pozsonyi Iskolaügyi Referátus az egyházmegyét már 20 anya- és 20 fiókegyházból építette volna föl, de egy, az *Otázka slovenských kalvínovra* írt ellenröpirat 34 anyaegyházról beszélt a filiák mellett. „De ez csak a kezdet kezdete. [...] Kevesével minden módon arra törekednének, hogy a szlovák egyházmegyét alkotó gyülekezetek évről évre mindjobban szaporodnának. A régi bölcsnek csak egy pont kellett volna, hogy kivesse a világot a sarkaiból, nekik is egy pont kell, a szlovák egy-

15 Az *Otázka slovenských kalvínov* című munkát ez idáig nem találtam meg közgyűjteményben.

16 Péter: *A Szlovenszkói és Ruszinszkói Egyetemes Ref. Egyház...*, i. m., 494. p.

házmegye, hogy kiforgathassák a kálvinistaságot a magyarságából.¹⁷

A tanulmányban Péter Mihály harmadikként tárgyalta a zsinati törvények kérdését; nem tudta még, hogy azok állami jóváhagyása a szlovák egyházmegye létevel fog junktimba hozatni. A lévai zsinati törvények a csehszlovákiai református egyházat – belátóan – függetlenítték a magyarországitól, de a régi egyházalkotmány szellemében ragaszkodtak a történeti autonómiához. 1925-ben, a közlemény írása idején még csak két évet késett az állami szentesítés; a kormánytényezők „egy trükköt eszeltek ki”:¹⁸ ők nem dobják vissza a szerintük hibás törvényt, mert nem akarnak beavatkozni az egyház autonómiájába; vegye vissza az egyház, majd egy olyan bizottság véglegesítse azokat, amelynek három tagját a reformátusok delegálják, három tagját pedig az állam. A konvent ezt az egyház szellemével ellentétesnek mondta ki, leszögezte, hogy a zsinati törvényeket csak a kifogásokat tartalmazó, a zsinatnak megküldött írásos leiratban lehet visszaadni, s hogy a zsinat vagy a konvent nevében felhatalmazás nélkül a kormánnyal senki sem tárgyalhat ebben az ügyben.

Nem követjük nyomon a törvények sorsát – később az egyházalkotmányt módosították, de azt az állam az első Csehszlovák Köztársaság fölbomlásáig így sem ismerte el. A szentesítés alapfeltételeként a szlovák egyházmegye létrehozását szabták meg tehát, s ennek kiépítéséről a Tiszáninneri Egyházkerület végül az egyházalkotmányon elkövetett erőszakkal kénytelen volt határozatot hozni. Ezután azon fordult meg a dolog, hogy ki teszi meg az első lépést; a kormány csak az egyházmegye fölállítása utánra ígérte a törvények szentesítését, a felsőbb egyházvezetés a hivatalos jóváhagyás után volt hajlandó foglalkozni a szlovák egyházmegye gyakorlati kérdéseivel. A huzavonát az első bécsi döntés zárta le.¹⁹

17 Uo.

18 I. m., 497. p.

19 A megszállás utáni első tizenkét évben sokan úgy értelmezték a helyzetet, hogy az egyház exlex állapotban van, s az állam ezt tudatosan idézte elő, így ugyanis nem kellett foglalkoznia az államsegélyek megadásával, a kongruakuitással, az iskolák segélyezésével, a lelkészek állampolgárságának elismerésével kapcsolatos panaszokkal. Az utóbbi része volt a kormánypártok káderpolitikájának, részben ezáltal sikerült ugyanis 25-30 egzisztenciájában fenyegetett református lelkészt a kormánykoalíció részét képező Agrárpárt érdekkörébe vonni. 1930-ban Sutka István nagykaposi ügyvéd, a Magyar Nemzeti Párt alelnöke és az Ungi Református Egyházmegye ügyésze próbabert rendeztetett, amelyben aztán a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság – 7823/30. sz. alatt kelt határozatával – kimondta, hogy a református a bevett vallásokhoz tartozik, a korábbi magyarországi jogviszonyt a Csehszlovák Köztársaság

A közbeiktatott, második nagy (kettős) kérdés Péter tanulmányában a teológiáé és a tanítóképzőé. A teológiai és tanítóképzők „odaát maradtak”, a papok és tanítók meghalnak, nyugdíjba vonulnak. A hiányt eddig úgy lehetett pótolni, hogy a növendékek előbb illegálisan, majd zsupáni engedéllyel Sárospatakra vagy Debrecenbe mentek tanulni, de az erre vonatkozó engedélyek 1927-ben lejártak. A kormány egy közös, református és evangélikus teológia felállítását vette tervbe, ám ez „még kitűnőbb terv az elszlovákosításra a szlovák egyházmegyénél is”;²⁰ a legfontosabb tárgyakat szlovákul tanítanák, nem beszélve az elsőprő többségében szlovák evangélikus egyház hegemoniájáról.

A reformátusok tehát elkezdték egy saját teológia megszervezését, azonban az erre való gyűjtést az állam nem engedélyezte. Égető gond a tanítóképző hiánya is, ez ügyben „az egyházat szinte a létfenntartás ösztöne sürgeti a kellő lépések megtételére”;²¹ a konvent viszont úgy döntött – nem lévén erő mindkét intézmény megszervezésére – hogy a teológia létrehozása fontosabb, ez élvez elsőbbséget.

Végül – a tanulmány még nem érinthette ezt – 1925-ben nyugati segélyekből elkezdte működését a losonci teológiai szeminárium. (Történetéhez L.: Puntigán József 2005.) A komáromi református tanítóképző működésére azonban 1935-ig kellett várni.

Az 1929-ben megválasztott új püspök készen kapta feladatait, az egyház megoldatlan problémáit; a főntebb részletesebben pertraktáltakon kívül a leg súlyosabbak közé tartoztak sok lelkész és tanító állampolgárságának hiánya, az állam által nem támogatott teológiai szeminárium függő helyzete, az, hogy a református iskolákban számos tanítói állás nem volt – vagy más felekezetűekkel volt – betöltve, az állami iskolákban pedig minden kötelező és nem kötelező tantárgyat, így a hittant is szlovákul tanulták a magyar református gyerekek, az özvegy lelkésznék ellátása, közigazgatási és adócsökkentési segélyezések. A szlovák sajtó egy része pedig már megválasztásának hírért ellenszenvvel kommentálta, hiszen a szlovák reformátusok ügyében az egyház részéről rendszerint ő nyilatkozott meg. Már korábbi akcióit is igyekeztek megtorpedózni: a háború

1918. október 28-i 11. számú törvényében ideiglenesen elismerte; amíg nincs új szabály, addig ez van érvényben.

20 Péter: A Szlovenszkói és Ruszinszkói Egyetemes Ref. Egyház..., i. m., 495. p.

21 Uo., 496. p.

után tagja volt annak a bizottságnak, amelyet az új Tiszáninneri Református Egyházkerület a szlovák zsolotároskönyv kiadására küldött ki; az 1200 példányban, az érdekeltek megkérdezése után a szlovák reformátusok által ismert – tehát magyar – ortográfiaival kiadott könyvet ő maga szerkesztette – közben szlovák nyelvű vallástani könyvek kiadását is sürgette. A zsolotároskönyvet az állam előbb a református iskolákból, majd a templomokból is kitiltotta,²² beleavatkozva ezzel az istentisztelet rendjébe.

Az Egyetemes Konvent, miután az egyház sérelmeit – köztük az iskolák autonómiájának semmibevételével kapcsolatosakat – tartalmazó feliratait a kormány érdemi válasz nélkül hagyta, Péter Mihályt és Sörös Bélát bízta meg a Népszövetséghez küldendő memorandum kidolgozásával; ez a dokumentum nem készült el, mert a lelkészek többségétől nem érkeztek be a kért adatok. Egy későbbi püspöki jelentésének idevágó részét a *Prágai Magyar Hírlap* később idézte (vagy kivonatolta), ebben ő azt állította, hogy „Valami érthetetlen közöny vagy félelem szállta meg a legtöbbször a nagy kálvinista ősök utódjait. [...] az adatoknak az egyház kebeléből kellett volna összeszedődnie, azonban alig egy-két lelkész vállalkozott a beküldésre. Így maradt el nagy-nagy sérelmeinknek a világi fórumok előtt való feltárása”.²³ Péter végül 1931-ben egyedül készítette el egy hasonló tárgyú szöveget, amelyet a Presbiteri Világszövetség 1932 novemberében megtárgyalt, majd részletes adatokkal való alátámasztását kérte. Ez a konvent részéről elmaradt (Csomár: *i.m.*, 93–94. p.), de akkor a memorandum írója már nem élt.

Az ő püspöksége alatt és személyes közreműködésével jelent meg a korszak egyik egyháztörténeti szempontból legfontosabb, a mai szakirodalom által is hivatkozott, az ungi egyházmegye múltjáról szóló könyve. (Haraszty Károly szerk. 1931)

Szorgalmazta a lelkészegyesület megalakítását, támogatta a diakóniai munkát, és nagy súlyt helyezett az évtizedek óta elhanyagolt egyházfegyelemre. Pártolta az évtizedfordulón lendületet kapó belmissziót, és értékelte annak eredményeit; valószínűleg legfontosabb – és leglátványosabb – akciója az egy-

22 Péter Mihály: A szlovenszkói szlovák kálvinisták zsolotárának sorsa, *Magyar Kisebbség*, 1925/14., 533–535. p.

23 A magyar reformátusság kálváriás útját tárja a világ elé Péter Mihály püspök jelentése, *Prágai Magyar Hírlap*, 1932. október 13., 4. p.

házlátogatás újjászervezése. Püspöksége alatt 130 gyülekezetéből 108-ban – természetesen filiáikban és iskoláikban is – tartott kanonika-vizitációt; köztük számos olyanban, ahol százötven vagy kétszáz évvel azelőtt járt utoljára református püspök.²⁴ A többi gyülekezet meglátogatása 1933-ra maradt volna.

Három rövidebb-hosszabb akció indult meg Péter Mihály ellen, részben magyar oldalról. Gyakorlatilag ezek kergették a halálba.²⁵

A rimaszombati második lelkészi állás betöltése körül robbant ki az egyik botrány; a püspök által támogatott Varga Imrét választották meg, aki később, a kommunista korszakban évtizedekig a szlovákiai magyar reformátusok püspöke volt. A választás után a hívek „bősz üvöltéssel” tolongva távoztak a templomból. (Rábely 2005, 105. p.) Szakal János, az ellenjelölt támogatói másfél éves bosszúhadjáratba kezdtek; e csoport Péter Mihály ellen írt egyik pamfletjében 17 vádpontot gyűjtött össze. A szerzők azonosítása után egyházi bíróság tárgyalta az ügyet, a konvent elnöke a püspök okmányokkal bizonyított nyilatkozata alapján 11 vádpontot elejtett, 6 pedig nem volt konkretizálva, tehát nem volt mivel szemben ellenbizonyítékokat előadni. Péter eljárást kért maga ellen; a Sörös Béla által vezetett vizsgálat során a pamfletírók minden pontjukat visszavonták.²⁶

Ehhez is kapcsolódott a szlovák lapokban annak a vádnak a felelevenítése, hogy Péter akadályozza a szlovák református egyházmegye megalakítását. Ezzel szemben még utolsó hónapjaiban is érdekegyeztetésre törekedett, így a szlovák egyházközösségekben szolgáló lelkészek 1932. júniusi gálszécsi értekezletén.²⁷

A harmadik támadás saját gyülekezetéből indult ki; ezt Hudiczius István, a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt helyi magyar prominense vezette.²⁸ (Hudiczius valószínűleg nem tekinthető a klerikális reakció ellen harcoló

24 Lásd például a Gömör nekrológiáját: Péter Mihály 1867–1932, *Gömör*, 1933/2., 1–3. p. A *Prágai Magyar Hírlap* egyébként több cikkben számolt be az egyházlátogatásokról.

25 Halálához lásd (még) például: A szlovenszkói magyarságot tragikus kettős veszteség érte: Meghalt Péter Mihály püspök és Blanár Béla tartományi képviselő, *Prágai Magyar Hírlap*, 1933. január 1., 3–4. p.; A gyászolók ezreinek impozáns részvéte mellett temették Péter Mihály református püspököt, *Prágai Magyar Hírlap*, 1933. január 3., 5–6. p.

26 Helyreállt a béke a rimaszombati ref. egyház életében, *Gömör*, 1932/51., 3. p.

27 Péter Mihály: Megnyitó beszéd a szlovák egyházakban működő lelkészek 1932. június 14-én Gálszécsen tartott értekezletén. *Református Egyház és Iskola*, 1932. 26. szám, [1]–2. p.

28 Emlékezésekben, utalásokban néha úgy szerepel, hogy Rimaszombatban ez időben egy magyar szociáldemokrata párt alakult; valójában a kormánykoalícióban részt vevő

demokratának, legalábbis Rábely Miklós emlékiratai szerint 1943-ban már a rimaszombati nyilasok vezére volt. Rábely 2005, 106. p.).

Az egyházi bíróság döntése után kezdett beállni a nyugalmasabb állapot; 1932. december 29-én Péter Mihály értesült Hudicziusék újabb akciójáról, melynek célja az ő lelkési fizetésének leszállítása volt. Ez azért érintette ézeke-nyen, mert főpásztori kötelességeiből következett az adományozás, a szegények és az intézmények segítése, példának okáért az egyházlátogatások során. A presbitérium ez ügyben december 30-án ülésezett; Péter otthagya a gyűlést, fölment a szobájába pihenni – és szívszélhűdésben meghalt.²⁹ Így aztán az egyház hivatalos lapjában, a *Református Egyház és Iskolában* megjelent újévi pásztorlevél³⁰ dátumozása – január 1. – nem hiteles. E dokumentumban az elkövetkező évi munkatervről is szólt, ott szerepel: „az elmúlt esztendő nagyon sok gonoszt láttatott velünk”³¹ – az ebből is származó feladatok legfontosabbika a határozott fellépés azok ellen, akik (az ezt tiltó világi törvények ellenére) reverzalist adnak. Az egyházi törvények szerint eddig nem volt ez ellen más eszköz, csak az intés és figyelmeztetés. Most az egyházkerületi közgyűlés 1932. október 12-i 88. számú határozata szabályrendeletileg kimondotta, hogy ezeket az egyháztagokat, „míg hibás, bűnös lépéseket meg nem bánják és jóvá nem teszik, az úri szent vacsorában részesíteni nem szabad, és az illetőket megfosztja összes, az egyházi törvények értelmében az egyháztagokat megillető jogoktól”.³² Elkezdődött továbbá egy fegyelmi szabályrendelet elkészítése, válaszul a háborút követő erkölcsi züllesztés megállítására; „a templomi igehirdetés mellett mind belterjesebb akarjuk tenni a belmisszió különféle munkáját, de *feltett szándékunk* ezek mellett – ahol már minden nevelő eszköz hatástalannak bizonyult – *a metsző kést is kezünkbe venni, mert egy beteg tag megbéníthatja az egész testet*”.³³ Utolsó figyelmeztetése a

országos csehszlovák párt magyar szekciójáról volt szó. Lásd: Törköly József: A csehszlovák szociáldemokrata párt magyar tagozata, *Gömör*, 1932/47., 1. p. Megalapozottnak tűnő feltételezés szerint a szociáldemokrata pártnak és Hudicziusnak része lehetett a papválasztási botrány kirobantásában is, illetve azt „az egységes magyar front” szétverésére próbálták kihasználni. Halász István: Bretislav Schützner és dr. Hudiczius István egy táborban!, *Gömör*, 1932/48., 1–2. p.

29 Péter Mihály, *Gömör*, 1933/1., 3. p.

30 Péter: Főpásztori levél... I. m.

31 Uo., 2. p.

32 Uo.

33 Uo., 3. p.

nemzeti kötelességekre vonatkozott: a hívek egy része igyekszik lerázni magáról az iskolafenntartás terheit, és azt a község nyakába varrnák. Ezzel azonban – a felekezeti iskolák községivé tétele után – ugyanúgy a hívek terhe maradna az iskolafenntartás, másrészt így kiadnák a nevelést a felekezet kezéből. „Álljatok azért ellen minden csábításnak és kísértésnek annál inkább, mert egyházkerületünk, sőt Egyetemes Konventünk is kimondotta, hogy az olyan egyházi tisztviselők, sőt egyháztagnak ellen is, akik felekezeti iskoláink feladása mellett hangulatot kelteni igyekeznek, fegyelmi eljárás indítandó.”³⁴ Amikor ezt hívei olvashatták, püspökük már a ravatalon feküdt.

Felhasznált irodalom

- A magyar reformátusság kálváriás útját tárja a világ elé Péter Mihály püspök jelentése. 1932. *Prágai Magyar Hírlap*, 11. évf., október 13., 4. p.
- A szövetkezett magyar pártok vezérlőbizottságának tanácskozása. 1922. *Prágai Magyar Hírlap*, 1. évf., július 2., 2. p.
- Baráth Béla Levente – Fürj Zoltán (szerk., vál., s. a. r.) 2010. *A protestáns pátens és kora. Tanulmányok és források a pátensharc 150. évfordulója alkalmából*. Debrecen, D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kuratóriuma.
- Csomár Zoltán 1940. *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története 1918–1938*. Ungvár.
- Halász István 1932. Bretislav Schützner és dr. Hudiczius István egy táborban! *Gömör*, 12. évf., 48. sz., 1–2. p.
- Haraszy Károly (szerk.) 1931. *Az ungi református egyházmegye. Adalékok az ungi református egyházmegye történetéhez*. Nagykapos, Ungi Református Egyházmegyei (Lelkész és Tanító) Egyesület.
- Helyreállt a béke a rimaszombati ref. egyház életében. 1932. *Gömör*, 12.. évf., 51. sz., 3. p.
- Király Péter 1953. *A keletiszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kónya Annamária – Kónya Péter 2013. *Szlovák reformátusok a XVI–XVIII. században*. Sárospatak, Hernád Kiadó.

34 Uo.

- Kukucska: Zsinati atyák. Karcolatok a református zsinatról, II. 1923. *Prágai Magyar Hírlap*, 2. évf., június 23., 4. p.
- Marton János 1933. Péter Mihály püspök. *Protestáns Szemle*, 42. évf., 3. sz., 109–111. p.
- Péter Mihály 1867–1932, 1933. *Gömör*, 13. évf., 2. sz., 1–3. p.
- Péter Mihály 1900. Az egyházfegyelemről. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 43. évfolyam, 26. szám, 402–404. p., 27. szám, 418–422. p., 28. szám, 434–437. p., 29. szám, 451–453. p., 30. szám, 467–468. p., 31. szám, 482–484. p., 32. szám, 499–501. p., 33. szám, 515–516. p., 34. szám, 532–533. p.
- Péter Mihály 1902. *Lónyay Zsigmond 1593–1653 (Történeti tanulmány)*. Sátoralja-Ujhely.
- Péter Mihály 1913a: A hazai tót ref. énekeskönyv története, *Protestáns Szemle*, 25. évf., 2. sz., [113]–125. p.
- Péter Mihály 1913b. A hazai református tótok vallásos könyvei, *Protestáns Szemle*, 25. évf., 1913, [180]–187. p.
- Péter Mihály 1925. *A magyar református lelképásztor a történelemben*. Beregszász.
- Péter Mihály 1925a A Szlovenszkói és Ruszinszkói Egyetemes Ref. Egyház három nagy kérdése. *Magyar Kisebbség*, 4. évf., 13. sz., 490–497. p.
- Péter Mihály 1925b: A szlovenszkói szlovák kálvinisták zsoldárának sorsa. *Magyar Kisebbség*, 4. évf., 14. sz., 533–535. p.
- Péter Mihály 1926. *A pátenis korának egyháztörténelmi tanulságai*. Beregszász.
- Péter Mihály 1932. Megnyitó beszéd a szlovák egyházakban működő lelkészek 1932. június 14-én Gálszécsen tartott értekezletén. *Református Egyház és Iskola*, 12. évf., 26. szám, [1]–2. p.
- Péter Mihály 1933. Főpásztori levél a Tiszáninneri Református Egyházkerület összes gyülekezeteihez! *Református Egyház és Iskola*, 13. évf., 1. sz., 1–3. p.
- Péter Mihály ref. püspök lelkes beszédben tolmácsolta a szlovenszkói reformátusok üdvözlését és háláját a sárospataki főiskola 400 éves jubileumán, 1931. *Prágai Magyar Hírlap*, 10. évf., október 7., 3. p.
- Péter Mihály püspök és a szlovákság. 1932. *Református Egyház és Iskola*, 12. évf., 14. sz., 2. p.
- Péter Mihályt választotta püspökévé a református egyház tiszáninneri kerülete, 1929. *Prágai Magyar Hírlap*, 8. évf., augusztus 28., 2. p.

- Rábely Miklós 2005. *Egy rimaszombati polgár emlékezései*. Rimaszombat, Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület.
- Szinnyei József, 1905. *Magyar írók élete és munkái X. Ótocska – Popea*. Budapest.
- Törköly József 1932. A csehszlovák szociáldemokrata párt magyar tagozata. *Gömör*, 47. sz., 1. p.
- Zoványi Jenő 1977. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. szerk. Ladányi Sándor. Budapest, a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977 (3. javított és bővített kiadás).

Galambos Zoltán élete és szolgálata*

Tömösközi Ferenc¹

Zoltán Galambos was one of the most prominent theologians of the Slovakian Reformed Church. The entirety of his legacy has survived, however he is not as researched as other pastors who took great part in leading the church. The aim of this study is to present the major points in the life of Zoltán Galambos. His career as a pastor can be distributed into four distinct periods. The first is his youth, when he was influenced by the impulses from home and the theology from Pápa. The second period was spent in the Netherlands, where his experiences shape his future ideals and perspective. Thirdly, the Budapest years, where he became tight friends with two prominent figures of the Hungarian home mission, Aladár Szabó and Richard Biberauer. The last period is about the three decades spent in Komárom after the first World War.

Keywords: Zoltán Galambos, theology, Komárom, home mission, pastor

Az első világháború előtt és a két világháború közötti időszakban református egyház igen magas szellemi kondícióban volt. A reformáció korától fennálló teológiai kollégiumok kiváló teológusok sorát nevelték ki. Itt és most eltekintünk ezen kiváló tudósok felsorolásától. A trianoni döntés után a Csehszlovákiához került területeken élő reformátusok kikerültek a régi kollégiumok vonzásából és a hozzájuk köthető teológiai munkásságból. A folyamatosan frissülő magyar nyelvű teológiai irodalom beszerzése nagy nehézségekbe ütközött, ugyanis igencsak korlátozták a magyar nyelvű publicisztikák behozatalát. Nem is beszélve a korabeli német, holland és angol nyelvű szakirodalomról, amelyet jószerével, csak a külföldi tanulmány utakon tudtak beszerezni. Egy több gyermekes református lelkésznek ezek a könyvek a maguk költségességük miatt váltak elérhetetlenné. Ezekben az évtizedekben a fő problémát a lelkész utánpótlás jelentette, ugyanis a csehszlovák állami szervek nem ismerték el a külföl-

* A tanulmány a VEGA 1/0528/16 számú, A Református Keresztény Egyház Szlovákiában 1919–1952 című kutatási projekt keretében készült.

¹ Selye János Egyetem Református Teológiai Kar

dön szerzett diplomákat. Ez nem csak azt jelentette, hogy csak a magyarországi diplomákat nem ismerték el, hanem a egyéb más országok diplomáit sem. Ez a probléma már a lévai Zsinatot megelőző tárgyalásokon is fontos szerepet kapott. Losoncon 1925-ben megalapított teológiai szeminárium kívánta enyhíteni az egyre súlyosbodó lelkészhiányt. Annak ellenére, hogy az állam soha nem ismerte el felsőoktatási intézményként, és mégis a fennállásának 13 éve alatt több mint 250 lelkészt bocsájtott szolgálatba és ezzel egy új lelkészi generációt teremtett. A teológia oktatói karának olyan jeles lelkipásztorok voltak a tagjai, akiknek az alma matereik a nagy magyar református kollégiumok voltak és a legnagyobb nyugati protestáns egyetemeken voltak peregrinációban. Az ott összegyűjtött tudást igyekeztek átadni a kisebbségi létbe kényszerült magyar református lelkészség következő generációjának. Ez gyakorlatban azt jelentette, hogy nemcsak egy adott kollégium teológiai szemléletéből és irányzatából kaptak ismereteket és impulzusokat. Ugyan úgy jelen volt a kor liberális teológiai szemlélet a hitvallásos kálvinizmus a történeti kálvinizmus, hogy csak a legjelentősebbek kerüljenek említésre.

A szlovákiai reformátusság történeti tablóján a tudós lelkipásztorok között ott van Galambos Zoltán portréja. Az egyik legkiemelkedőbb teológusa volt a Szlovenszkói Református Egyháznak. Noha az ő hagyatéka egészben megmaradt, mégis ugyan olyan kevésbé kutatott, mint azok a lelkészek, akik az egyház vezetésében játszottak kiemelkedő szerepet. Galambos Zoltánról sokáig nem készült, nem is készülhetett tudományos igényeket kielégítő munka. A legutóbbi időig csak egy-egy megemlékezés erejéig került a középpontba. 2014-ben egy emlékkötet készült róla, a születésének 120. és halálának 40. évfordulójára. (Fazekas, 2014) kötet tulajdonképpen szemelvények gyűjteménye, amelyben válogatott írások szerepelnek különböző témakörökben, de alapvetően teológiai munkákról van szó. Majd 2015-ben Egy rövidebb tanulmány is készült róla Fritz Beke Éva tollából. (Fritz, 2015)

Galambos Zoltán személye – ahogyan az egyháztörténet-kutatás spektruma egyre inkább kinyílik – megkerülhetetlen pontja lett a szlovákiai református egyház történetének, mind teológiai, mind pedig egyházszerkezési és missziói tekintetben. De ki is volt Galambos Zoltán? Miért fontos róla beszélni? Miben rejlik lelkészi és teológiai munkásságának a jelentősége?

Galambos Zoltán lelkészi pályafutását legalább négy nagyobb korszakra le-

het bontani. Az első a fiatalkori évek, amikor az otthonról és pápai teológiáról kapott impulzusok határozták meg a nézőpontját és gondolkodását. A második nagy korszak a hollandiai teológiákon eltöltött peregrinációs évek. Itt tapasztalja, szerzi meg azokat az élményeket és ismereteket, amelyek meghatározzák a későbbi teológiai felfogását és szemléletét. Ezeket az éveket önmaga is a leginspirálóbbnak, és megtérésnek a betetőzésének érezte. A harmadik korszaka a budapesti évek, ahol a magyarországi belmisszió két jelentős alakjával Szabó Aladárral (Kósa 2006, 511-522. p.) és Biberauer Richardal² kötött szoros barátságot. Itt szívja magába azt a református belmissziós szellemiséget, amely révén létrehozta és vezette a komáromi gyülekezetben a belmissziós munkát. A negyedik korszaka az első világháború utáni komáromi gyülekezetben töltött majd három évtized, ahol a Hollandiában és Budapesten megtapasztaltakat szervesen beépítette a gyülekezeti mindennapokba. Az ötödik korszak a második világháború után nem egész három évtized, amelynek első néhány évében még el tudja végezni azokat a szolgálatokat, amelyek a két világháború között elkezdett. A későbbi években (évtizedekben) a lelkesi munkájában erősen korlátozta a kommunista rendszer, míg végül csak a szűk gyülekezeti szolgálat maradt és az addig virágzó missziói munka lényegében megszűnt.

Életéből viszonylag sok részletet ismerünk, már ahhoz képest, amennyit a többi szlovákiai református lelkeszről tudunk. Ez köszönhető annak, hogy 1943-ban egy országos összefogásban minden lelkesztől kértek egy bővebb életrajzot. (Kránitz 2013, 21-23. p.) Galambos Zoltánról így, egy tízoldalas önéletrészlet maradt ránk. Ennek magyarázatokkal ellátott kiadását több lelkesi életrajzzal a pápai levéltár adta ki.

Önnön életrajzát (Fazekas 2014, 163. p.) azzal kezdi, hogy „ároni családból származom”³. Ároni családok, a magyar protestáns egyházakban szokásos elnevezése azoknak a családoknak, melyeknek tagjai több nemzedéken át lelkesi állást töltöttek be. Noha minden bizonnyal ezt a jelzőt az anyai ágra értette,

2 Csanády Andrásné Bodoky Ágnes: Bodoky Richard (1908-1996) élete és munkássága. In.: Kósa László: Szabó Aladár és az Új Óramutató. I.: *Kósa László: Reformátusok Budapesten 1. kötet*. Argumentum, Budapest, 2006. 637-647. p.

3 Ároni családok, a magyar protestáns egyházakban szokásos elnevezése azoknak a családoknak, melyeknek tagjai több nemzedéken át lelkesi állást töltöttek be. Zoványi Jenő 1977. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest, Magyarországi Református Egyház, 32. p.

hiszen az apai ágon nemesócsai földbirtokosok voltak, ahol az édesapja volt egyedüli lelkész. Az anyai ágon viszont több lelkész, „oskolamester” és „lelki tanító” volt. Így az a teológiai muníció és vallásos érzület, amely gyermekkorától körülvette, amelyben felnevelkedett – ahogy megfogalmazza, az a bizonyos „parókiális” levegő – az édesanyjától jött a rétei parókiára, ahol édesapja lelkészként szolgált.

1894. Június 22-én született Rétén. Gyermekkorából az iskolai élményeit ismerjük és amelyből kiemeli a számára oly kedves falusi tanítót Sárközy Józsefet, aki inkább a zsoltaók és dícséretok tanítást helyezte előtérbe a többi iskolai tantárggyal szemben.⁴ Az elemi iskolát Pozsonyban fejezte be Frűhwirth Lajos⁵ alatt és innen egyenes út vezetett a Pozsonyi Evangélikus Líceumba. Saját bevallása szerint igen jó hatással volt rá a többnyelvű Pozsony és Bécs közelsége. Mindez annyira fellelkesítette, hogy felvéve a birodalmi állampolgárságot kereskedelmi konzul lesz. El is kezdte az ehhez szükséges nyelvi és tárgyi tudás megszerzését. Ez az egész történet az érettségiig tartott. Ekkor történt egy nagy változás az életében. Az érettségi után Vass Vince lelkész elhívta egy MEKDSZ konferenciára Felsőszelibe. Itt kezdődött a megtérése és hazatérve elhatározta, hogy felhagy a konzuli álmokkal és a lelkészi pályát fogja választani. Az életrajzából úgy tűnik, hogy Pápa Pozsony után igencsak beszűkült számára. A személyes hitélet gyakorlását épp hogy elkezdte, olyan formán, mint azt Alsószeliben megtapasztalta. Vass Vince és Pongrácz József voltak azok, aki a bibliakörök felé vezették. Ám a teológusok egy része által pietistának csúfolt bibliakörösökkel került szoros barátságába. Pápán töltött két év után 1915-ben a bécsi teológiára ment. Itt érte az első komoly hatás, amely arra ösztönzi, hogy a belmisszió és evangelizáció egyáltalán nem elhanyagolható része a lelki-

4 Sárközy József milyen mértékben volt megfelelő oktatója a rétei református iskolának, ezt nehéz megmondani. Csak egy, az 1910-es egyházmegyei jegyzőkönyv tanügyi jelentésében lévő minősítő táblázatában, „jó” minősítéssel szerepel. Gyalócai László: *A Komáromi Református Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve*, 1910. Július. 52. p. Sajnos nem tudni, hogy milyen kritériumok alapján állították össze a táblázatot.

5 Elemi iskolai tanító volt, 1885-től a pozsonyi evangélikus líceum I-IV. osztályában egyházi éneket tanított. 1913-ban a pozsonyvárosi egyházmegye nyugalmazott tanítója volt, de még a líceumban tanított. Evangélikus egyház egyetemes névtára. Kránitz Zsolt (szerk.) 2013. „A késő idők emlékezetében éljenek...” *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai*, 1943. Pápa, A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 13. Jubileumi kötetek 2. 331. p.

pásztori szolgálatnak. A bécsi teológián rengeteg dolgot kellett átértékelnie, rá kellett döbbsennie, hogy a Pápan támasztott tanulmányi követelmények messze elmaradnak a bécsitől. Így belevetette magát a tanulásba. Annyi impulzust kapott a teológiai tudományokból, amelyet bőven tudott kamatoztatni a lelkési pályafutása elkövetkező évtizedeiben. A teológiai tudományok mellett megtapasztalta a valóságos hívő közösséget. A bécsi családoknál tapasztalta meg, hogy a kis protestáns belmisszió mire volt képes. (Kránitz 2013, 332-333. p.)

Hollandiai évek

1917-ben megkapta a Stipendium Bernhardinumot, amivel kijutott Utrechte. A megtérése itt fejeződött be a megtérése, itt kapta meg végül azt a bizonyosságot, hogy neki az ott megtapasztalt szigorú református irányvonalat kell képviselnie, amely a régi 18. századi magyar hitvalló reformátusságot jellemezte. Az, hogy ezt menyire élte meg és mennyire volt számára valóságos jól jellemzi, mikor azt írja az életrajzában, *„Ha nem kerültem volna ki oda - emberileg szólok -, ma én is pusztítanám Isten magyar népét, s talán tarokkversenyek hőse volnék, vagy adminisztráló hős, önelégült bajnoka a semmittevésnek, s abban a tévedésben halnék meg, hogy még Isten sem kívánhatna tőlem többet.”* (Kránitz 2013, 332-333. p.) Itt a tanulmányai mellett mintegy 80 szigorú református gyülekezetben prédikált, megismerte mind a falusi, mind a városi reformátusságot a maguk valóságában. Ezekben a gyülekezetekben megismerte, a számára legideálisabb lelkési munka minden formáját, az igehirdetéstől az fegyelmező családlátogatásig. Nyaranta Hollandiából kiindulva bejárta a: berlini, bonni, heidelbergi teológiákat. A gyülekezeti körútjain előadásokat tartott a magyarországi és csehszlovákiai reformátusság helyzetéről. Az útjai során 23.000 korona pénzbeli adományt is gyűjtött azon pápai teológusok részére, akik a történelmi kálvinizmust vallják magukénak.⁶ 1922 végén még elment Hollandiába egy újabb gyülekezetlátogatási körútra.

⁶ *Dunántúli Protestáns Lap*, 32. évf. 6.sz. 23. p. U. i.: 14. sz. 56. p.

Budapesti évek

Erről a néhány évről nagyon kevés ismerettel rendelkezünk. 1922-ben Szabó Aladár visszahívta Budapestre, és a hermina úti polgári tanítóképzőben és az Erzsébet Gimnáziumban volt hitoktató, valamint id. Szabó Aladár mellett a józsefvárosi gyülekezetben végzett egyházi szolgálatot. Itt rengeteg barátságot köt a budapesti lelkészséggel. Megismerkedett a Betánia egyesülettel, bár nem mindenben értettek egyet, főleg az interkonfesszionális és az ének használat tekintetében, mégis messzemenően tisztelte őket. Biberauer Richárdal kötött szoros barátság révén megismerkedett a magyarországi diakonissza mozgalommal és közel egy évig a Bethesda kórház melletti Kóbrák-villában a diakonisszák „anyaházában” lakott, amelynek földszintjén a kórház igazgató-lelkésze, Biberauer Richárd és családja élt. (Kránitz 2013, 336-337. p.)

Csehszlovákiai/komáromi évek

1923-ban a csehszlovák állampolgárság mellett döntött, mégpedig egyrészt azért, mert szülei és húga Rétén laktak, másrészt meghívták Losoncra a teológiai szemináriumba tanítani. Mikor Ravasz Lászlónak bejelentette a döntését, a püspök a következő gondolattal búcsúzott el tőle: *„Ha mindég csak jót hallok rólad, szemem elé ne kerülj! Ha az Úr Jézust hirdeted, s élő hitet követelsz, akkor a körülötted lévők nagyobbik része ellened lesz, és igyekszik lehetetlenné tenni és befeketíteni. De ne félj! Jézus megváltottál melléd állanak!”* (Kránitz 2013, 337. p.)

Miután elment Budapestről, egy rövid ideig, mindegy két hónapig a komáromszentpéteri gyülekezetben szolgált. Innen Komáromba hívtak és 1925-ben iktatták be. Beiktatása után azzal a hévvel vette bele magát az egyházi szolgálatba, mint ahogy azt Hollandiában látta és Budapesten tette. Galambos Zoltán Komáromban végzett lelképásztori szolgálata igencsak szerteágazó. A legtöbb munka a belmissziót, diakóniát és egyházszervezést érintette. A belmisszió belül, mint oly sok más helyen az ifjúsági és leányegyesület szervezett újjá vagy hozott létre. Nemcsak a megszervezésben való részvételt, hanem az egyesületi munkával járó lelkészi szolgálatot is vállalta. Az ifjúság evangelizációjának terén újraalakította az ifjúsági együletet, igyekezett őket az eredeti biblikus alapokhoz visszavezetni. Ám be kellett látnia, hogy kizárólag egyházi vonalon nem fog tudni működni. Ugyanis az egyesület megalapításától kezdve kettős működé-

si szerepkört töltött be a református fiatalok körében. Egyrészt a református egyház és a kálvini tanok szelleméhez hűen ragaszkodó egyesületi életet folytatott, mely bővelkedett evangelizációs és hitmélyítő programokban. Másrészt az egyesület világi tevékenységi köre is jelentékeny helyet foglalt el az egyesület életében. A hitmélyítő előadások és bibliaórák mellett frissen megválasztott lelkészként még elvállalta Bús Fekete László és Zerkovitz Béla Árvácska c. három felvonásos operettjének rendezését, amelynek az első bemutatója 1925. május 9-én volt.⁷ Az egyesület műkedvelői tevékenységének fonalát Galambos Zoltánra és Zsemlye Lajosra⁸ bízta. Amilyen sikeresek voltak ezek előadások annál kevésbé voltak vonzóak a bibliaórák és vallásos esték. Az egyesület világi szerepkörét jobban magukénak tudták, hiszen odatartoztak a bálók, színházi előadások és a multságok. Mindezeket a kor komáromi egyházi légköre nem igazán támogatta, így ezt a szakadékot később sem tudták áthidalni.

Az egyesületi élet igazán kimagasló eredménye a komáromi leánykör, amelyet Sándor az Ifjúsági Egyesület alcsoportjaként szervezte közösségbe. (Galambos 1961, 3. p.) 1924-ben Vargha Sándor halála után a leányköri munka vezetését Zsemlye Lajos helyettes lelkész és Galambos Zoltán káplán vették át. (Galambos 1961, 3. p.) A leánykör vezetése lassan, de folyamatosan kikerült Galambos Zoltán lelkipásztor szolgálatából. 1928. január 21-től kezdve már nem írta alá a jegyzőkönyveket. Ezek után a leánykör mindjobban a lelkész felesége, vagy a diakonisszák vezetése alá került. Noha közvetlenül keveset volt jelen a leányköri alkalmakon, közvetve mindig figyelemmel kísérte a munkájukat. A komáromi leánykörrel karöltve 1926 nyarán szervezte meg első leánykonferenciáját. A konferenciának kb. 800 leány résztvevője volt, Dél-Szlovenszko egész területéről.⁹(Galambos 1961, 9. p.) 1928. július 4-8. között leányköri vezetőképzőt rendezett a leányegylet a szlovenszko leányegyletek vezetőinek. Ezen a leányköri vezetői továbbképző tanfolyamon Szilassy Béláné és Victor Erzsébet voltak a fő előadók. Ezenfelül előadott még Söröss Béla losonci, Zsemlye Lajos hetényi, Söröss Béláné és Galambos Zoltán komá-

⁷ *Komáromi Lapok*, 46. évf. 54. sz. 3. p.

⁸ Zsemlye Lajos hetényi lelkészt a komáromi ref. gyülekezetbe 1924 őszén helyezték át helyettes lelkészi minőségben, megbízva az összes lelkészi teendő elvégzésével. *Komáromi Lapok*, 45. évf. 114. sz. 5. p. Ezt követően 1926. december 20-án iktatták be Hetényen lelkészi állásába. *Komáromi Lapok*, 47. évf. 152. sz. 1. p.

⁹ A leánykonferenciáról részletesebben: *Komáromi Lapok*, 47. évf. 104. sz. 1-3. p.

romi lelkipásztor.¹⁰ Az ország egész területéről érkeztek leányköri vezetők, ám a vezetőképző Galmbos Zoltán szerint nem érte el a kívánt eredményt, ugyanis: *„Ennek a vezetőképző tanfolyamnak nem lett nagyobb horderejű következménye, [...] Victor Erzsébetnek és még egy előadónak nem sikerült ellensúlyozni a világi gondolkozást az evangélium előtérbe állításával.”* (Galambos 1961, 16. p.) Korábban említve volt, hogy Galambos Zoltán helyett a legtöbbször a felesége vagy diakonisszák látták el a leánykör vezetését. Az egyik diakonissza Leskovits (Farkas) Mária, aki 1934-ben lépett a komáromi református gyülekezet szolgálatába. Megtérési hullámot indított el a lányok között, amely Galambos Zoltán szerint nem volt kellőképpen előkészítve és kivitelezve. Végül ott hibázta el, *„amikor a futótűzként terjedő lelki megmozdulást nem bírta beterelni a Szentlélek udvarába így aztán az emberi vonatkozások csakhamar ki tudódtak, sőt káros módon kezdtek érvényesülnie.”* (Galambos 1961, 24. p.) A „hamis” megtérések és a megtérési divat visszaesése után a leánykörben csak egy komoly réteg maradt meg a Biblia és az élő hit mellett. *„Maga Leskovits Mária is nem egészen közmegnyugvással itt hagyta a gyülekezetet a lelkipásztor szabadságának idején, amivel a személyéhez ragadt, kissé érzélgős leánylettek, vele együtt elveszítették a lelki egyensúlyukat is.”* (Galambos 1961, 24. p.) Ezt követően minden visszatért a régi kerékvágásba és tovább folytatták mind azt a munkát, amelyet több mint tíz évvel azelőtt elkezdtek. Galambos Zoltán a leányköri több mint húsz éves áldozatos munkájának eredményét évtizedekkel később így fogalmazza meg: [...] *„Bibliai látókörbe helyeződött előttük a műveltség fogalma, a divat, jó ízlés, az irodalom, a nemzetiségi problémák és az a kultúrélet, amely azelőtt csak a testi embert nézte és külső formákra adott. Az értelmesebb tanultabb leányok szép részén észre lehet venni még ma is ennek a magasabb rendű műveltségi gondolkodásnak a hasznos hatását. [...] Amikor egy leány meg tudta magának magyarázni, hogy ő miért nem mehet el bálba, vagy miért nem mehet más vallásúhoz férjhez, vagy miért nem maradhat el egy vasárnap a templomból, az már olyan szellemi nívo emelkedést mutatott, hatalmas eredményre vall. Minél jobban hozzá idomult egy kegyes lelkű leány a kálvinista világnézethez, annál hasznosabb munkásává vált, még több gyermekének a nevelése közben is, az egyházi egészséges gondolkodásnak. [...] Ugyanis a leánykörből kerültek ki a legértékesebb asszonyok, anyák, a női munka hűségesebb felkarolói. A bibliais*

¹⁰ *Komáromi Lapok*, 49. évf. 81. sz. 3. p.

leányból bibliás asszony lett, bibliás anya és vele együtt a Biblia bevonult a családba, nem egyszer a férfi életébe és így az egész gyülekezetbe. „Jóterékony Nőegyletünk” nem egy ilyen komoly leányköri tagon át kapott kiváló munkatársat, hűséges segítőt” (Galambos 1961, 10. p.) Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az hogy a komáromi református nőegylet mind a mai napig egyházi és polgári szolgálatot is végez. A jelenlegi tagok közül még élnek, akik egykor ebben a leánykörben leltek lelki otthonra és kaptak útmutatást egész életükre.

Diakóniai szolgálat

A belmissziói munkájának másik nagy állomása a gyülekezeti diakóniai szolgálat bevezetése. A diakónia, diakonissza, diakónus kérdéshez. A diakóniai szolgált nem egy légüres térbe szervezett kezdeményes volt. Igen komoly gyülekezeti munka alapozta meg. Ennek része volt a már említett ifjúsági és nőegyleti, illetve a presbiteri tisztséghez köthető tudatos, bibliai alapokra helyezett szolgálat. 1930. szeptember 7-én vasárnap Rév-Komáromi Református Keresztyén Egyház presbitériumának határozata alapján tették le az esküt a megválasztott diakónusok. A presbitérium a következő szabályozást vezette be a diakónusi szolgálatban mindezt a Biblia alapján és tekintetbe véve az E. T. I. T. c. D. pontját (128–130. §-át, hogy az érvényes egyházjogi törvényekkel harmonizáljon.

1. A diakónusokat a presbitérium választja 3 évi időre az egyházközség adófizető, szorgalmasan templomba járó, példás életű, határozottan vallásos tagjai közül: lehetőleg az Egyház elnökségének előterjesztésére, illetve ajánlására.

2. A diakónusok a templomban nyilvánosan esküt tesznek le tisztségük elfoglalása előtt.

3. Minden hónapban egyszer ülést tartanak az Egyház elnöksége, illetve a lelkész vezetése alatt, amikor a szükséges és tisztükhöz tartozó dolgokat megtárgyalják.

4. Működésükről minden félévben beszámolnak a presbitériumnak, amelynek utasításait betartják.

5. A diakonátus munkaköre a presbitérium által állapított meg fenti (1. a.) elvek alapján. Úrvacsora körüli szolgálat, templomi perselyek kezelése, sze-

génygondozás és a könyörülő szeretet munkái általában.

6. A presbitérium a diakónusi tisztség munkakörének határozottabb körvonalazását a helyi szükséglet és a gyakorlati élet figyelembe vételével későbbi időre halasztja.

7. A diakónusok számát 60 (hatvan)-ban állapítja meg, ami azonban nem zárja ki azt, hogy – legalább egyelőre – a számuk kevesebb ne lehessen.¹¹

A hatodik pontban szereplő diakóniai munkakör az eltelt évek során kibővült. Így került be a szolgálat munkájába a özvegyek, árvák, öregek, egyedülállók, szegények felkarolása.¹²

Ezen presbiteri határozat alapján az első diakónusok a következők voltak: Antal Dénes, Tolnai-u. 25. Bajkay János, Mátyás-u. 18. Berza László, Viz-u. 29. Bíró Imre, Bercsényi-u. 23. Cserekley János, Eötvös-u. 55. Csonka Sándor, Pandató-u. 9. Czibor Géza, Jókai-u. Czirók Béla, Dunarakpart 22. Erdélyi Elek, Gazda-u. 32. Édes József Szekér-u. 18. Farkas Bálint, Mátyás-u. 32. Feél Lajos, Mester-u. Fehér István, Viz-u. 30. Gyarmathy Dániel, Sziget 2. Kaiitza Sándor, Kossuth-tér 12. Mórocz László, Kertész-u. 2. P. Nagy Mihály, Kereszt-u. 11. P. Nagy Miklós, Rozmaring-u. 38. Rózsa Pál, Királypüspök-u. 50. Szalay Mihály, Kapitány-u. 17. Tárnok Károly, Megyercsi-u. 30. Tóth József, Királypüspök-u. Virágh Vince, Rákóczy-u. 5. Virágh István, Sziget, főút.¹³ Fontosnak tartották, hogy feltüntessék a lakhelyet, mégpedig azért, hogy a gyülekezeti tagok a hozzá legközelebb lakó diakónushoz fordulhasson. Galambos Zoltán ezen diakóniai szolgálat történetéről megjegyezte, hogy az első években csoportosan látogatták a szórványgyülekezetek, mint a kavapausztait és partosújtelepit. A szegény tanulókat felkarolták és a karácsonyi ünnepkörben rengeteg természetbeni adományt osztottak szét. Ezt 1932-ben körzetbeszosszal tették hatékonyabbá. Felkeresték a város az összes református lakosát és egy „lelki térképet” készítettek, amelyben feltárultak egyes gyülekezeti tagok a református tanítástól eltérő, helytelen irányzatoktól átvett szokási babonái.¹⁴ Ilyen volt a temetésekkel és a vegyes házasságokkal kapcsolatos félreértések. A diakóniai szolgálaton belül a szegénygondozásnak kiemelt szerep jutott, így

11 *Kis Tükör*, 3. évf. 8-9. sz. 1-2. p.

12 Galambos Zoltán: A komáromi református diakonátus szolgálati húsz éve. Kézirat.

13 *Kis Tükör*, 3. évf. 1930. 8-9. sz. 7. p.

14 *Kis Tükör*, 5. évf. 1933. 2. sz. 6. p.

1937-ben egy református szegényház felállítást határozta el a presbitérium, ám mindez azonban csak tervezési fázisig jutott el.

A két világháború közötti diakóniai szolgálat a második világháború éveitől sem szünetelt. Sajnos részleteiben még nem ismert az ebben az időszakban működő diakóniai szolgálat, csak néhány információ morzsa áll rendelkezésre. Annyi bizonyos, hogy látogatták és segélyezték a sebesülteket, ám az egyéni segélyezés volt a legcélravezetőbb és a diakónusok maguk oldották meg a felmerülő problémákat. A második világháború után a diakónusok egy részét kitelepítették¹⁵ és helyükbe új diakónusok kerültek. A diakóniai szolgálat később, valószínűleg a kor politikai és ideológiai változásai folytán eltolódott olyan irányokba, amelyek addig kevés szerepet kaptak. Feltehetőleg ez maradt az egyetlen szolgálati lehetőség és Galambos Zoltán más utakat keresett a diakóniai szolgálat fenntartásához. Ilyen volt a kórházlátogatás, családlátogatás, noha ezek a látogatások inkább lelki támogatásokká váltak. A második világháború után az 50-es évek elején az a fajta belmissziós munka, amely mindaddig működött, már nem lehetett fenn tartani. Egyházpolitikai döntés után minden belmissziós munkát be kellett szüntetni. Annak ellenére, hogy a missziói munka minden ága tiltott volt, aktív gyülekezeti munkát végzett. Egy 1958-ban keltezett levélben, amelyet a csicsói lelkipásztornak írt, leírta egy vasárnapi szolgálatát. *„D. e. Prédikáltam. Utána férfi bibliakört vezettem. 12-1-ig elnökségi tanácskozás volt. D. u. 2-¾ 4-ig kórházban látogattam. 4-½ 6-ig az ágendázó tanítványaim szüleivel volt szülői értekezlet láldott volt az is. Este 6-kor prédikáltam. 7-8-ig bizalmas megbeszélés volt...”*¹⁶ A fiatalok közötti munka színterei szintén beszűkültek. A két protestáns egyházában megszűnt a hitoktatás, a konfirmációra való felkészítés is nagy gondokkal küzdött. A megfélemlített szülők lassan elmaradtak a templomból, ezáltal gyermekeiket sem merték konfirmáció felkészítésre küldeni. Ennek következtében 50%-kal csökkent a templomba járók száma. Az ágendázási ünnepély, ha kis létszámmal is, de megvalósult a konfirmáció, de a közös kép készítése után véget ért az ünnepély. A sok, templomdíszítésre használt virágot sem vihették ki a temetőbe

15 16 diakónust telepítettek ki. Ezek közül Bese Pál, Hegyi Zsigmond, Somorjai János, Töltéssy Imre, Kollár Lajos, Czibor Géza, ifj. Jankulár Lajos neve ismert.

16 Galambos Zoltán levele. 1958. november 24. Gyülekezeti levéltár Csicsó.

az elődök sírjára, ugyanis sokan nem mehettek egyszerre az utcákon.¹⁷ Ezeknek ellenére nyugdíjazásáig, 1971-ig rendíthetetlenül végezte mindazt, amire évtizedekkel korábban felesküdt.

Tudományos munkássága

Galambos Zoltán 1926 és 1932 között teológiai munkássága mellett könyvtárosként is dolgozott, mint egyházmegyei és gyülekezeti téren. Feladatának nem csak azt tekintette, hogy gyarapítsa az állományt, hanem karbantartotta és a lehetőségeihez képest restaurálta a régi bőrkötéses könyveket. Könyvtárosi szolgálatának köszönhetően látott napvilágot „*A Komáromi Református Keresztyén Egyházmegye könyvtárának katalógusa*” 1932-ben. Könyvtárosi munkája mellett az egyházmegyei levéltár gondozására is figyelmet fordított. Összegyűjtött néhány ládányi még fellelhető iratcsomókat és iktatókönyveket. 1939-ben az egyházmegyei közgyűlésen Vágó Ede megvétózta és nem választották meg újra. Galambos után Antal Gábort komáromi hitoktatót választották meg.¹⁸ Galambos kiszorításával egyet nem értve azzal protestált, hogy soha nem fogadott el és nem végzett semmiféle munkát a könyvtárban. A második világháború végéig nem is foglalkoztak vele, mikor Tóth Kálmánt kérték fel a könyvtár gondozására, majd a háború után ismét Galambos Zoltánhoz került.¹⁹ A tudományos munkásságát már Hollandiában elkezdte főleg dogmatikai kérdésekkel foglalkozni. Írásai rendszeresen jelentek meg vallásos-szórakoztató és egyetemi hallgatói szaklapokban.

A teológián dogmatikát és vallásfilozófiát tanított, ám itt csak 1929-ig marad, mivel teológiai vitákban nem tudtak megegyezni ezért eljött a teológiáról. Ezek után a komáromi gyülekezetnek szentelte életét. Itt elindította a Hollandiában és Budapesten tapasztalt belmissziós munkát. A megválasztása után 4 évvel bevezette azt az egyházfegyelmi rendszert, amelyet Hollandiában, a szigorú református gyülekezetekből hozott magával.

17 Galambos Zoltán 1961. Hitvallástétel /álgendázás/ a Komáromi Református Keresztyén Egyházban. In.: U. ő.: *Komáromi kálvinista krónika*. 23-24. p.

18 Erről az esetről a Komáromi református egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvekben nem található utalás.

19 Galambos Zoltán 1961. A Rév-Komáromi Református Keresztyén Egyház /újabb/ saját könyvtárának története. In.: U. ő.: *Komáromi kálvinista krónika*. 2. p.

Teológiai munkássága igen sokrétű. Első teológiai írásai Hollandiában a Hongaarsche Hraut-ban²⁰ és Budapesten a Kálvinista szemlében jelentek meg. Első terjedelmesebb műve a Hollandiai Reformátusok élete címmel 1922-ben jelent meg.²¹ Ezután egy kis holland-magyar nyelvkönyvet és szótárt adott ki Holland-magyar rövid szótár címen 1922-ben Budapesten, a második és harmadik kiadás Hollandiában jelent meg. Lefordította Bouwman: *Egyházfegyelem* című munkáját, amely 1923-ban Budapesten és 1924-ben Beregszászon jelent meg. A Holland-Magyar Bizottságtól felkérést kapott, hogy fordítsa le William Heyns dogmatika könyvét²², amelyet 1925-ben adtak ki *Református dogmatika* címen. Noha ez egy fordítás, mégis ez a munka kapta a legnagyobb figyelmet és kritikát az egyházi sajtóban. Több teológiai szaklap is foglalkozott vele. Egyszerre voltak támogató és kritikus recenziók. Elsőként a Protestáns Szemlében Makkai Sándor írt egy recenziót, amely magát a művet kritizálja és nem a fordítást.²³ Az első kritikai észrevétel, amely a fordítást is érinti a

20 Nemcsak írásai jelentek meg benne, hanem szerkesztője is volt Sebestyén Jenővel, Kovács J. Istvánnal és Biberauer Richardal. Ld.: G. Henk van de Graaf: Hollanditis, magyaritis?! In.: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 3 (2012), 346. p. http://www.proteo.cj.edu.ro/system/tdf/documents/publications/2012/Graaf_SDTP3_335-364.pdf?file=1&type=node&id=213&force (Ld.: 2016. augusztus 10.)

21 Új kiadása: Fazekas Zs. (szerk.) 2014. *Rész szerint...*Szlovákiai Református Keresztény Egyház, Komárom, 2014. 27-69. p.

22 Wiliam Heyns: *Református Dogmatika*. ford.: Galambos Zoltán. Budapest, 1925.

23 Ebben leírja, hogy a szerző kálvinizmusnak egy mereven ortodox, betűinspirációs szempontja szerint dolgozott. Ebben ez esetben az azt jelenti, hogy a Biblia betűjét veszi végső argumentumnak, a Biblia világnézetét, természetismeretét, minden képzetét szószertint és minden vonatkozásban, „néha igen különös exegézissel Igének véve, kizár minden szimbolikus, vagy lélektani magyarázatot s surverénül megveti a protestáns teológia négy százados egész munkáját, mely a szószertinti magyarázaton túlmenő, vagy a Biblián kívülálló magyarázó elveket keresett. Ebben a tekintetben a fordító még hangsúlyosabban is kielezi ezt az álláspontot jegyzeteiben.és gazdag eredményt ér el. Azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy ortodoxiája a Dogmatikának mind feladatát, mind tartalmát tudományosan megszegényíti s a más lehetőségek merev kizárásával azt a veszedelmet rejti magában, hogy a tudományban meg nem engedhető egyedül idvezítő és türelmetlenül inkvizíciós szellemet erőszakolja rá a teológiára. Bármennyire lássuk is a racionalizmus, liberalizmus, általános keresztényiség, modern teológia veszélyeit kálvinizmusunk tisztaságára és erejére nézve, tudományosan el kell ismernünk és sajátítanunk tőlük azt a tágasabb és termékenyebb álláspontot, hogy a Dogmatikának messzebbmenő feladata van a Szentírás tartalmának csoportosításánál és logikai rendbe való tömörítésénél. Ha szerző, fordító és kiadó elfogulatlanul mérlegelik az egész teologiai fejlődést, elkerülhetik vala azt a nagy hiányt, mely a műben van, hogy

Sárospataki Református Lapok hasábjain jelent meg. A cikk arról értekezik, hogy „A holland magyar könyvtár sok becses kötete után valóban elkelt volna a jellegzetes református hittani gondolkozásmódot rendszeresen ismertető munka. Erre a Heyns-féle mű nem alkalmas. Legalább is abban a formában, amelyben előttünk van. Legfeljebb csak annyiban szoríthatjuk meg ezt a megjegyzésünket, ha a Heyns művének átdolgozása az eredeti jellegét nem adná híven vissza. Amire vonatkozólag áll is fenn valami gyanúnk. Az eredeti Heyns-féle mű más intenciójú, hangú, stb. lehet. Ezt az eredetivel való egybevetés dönthetné el. Nem lévén kezünk alatt az eredeti mű, az esetleges változtatást megállapítani nem tudjuk. Csak feltesszük. Azonban, azt hisszük, joggal. Mert például a fordított mű kivonatszerű és kompendium-jellegű. Az eredetiről — úgy tudjuk, hogy népies és építő akart lenni. A kivonat és kompendium pedig több dologra jó lehet, de építésre nem.”²⁴ Az idézetből szépen ki lehet olvasni, hogy a fordítás nem a legjobban sikerült, illetve jelzik, hogy nem is igazán fordítás, hanem egy kivonat. A fordítóval és fordítással ennél sokkal élesebb és akkurátusabb kritikával a debreceni székhelyű, Csikesz Sándor szerkesztésében megjelenő Teológiai Szemle élt. Ezt a kritikát még a szlovenszkoói reformátusok hivatalos lapja a Református Egyház és Iskola is lehozta.²⁵ A kritikát Vass Vince és Filep Tamás írták.²⁶ Mindketten járatosak voltak a holland nyelvben és a fordítást az eredetivel egybevetették. Vass Vince az eredeti könyvet kritikája mellett a fordítás minősége mellett sem ment el szó nélkül. Mint azt írja: „a fordító önkényesen járt el az eredetivel szemben, hogy eltekintve az egyes helyektől, ahol jelzi ezt, sokszor egész részeket betold, rövidít, módosít úgy, hogy nem tartja szükségesnek ezt megmondani.”²⁷

tudniillik nélkülözi a dogmatika világnézetadó, az ellentétes szellemi hatalmakkal szemben öntudatosító, a vallásos szellem élettörvényeivel magyarázó, értékfelszabadító és nevelő hatalmát s míg a hitnek egy rendszerezett logikai tartalmat ad, védtelenül hagyja azt. minden támadással szemben, a mi szellemi eszközökkel kívülről érheti s ami még veszedelmesebb, teljesen elszakítja a vallást a modern kultúrával összefüggő magyarázó szálakat, melyek pedig éppen arra valók, hogy a vallást a kultúra megszentelő lelkévé segítsék lenni.” Protestáns Szemle, XXXV. évf. 3. sz. 168-170. p.

24 Sárospataki Református Lapok. 21. évf. 21. sz. 95. p.

25 Péter Mihály1927. Könyvismertetés. Református Egyház és Iskola. 3. sz. 5–8. p.

26 Vass Vince és Filep Tamás kritikája: *Teológiai Szemle*. 1926. 3-6. sz. 981-987. p.

27 Vass Vince 1926. Heyns W.: Református Dogmatika. Fordította és jegyzetekkel ellátta: Galambos Zoltán. Kiadja: a Hollan-Magyar Református Bizottság, Budapest. 1915. 442. p. In. *Teológiai Szemle*. 3-6. sz. 982. p.

Mindezekkel az eredeti szöveg teológiai felfogása csorbát szenvedett és Heynsétől egészen eltérő mentalitás tűnik ki a szövegekből.²⁸ Filep Tamás részletekbe menően tárgyalja a félrefordításokat, torzításokat és önkényes betoldásokat. Mindezeket példákkal is illusztrálja. Mint például Galambos azt a címet adta fordításnak, ami ellen a szerző tiltakozik, dogmatikának. Ugyanis a mű eredeti címe *Gereformerde Geloofsleer*, amely magyarul Református hittant jelent.²⁹ Továbbmenve Filep azt fejtette, hogy Galambos nincs otthon a magyar teológiai nyelvben, és így nem sikerült neki az elvontabb fogalmak visszaadása. Böszörményi Sándor bekapcsolódva a vitába kifejtette, hogy minden elismerés megilleti az egyházépítő, evangelizátor, belmissziós Galambos Zoltánt, ám nem szabad összekeverni az író Galambos Zoltánnal, akinek e téren voltak korábban is kevésbé szerencsés írásai.³⁰ Elfogadta Galambos teológiai szemléletét, de azt is hozzátette, hogy egy olyan színvonalú lap, mint a *Theológiai Szemle*, ha leközlög egy ilyen kritikát, azt érdemes megfontolni, hiszen nem valószínű, hogy egyfajta személyes ellenszenv motiválta volna őket.³¹ A kritikához csatlakozott Péter Mihály, aki miután elolvasta a művet, szinten hasonló meglátásokra jutott.³² Galambos Zoltán az Református Egyház és Iskolában megjelent válaszaiban inkább a maga teológiai álláspontját védte és annak egyedüli igaz voltát, elutasított minden olyan véleményt, amely eltért a felfogásától. A kritikai észrevételekre adott volna válaszoknál lényegében csak Filep megjegyzéseire reagált.³³ Volt még egy kritika római katolikus részről, amely szintén magát a könyvet és annak tartalmát kifogásolta mindezt katolikus szellemben, ám elismerte, hogy „*kivételesen meglehetősen békén hagyja a katolikusokat*” és, hogy

28 Vass Vince 1926. Heyns W.: Református Dogmatika. Fordította és jegyzetekkel ellátta: Galambos Zoltán. Kiadja: a Hollan-Magyar Református Bizottság, Budapest. 1915. 442. p. In. *Theológiai Szemle*. 3-6. sz. 982. p.

29 Filep Gusztáv 1926. Református Dogmatika. In. *Theológiai Szemle*. 1926. 3-6. Sz. 984. p.

30 Itt a Református Egyház és Iskola 1924. Évi számaiban megjelent cikkekre és a hozzá kapcsolódó vitákat hozza fel példának.

31 Böszörményi Sándor 1927. A parochiális könyvtár ügye. In. *Református Egyház és iskola*. 7.évf. 8. sz. 4-8. p.

32 Péter Mihály 1927. A református teológiai tudomány. Válasz Galambos Zoltánnak. In. *Református Egyház és Iskola*. 7.évf. 15. sz., 3-8. p., 16. sz. 7-11. p., 17. sz. 7-9. p., 18. sz. 3-6. p.

33 Galambos Zoltán 1927. A református teológiai tudomány (válasz Péter Mihálynak is.) In. *Református Egyház és Iskola*. 7.évf. 7. sz. 5-7. p., 10. sz. 6.p., 11. sz. 8-10. p., 13. sz. 2-5. p., 14. sz. 8-10. p., 17. sz. 5-6. p.

mindezt hívó alapon teszi meg.³⁴ Ezután terjedelmesebb fordításba és teológiai munka megírásba nem kezdett bele, és egyelőre nem tudni, hogy ennek köze lehetett ahhoz, hogy ilyen kritikákat kapott. A Heyns dogmatikája után folyamatosan fordítani kezdte a Heidelbergi Kátét³⁵, amelyet sorozatban közölte le a *Szeretet* című lap, és részleteket közölt belőle a Kis Tükör című komáromi gyülekezeti lap. Egybevetette a fontosabb magyar fordításokat az eredeti latin és német szövegekkel, valamint az akkori német és holland fordításokkal, és úgy döntött, hogy egy új fordítást készít. Így kezdte el a fordítást, amelyet rövid magyarázatokkal látott el a káté feleletei után. Ezekbe dolgozta bele azokat a bibliai igehelyeket, amelyek a jobb megértés alapjául szolgálnak. A magyarázatok megírásához a konfirmandusok és középiskolások számára megírt kátémagyarázatokat vette alapul.³⁶ Hosszabb tanulmányt írt a hollandiai református egyházzól, a gyakorlati teológiai magyarországi irodalmáról. Több vallásos novellát és színelőadást írt. Továbbá rendszeresen publikált a Református Egyház és Iskola-ba.³⁷ 1925-ben elindította a Kis Tükör címmel gyülekezeti lapot,

34 Incze István 1932. Könyvek. Református dogmatika. In: *Magyar Kultúra*. 19. évf. 12.sz. 567-572. p.

35 Galambos Zoltán 1925. Heidelbergi Káté és annak magyarázata, magyarázza Galambos Zoltán. Szeretet. III. évf. 1. sz.-tól folyamatosan 1926-ig. Teljes kiadás: Beregszász, 1925. További, felvidéken született káték: Lévai Attila 2014. A Felvidéken használt református káték 1920-tól napjainkig. *Református Szemle*. 107.évf. 2. sz. 147-158. p.

36 Lévai Attila 2014. A Felvidéken használt református káték 1920-tól napjainkig. In: *Református Szemle* 107. évf. 153-154. p.

37 Galambos Zoltán: A keresztszüölök. In: *Református Egyház és Iskola*. 1924. 4. évf. 32. sz. 121-122. p., A hollandok rólunk. 1924. 4. évf. 33. sz. 125-126. p., Pro Ecclesia, válasz Böszörményi Sándornak. 1924. 4. évf. 39. sz. 153-154. p., Elásott kincünk. 1924. 4. évf. 32. sz. 166-167. p., A németországi „Ref. szövetség” 40 éves jubileuma. 1924. 4. évf. 45. sz. 179-180. p., Múltunk-jelenünk jövőnk. 1925. 5. évf. 1. sz. 1-2. p., Múltunk-jelenünk jövőnk. 1925. 5. évf. 2. sz. 5-7. p., Múltunk-jelenünk jövőnk. 1925. 5. évf. 3. sz. 9-10. p., Múltunk-jelenünk jövőnk. 1925. 5. évf. 4. sz. 13-14. p., Múltunk-jelenünk jövőnk. 1925. 5. évf. 5. sz. 17-18. p., Problémák problémája. 1926. 6. évf. 6. sz. 1-2. p., Országos ref. leánykonferencia Komáromban. 1926. 6. évf. 33. sz. 3-4.p., A komáromi e. m. gályarab-ünnepe. 1926. 6. évf. 49. sz. 7-8. p., A református teológiai tudomány. 1927. 7. évf. 7. sz. 5-7. p., A református teológiai tudomány. 1927. 7. évf. 10. sz. 4-6. p., A református teológiai tudomány. 1927. 7. évf. 11. sz. 8-10. p., A református teológiai tudomány. 1927. 7. évf. 13. sz. 2-5. p., A református teológiai tudomány. 1927. 7. évf. 14. sz. 8-10. p., A református teológiai tudomány. 1927. 7. évf. 17. sz. 5-6. p., II. református országos konferencia. 1927. 7. évf. 32. sz. 9-11. p., Ravasz László a cseh diákok konferenciáján. 1927. 7. évf. 36. sz. 7-8. p., Könyvismertetés. 1927. 7. évf. 41. sz. 8-9. p., Az amerikai magyar reformátusok.

amely egészen 1944-ig havi rendszerességgel megjelent.

Egy érdekes adalék Galambos Zoltán életrajzához az az esemény, mikor találkozik Móricz Zsigmonddal. Móricz szlovenszkói útjait folyamatosan követte a Prágai Magyar Hírlap és Komáromi Lapok. Ennek reflexióit Szénássy Zoltán gyűjtötte össze egy cikk erejéig. (Szénássy 1979, 553-562. p.) Ebben a cikkben szerepel egy történet, amely az első találkozásukat írja le. Móricz 1932 december elején járt utoljára Szlovákiában s ezúttal ismét Komáromban járt, 3 napot töltve a városban. Megkért egy fiákerest, hogy vigye ki a temetőbe, mivel megszeretné nézni Jókai Mór szüleinek sírját. Kiérve a temetőbe látta, hogy a nevezetes sír eléggé el van hanyagolva. Megkérdezte Viola János fiákerest, hogy hol lakik a református lelkész. „Vigyen oda, majd leszedem róla a keresztvizet!” - mondta neki Móricz, aki maga is lelkészek leszármazotja. A lelkészözvegy még

1928. 8. évf. 1. sz. 2-3. p., A gyakorlati folyóirat kérdéséhez. 1928. 8. évf. 11. sz. 3-5. p., Dr. Hepp professzor beszéde. 1928. 8. évf. 21. sz. 3-5. p., Balogh Eleménné. 1928. 8. évf. 27. sz. 1-2. p., Új reformáció a svájci és német ref. egyházakban. 1928. 8. évf. 35. sz. 3-5. p., Könyvismertető. 1929. 9. évf. 4. sz. 6-7. p., A pápa állama. 1929. 9. évf. 9. sz. 1-2. p., Nagypéntek. 1929. 9. évf. 12. sz. 1-2. p., A nagyváradi leánykonferencia. 1929. 9. évf. 20. sz. 8-9. p., Újabb veszedelem. 1929. 9. évf. 27. sz. 1-3. p., Levél Egyiptomból. 1929. 9. évf. 29. sz. 5-6. p., Jeruzsálemi levél. 1929. 9. évf. 30. sz. 6-7. p., Református tanítóképző. 1929. 9. évf. 43. sz. 1-3. p., Problémáink. 1929. 9. évf. 52. sz. 6-8. p., „Keresztes hadjárat bolshevik-Oroszország ellen!” 1930. 10. évf. 9. sz. 3-4. p., A franciaországi reformátusok nagy megpróbáltatása. 1930. 10. évf. 18. sz. 1. p., Református intézmények Magyarországon. 1930. 10. évf. 18. sz. 4. p., A francia protestánsok. 1930. 10. évf. 29. sz. 6. p., Egy epizód a tengeren. 1930. 10. évf. 31. sz. 3-4. p., Levél Vlothoból. 1930. 10. évf. 32. sz. 3-4. p., 400 éves a pápai főiskola. 1930. 10. évf. 32. sz. 4-5. p., In memoriam. 1930. 10. évf. 42. sz. 4-5. p., Református vallástani kézikönyv. 1930. 10. évf. 47. sz. 5-6. p., Könyvismertetés. 1932. 12. évf. 30. sz. 5-6. p., Reformációs mozgalom az ukránok között. 1933. 13. évf. 11. sz. 1-2. p., Az osztrák protestánsokról. 1934. 14. évf. 32. sz. 1-3. p., Protestánsok Velencében. 1935. 15. évf. 30. sz. 2-4. p., Protestánsok Velencében. 1935. 15. évf. 31. sz. 3-4. p., Protestánsok Velencében. 1935. 15. évf. 30. sz. 2-4. p., Északi országokban. 1936. 16. évf. 29. sz. 1-2. p., Északi országokban. 1936. 16. évf. 30. sz. 4-5. p., Északi országokban. 1936. 16. évf. 31. sz. 3-5. p., Északi országokban. 1936. 16. évf. 32. sz. 1-2. p., Pap-Kovács Elemér. 1936. 16. évf. 35. sz. 4-5. p., Magyar Istentisztelet az osztrák Alpokban. 1937. 17. évf. 29. sz. 6. p., A vasárnapi iskola Ausztriában. 1937. 17. évf. 30. sz. 5-6. p., A protestantizmus helyzete a mai Ausztriába. 1937. 17. évf. 30. sz. 5-6. p., Református magyarok közt Bécsben. 1938. 18. évf. 12. sz. 6-7. p., Egy lelkészársunk hamis képet rajzolt Anyaszentegyházunkról a külföldi közvélemény számára. 1938. 18. évf. 15. sz. 4-5. p., Egy lelkészársunk hamis képet rajzolt Anyaszentegyházunkról a külföldi közvélemény számára. 1938. 18. évf. 16. sz. 2-3. p., Egy lelkészársunk hamis képet rajzolt Anyaszentegyházunkról a külföldi közvélemény számára. 1938. 18. évf. 19. sz. 2-3. p.

élénken emlékezett az író látogatására. „Móricz Zsigmond, látva a tömérdék könyvet, egy-kettőre megbékélt, s a társalgás aztán pertu alapon folytatódott. A Jókai-sírok rendbehozatalában hamar megegyeztek, s a beszédet aztán az irodalom témájával folytatták. Az író meg is kérdezte újdonsült barátjától: »Zoltán, te milyen írónak tartasz engem?« A válasz bizony nem volt valami hízelgő: »Ha nem írnál malacságokat, csak olyant, mint a Légy jó mindhalálig, vagy a Hét krajcár, s nem az Úri muri, meg a Sárarany, akkor te egy kiváló író lennél!« - »Mit csináljak, az élet sajnos ilyen – felelte Móricz – és én realista író vagyok, az életet úgy írom le, amilyen.«” (Szénássy 1979, 561. p.)

Felhasznált irodalom

Dunántúli Protestáns Lap

Irodalmi Szemle, 1979

Kis Tükör, 1930, 1933

Komáromi Lapok, 1924, 1925, 1926, 1928

Magyar Kultúra, 1932

Protestáns Szemle, 1926

Református Egyház és Iskola, 1924 – 1938

Sárospataki Református Lapok, 1926

Theológiai Szemle, 1926

Csanády Andrásné Bodoky Ágnes 2016. Bodoky Richard (1908–1996) élete és munkássága. In: Kósa László: *Reformátusok Budapesten* 1. kötet. Budapest, Argumentum.

Fazekas Zsuzsana (szerk.) 2014. *Rész szerint...* Komárom, Szlovákiai Református Keresztyén Egyház, 2014.

Fritz Beke Éva 2015. Galambos Zoltán életútja a komáromi ébredési mozgalom tükrében. In: Lévai Attila szerk.: *A SJE Nemzetközi Tudományos Konferenciája – Medzinárodná vedecká konferencia UJS „Innováció és kreativitás az oktatásban és a tudományban“ – „Inovácia a kreativita vo vzdelávaní a vede“* Komárom. szeptember 16–17. – Komárno, 16. –17. september.

Galambos Zoltán 1961. *Komáromi kálvinista krónika*. Kézirat, Komárom.

- Gyalókai László 1910. *Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1910. évi július hó 20. napján tartott rendes évi közgyűléséről közgyűlésének jegyzőkönyve.* Komárom, Komáromi Református Egyházmegye.
- Kósa László 2016. Szabó Aladár és az Új Óramutató. In: Kósa László: *Reformátusok Budapesten* 1. kötet. Budapest, Argumentum.
- Kránitz Zsolt (szerk.) 2013. „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkesi önéletrajzai, 1943 – A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 13. Jubileumi kötetek 2, Pápa.
- Zoványi Jenő 1977. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Budapest, Magyarországi Református Egyház.
- G. Henk van de Graaf: Hollanditis, magyaritis?! In.: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 3 (2012), 346. p. http://www.proteo.cj.edu.ro/system/tdf/documents/publications/2012/Graaf_SDTP3_335-364.pdf?file=1&type=node&id=213&force (Ld.: 2016. augusztus 10.)

Tóth István szolgálata Kisújfalu

Kis Jolán¹

Between the period from 1923 to 1948 István Tóth operated as a cantor-teacher and schoolmaster in Kisújfalu. He had to face an era when political instability has led millions of live in despair and even endangerment. Together with the people of Kisújfalu, István Tóth lived through the aspirations of the Czechoslovak nationstate, which were aimed to obscure the Hungarian national consciousness of the inhabitants of the newly annexed Czechoslovak territories. The reattachment in 1938 and the reorganization of the Hungarian public administration were not considered as a smooth period, nor the time when the territories inhabited by Hungarians were given back to Czechoslovakia in 1945. István Tóth in this times taught and educated the young and adults as well. In addition to his school work he led a drama course and was involved int he creation of the local football club. With his wife, he handed over the most up-to-date horticultural knowledge at that time to thouse, who were interested. Together with Károly Nehézy, he served 17 years int he Reformed Church. On November 8, 1948, he was transferred to Hungary, to Hercegfalva as a war criminal.

With this study, I would like to remember our beloved and respected Reformed cantor-teacher, also known as „rector-master”, István Tóth’s work.

Keywords: Kisújfalu, Reformed, cantor-teacher

Tóth István életét és tevékenységét meghatározó hatások

Családi háttér

Édesanyja Kiss Eszter, budapesti kézműiparos családból származott. Édesapja Tóth István, Kecskeméten született 1860. február 4-én. Városi hajdú árvaságra jutott gyermekeként korán önellátásra kényszerült, diákok korrepetálásából élt. Így szerzett Nagykőrösön tanítói és organista-énekvezetői képesítést. Tanítóként

¹ Selye János Egyetem Református Teológiai Kar

működött Lázáriban (Szatmár megye), Simában, iskolaigazgatóként és orgonista-kántorként Nagy-Kajdacson (Tolna megye), majd Dömsöd választotta meg kántortanítójának. Szolgálati helyeit illetően ezt követi Foktó, végül Komárom, ahol 1925. december 1-től a református egyházközség karnagya. Emellett a Polgári iskolában és Gimnáziumban éneket és zenét tanított. 1928-ban itt ünnepelte tanítói működésének 50. évfordulóját, és két év múlva 1930. november 1-én 70 éves korában befejezván református karnagyi és orgonista tevékenységét, innét vonult nyugdíjba. 1941. július 14-én bekövetkezett elhunytáig Léván élt.

Ifj. Tóth István születésekor (1887. június 8.) apja a Tolna megyei Kajdacson községben, az ottani református egyházközség által fenntartott elemi iskola igazgatója és az egyházközség orgonista-kántora volt. Apja kicsi gyermekkorától foglalkozott vele, sok mindenre megtanította otthon: rajzolni, festeni, énekelni, zenélni. Tehetséges gyermekként 5-12 évesen elsajátította a tanítóképző ének- és zeneanyagát. A szépirodalmat is a művészi hajlam mellett költői tehetséggel megáldott apa szeretette meg vele, akinek példaképe Petőfi Sándor volt. Az idősebb Tóth István budapesti és a megyei szaklapokban publikáló tanügyi és közművelődési író, népies dalok és versek szerzője,² zene és gazdasági szakoktató, irodalmi előadó, a Tanítók Országos Egyesülete megyei szervezetében tanügyi képviselő volt. Már Kajdacson kapcsolatba került Petőfi rokonságával, később Dömsödon is szenvedélyesen gyűjtötte a Petőfi emléktárgyakat. A Petőfi-emlékek megmentése érdekében társadalmi megmozdulásokat is szervezett. Ifj. Tóth István gyermekként nemcsak szemlélője volt édesapja műpártolásának és hagyományörző tevékenységének, maga is szereplője volt annak a gyermek-színielőadásnak, amelynek bevételéből id. Tóth István Petőfi Sándor szüleinek házára emléktáblát készíttetett.

Édesapja, aki a tanítómozgalom lelkes híve és támogatója volt, gyakran magával vitte fiát a Solti Református Egyházmegye tanítóinak gyűléseire is, melyeken megérintette őt az az erőfeszítés, melyet a tanítómozgalom tett az iskolák

2 Szinnyei József Magyar írók élete és munkái XIV.k.384-385.p. Írt csaknem valamennyi szépirodalmi és tanügyi lapba; így: Divat Salon, Budapesti Bazar, Prot. Egyh. és Isk. Lap (1890. 11. sz. Halotti énekes könyveink búcsúztatói). M. Tanügy sat. Költeményeit Szász Károly 1887. decz. mutatta be a Kisfaludy-Társaság ülésén; ezekből Egy falusi poeta versei címűen a Vasárnapi Ujságban (1888. 2. sz.) négy költeménye jelent meg. Munkája: Gyermekimák, 1890. Kéziratban: Az élet tanulmányai cz. neveléstani műve és egy színműve. Vaday József, Magyar tanférfiak és tanítók ezredéves Albuma. B.-Csaba, 1896. (Fénynyom. arczk.).

és az iskolai tanítás fejlesztése érdekében. A fiú pedig már akkor csodálta, hogy az iskolai munkájában annyira magára hagyottnak látszó tanító az egyetemes tanítómozgalom részeként beleszólhat a tanítóság közös sorsának alakulásába. A gyűléseken tapasztalt eszmecserék a tanítói pályához vonzották.³

Iskolai élmények

Az elemi iskolai ismereteket Dömsödön sajátította el, 4 osztályt végezvén Szűcs rektor irányítása alatt. Tanulmányait illetően az első negatív jelenségekkel már itt szembesül: Szűcs soha semmit nem magyarázott el, csak leckét adott és magoltatott. Az osztatlan osztályban az alacsonyabb évfolyamok tanulóinak napi felkészülését a felsőbb osztályú gyerekek ellenőrizték, ami önmagában nem lett volna rossz, ha ez a módszer nem egészült volna ki még a megfélemlítés rektor által alkalmazott egyéb eszközeivel: a nádpálcával és mogyoróbottal.

A pálcás megpróbáltatások sajnos a kunszentmiklósi gimnáziumban is folytatódtak. „A tanárok szigorú, tekintélytartó emberek. Nagyobb gondot fordítottak a fegyelmezésre, mint az érdemi tanításra. Az állami tanfelügyelet által elrendelhető fegyelmitől tartva bizonyára, a tanárok a tankönyvek szövegének maradéktalan ismeretét követelték meg. Soha nem bíztattak önálló gondolkodásra.”⁴A gyermek-ifjú Tóth István rettegett a tanórák szigorától és a tengerinád-pálcával történő fenytéstől. Évet ismételt, majd saját megfogalmazása szerint: „megtanul viselkedni”, amit tanárai végül „értékelnek”. Ez meglátszik osztályzatain is. A folytatás azonban nem az elképzelések szerint történt, a gimnázium 3. évfolyama elején hastífuszt kapott. Szülei Foktőre költöztek, otthonukban ápolták. Életben maradt, 1902 tavaszán ismét megtanult járni - írja le szinte tőszavakban felgyógyulását. A gimnáziumba nem tér vissza, hanem sikeres magánvizsgatétel után a paksi Állami Polgári Fiúiskolában tanul tovább. Tanulmányait 1903-1907 között a Református Tanítóképzőben végzi, ahol tanítói és orgonista - énekvezéri oklevelet szerez.

3 Napló I. 3. p.

4 Napló I. 2. p.: „Eötvös József báró által kezdeményezett 1868. XXXVIII.tc. az ország összes iskolájában azonos tantervi követelmények érvényesítését rendelte el. A minisztérium által jóváhagyott követelményeket a min. által jóváhagyott tankönyvek tartalmazták. Az általa szervezett állami tanfelügyelet árgus szemekkel vizsgálta különösen a felekezeti iskolákban, hogy a tanító a tantervi követelmények szerint végzi-e a munkáját.”

Az első szolgálati helyén szerzett tapasztalatok - Tergenyé (1907 – 1923)

Kántortanítói pályafutását a Hont megyei Tergenyén kezdte. Jövedelem szempontjából szerény helynek számított, viszont tapasztalatszerzésre igen alkalmas volt. A helység lakosságának kisebbik része tartozott a református felekezethez: 580-ból 180 volt református, ebből 90 önálló adófizető. A tergenyei reformátusok a peszeki református egyházközség filiájaként léteztek.

Az ifjú, pályakezdő kántortanító személyiségéről sokat elárul tergenyei „be-köszönése/bemutatkozása”: Legfontosabb teendőjének tartotta, hogy meglátogassa az iskolaköteles gyermekek szüleit, megismerkedjen azokkal az emberekkel, akiknek bizalmát pályázatával elnyerte.

Tanítói működésének egyik megoldandó feladatáknak tekintett a helyes nyelvhasználat kialakítására, a helyes és szép beszédmód elfogadására is. Tergenyén ugyanis, a régi hagyományokat híven őrző és azokhoz ragaszkodó közösségben rögtön egy dilemmával találta magát szemben: „Miként lehet megőrizni a régi hagyományok közül az értékállókat, miként lehet megmenteni a civilizációs ártalmaktól az azt befogadókat.”⁵ Egyrészt helyesnek, értékesnek tartotta az ott használatos tájnyelv, a tős-gyökeres palóc nyelv megőrzését, ugyanakkor feladatának érezte, hogy a szülőket és gyermekeket is a tájnyelv, az országos köznyelv és az irodalmi nyelv különbségére ráébressze.

Helytelennek vélte a divatozó beszédmodor bizonyos jelenségeit is: „Különösen a részben palóc, részben az osztrák - magyar hadseregben teljesített szolgálat közben begyakorolt káromkodás mellőzésére igyekeztem rávenni azokat, akik ezt előttem is gyakorolták.” A szellemi „terelgetés” mellett a tergenyeiek egészségesebb életvitele érdekében is megpróbált lépéseket tenni: elhatározta, hogy elvonja a férfiakat a mértéktelen italozástól. E nem könnyű, sőt kényesnek mondható tervének megvalósítását az egyház berkein belül kezdte el: „Kifogásoltam a református gyülekezet „ősi idők óta” gyakorolt azon szokását, hogy az egyházi előjárók fél-fél deci „áldomás” pálinkával kínálták az iskola udvarán a „búzádzsma” egyházi terményadót hozó egyháztagot. Javaslatomra ezt a hagyományt megszüntették, elfogadva érvelésemet, hogy a közcélú adakozás nem kíván viszonzást.”⁶ Kántorkodása mellett Tóth István a gyakran be-

5 Napló I. 4. p.

6 Napló I. 5. p.

tegeskedő Akúcs András tiszteletes úr helyett a lelkeszi feladatok laikus által elvégezhető részét is ellátta.

1908. 9. 8-án megnősült, Nagypeszek tanítója, Salga Endre és Kutassy Hermin Irén nevezetű leányát vette feleségül. Tergenyén született négy gyermekük: 1911-ben Irénke, 1913-ban Zoltán, 1914-ben Ibolya, és 1922-ben Ede.

Az I. világháborúból (1914-1918), melyben közkatonaként vett részt, a bal combját ért keresztlövés miatt sérülten jutott haza családjához. Lábára örökre rokkant maradt, de kitartó gyakorlással és edzéssel képes lett a mankó elhagyására és fokozatos fizikai munkavégzésre is. A kényszerpihenő ideje alatt zenével, zeneművek összehangosításával, többszólamú átiratok készítésével foglalkozott. Ekkor kapott kedvet az olajfestészethez, 1919-ben készíti el első olajfestményét, megörökítvén a közelben található Szikince patakot és a patak partján növő fákat. A háború okozta károk rendezése nemcsak anyagi téren kívánt óriási erőfeszítést, de a háború szétdőlt családi közösségek helyreállítása, az iskolai oktatás újjászervezése sem volt egyszerű, sőt rendkívüli nehézségekkel járt. „Az iskolát évekig nélkülöző gyermekeket nehéz volt visszaültetni az iskolapadba, a korukhoz mérten hiányzó alapismeretek megszerzéséhez. A háború megkérdőjelezte az alapvető erkölcsi értékeket, többek között a jó magaviselet, a szorgalom és az ismeretszerzés értelmét és értékét is.”⁷

Tizenhat – Tergenyén eltöltött – év után a Tóth család új szolgálati hely mellett döntött. Tóth István egy kényszerű váltásról beszél, melyre tulajdonképpen a gyerekek miatt volt szükség. Tergenyétől messze volt a vasút, így további taníttatásuk nagy nehézségbe ütközött.

Új szolgálati hely: Kisújfalu (1923 – 1948)

1923. év nyarán a Tanító c. lapban hirdették az Esztergom megye Kisújfalu községében megüresedett igazgató kántortanítói állást, közzétéve az állás díjlevelét is. Tóth István benyújtotta pályázatát. A református egyházközség presbitériumának iskolaszéke 1923. augusztus 5-én tartott gyűlésén a meghirdetett állásra beérkezett 10 pályázat közül szavazással 10:5 arányban Tóth Istvánt választotta meg.

7 Napló I. 7. p.

Iskolai oktatás – nevelés

A Református Elemi Népiskola Kisújfalun az 1923-24. tanévi beíratkozási adatok alapján 115 tanulónak adott otthont. Ez a létszám a következőképpen alakult ki: Alsó tagozat I-III. 46 fő, felső tagozat IV-VII. 57 fő és egy ismétlő évfolyam 12 fővel. Az új igazgató kántortanítóra várt a tanév megtervezése, benne az osztatlan öt évfolyamos „felső tagozatos” munkarend kidolgozása is.

A két tanerős iskolában (I-III. évfolyam Mokos Margit tanítónő vezetése alatt sajátította el az alapokat) az összevont felső tagozat nem kevés áldozatot és türelmet követel az osztály tanítójától, és nem kevésbé volt megterhelő az osztály tanulóira nézve sem. „Egy teremben öt tanulócsoport egyidejű foglalkoztatása a lehetetlenséggel határos feladat”⁸ – írja erről naplójában Tóth István. Hogy azonban mégis sikerült megbirkóznia ezzel a lehetetlenség határát súroló feladattal, az akkor kialakított és későbbiekben is igen jól, hatékonyan működő munkarendje tanúskodik: „Az órarendben a négy évfolyam csendes – írásbeli foglalkoztatását fél-óránkénti váltásban terveztem. A gyermekek számára nehezebben befogadható tárgyakat igyekeztem a tanítási nap első óráira tenni. Ilyen tárgyként kezeltem pl. a mennyiségtant és a nyelvismeretet. A könnyebben elsajátíthatónak vélt tárgyakat, mint pl. a fizikai és biológiai kísérletek, ének, rajz, kézimunka, olvasás, testnevelés, lehetőleg a tanítási órák végére terveztem. A csendes foglalkozási idő írásbeli feladatait a közvetlen előző szóbeli foglalkozások tárgyköréből választottam.”⁹

Pedagógiai elveit illetően elsőrendű feladatai közt tartotta számon, hogy megpróbálja a tanítványok kifejezőképességén javítani. Meggyőződése volt, hogy a kifejezőképiséget, a szókinccset és a nyelv sajátos ritmusát is legjobban a versmondás fejleszti. Éppen ezért igyekezett diákjaiban az érdeklődést a versek iránt nemcsak felkelteni de fenn is tartani azért, hogy a tananyagban szereplő legszebb versek megtanulását tette kötelezővé. Kevésbé tartotta hasznosnak a tankönyvek szövegének emlékezetbe vésését. A tankönyv prózai szövegének memorizálását csak a gyengébbektől fogadta el. Örömmel fogadta, ha a tanítványok gondolataikat saját szavaikkal igyekeztek kifejezni.

Mindezek mellett a szemléltetve cselekvő oktatás híve volt. Az erre a célra gyártott és a minisztérium által támogatott szemléltető eszközök vásárlása mel-

8 Napló I. 10. p.

9 Napló I. 10. p.

lett fontosnak és természetesnek tartotta azok rendszeres gyűjtését is, amibe a diákságot is bevonta: „Tanítványaim is segítettek régi gazdasági eszközök, termékek, ásványi vagy egyéb természettani (geológiai), vagy természetrajzi (biológiai) leletek gyűjtésében.”¹⁰

A következő iskolai évben (1924-1925) Tóth István már az ún. „Iskola-község”, azaz az iskolai tanulók önkormányzatának megszervezéséről ad hírt. A tanulók önkéntes „segítőkétségére” építő szervezet irányítószerve a pedagógus osztályfőnök, tisztikara pedig a tanulók által maguk közül szótöbbséggel megválasztott vezetőség (elnök, alelnök, titkár, titkár-helyettes, főjegyző, jegyző, pénztárnok) és tíz bizalmi volt. „Feladata volt a tanulók közösségének erkölcsi közérzetére támaszkodva a gyermek-közösség belső rendjének alakítása. Az iskolai önkormányzat célkitűzése egészséges, becsületes, emberséges állampolgárok nevelése volt, az érintettek közreműködésével.”¹¹ A célok között egyebek mellett az önfegyelem, rendszeretet, a szép és jó iránti érzék fejlesztése, a tisztaságszeretet, takarékoság, közvagyon és köztulajdon megóvása, szorgalom, tudásvágy, tehetség fejlesztése, ember, állat, madár, növény védelme, irgalom, segítőkészség, szeretet és békesség gyakorlása is szerepelt.

Az önkormányzati működésben lényeges volt a tanulók szabadidős tevékenységének szervezése, melynek fontos tényezőjévé vált a „Diákszínpad” létrehozása. A repertoárt illetően többszereplős egyfelvonásosok mellett döntöttek, hogy az előadásokon minél több tanuló felléphessen, mivel „az egyéniség fejlesztését nagymértékben segítette elő sokszor akár csak néhány mondatos nyilvánosság előtti szereplés is.”¹² A Diákszínpad által előkészített színházi estek bevétele az Iskola-község pénztárába került. Az iskolai önkormányzat egyéb

10 Napló I. 10. p.

11 Napló I. 17. p.

12 Napló I. Műsorra kerültek: (1925-26) Melyiket a kilenc közül? Rend a lelke mindennek c. gyermekszínművek; (1926-27) Luca napján, Mariska titka – egyfelvonásosok, versmondás+énekszámok, Inasok, A cigányasszony bosszúja, Libapásztor c. párbeszédés jelenetek, Hófehérke és a hét törpe, Jó tettért jót várj- kiegészítve szavalatokkal és többszólamú karénekekkel.;(1927-28) Jolánka nagyleány, Szellemidézés, Tolvaj, Arany-krumpli;(1928-29) Böske karácsonya, Papa.; (1932-33)Jézus nem téved, A törpék; (1934)Kersék János:Édesanya c. színművét mutatták be.; (1935-36) A Hit, remény és szeretet c. gyermekszínművet adták elő; (1936)z Angyal szívek, Előkelő vendégek és Első iskolai nap; (1937) Anyai szív, A munka himnusza, Rádió amatőr c. egyfelvonásosok

nyilvános rendezvényein is rendszerint előre jelzett jótékonyági célra ún. betéti-jegyeket forgalmaztak. Az ilyen módon képződött alapból fedezték a gyermekkönyvtár fejlesztését, továbbá a kirándulások részbeni költségét, a szegény sorsúak számára, akik különben nem vehettek volna részt azokon.¹³ 1927-ben a Diákszínpad hozzájárult (85 koronával) többek között az első világháborúban elesett hősök emléktáblájához, amely emléktábla a kisújfalui református templom szószékkel szembeni falába rögzítve őrzi az elesettek, köztük Bagoly Béla tanító nevét is. Tíz évvel később, 1937-ben a befolyt adományokat megosztva a Csehszlovák Vöröskereszt, a Koméniuszkert iskolakert, a Vakok intézete (Lőcse), a Bernolák Egyesület (Nagyszombat), a Süket - Némákat Pártoló Alap és a Református Népiskola Kisújfalui Rádió-alap javára fordították. Még ebben az évben sor került a tanulók karácsonyi előadásából származó bevételéből a kiskoszmályi árvaház támogatására is.

Köznevelés – Társadalmi egyesületek

A gyermekek oktatása mellett Kisújfalun a felnőtt-oktatás is kívánt és kedvelt gyakorlat volt.

A gazdálkodáshoz szükséges vetőmag kiválasztása, a szerszámjavítás, fűzvevesszőkosár fonás, a kender feldolgozása általános téli foglalatosság volt, emellett maradt idő az önművelésre is. Az ún. népművelő, továbbképző tanfolyamokat – a tanfelügyelőség jóváhagyása után – a tanítók szervezték és a tanítók voltak kevés kivételtől eltekintve a tanfolyamok előadói is. Tóth István ebből a szolgálatból is szívvel lélekkel vette ki a részét.

A „Néptanfolyam” keretei között folyó foglalkozásokra tehát rendszerint a téli hónapokban került sor, decembertől februárig heti 4 órában változatos témakörökben próbáltak hasznos ismereteket közvetíteni az érdeklődők felé. Tóth István több alkalommal szervezett „Gazdasági Gyakorlatot” korszerű földművelési ismeretekről. Ennek keretében a mezőgazdálkodással kapcsolatos mértant (földmérés, köbölés, régi és a méter-rendszerű űrmértékek használata, folyadékok keverésének arányszáma), mennyiségtant (mezőgazdasági hitelek, lekötéses üzletek, bizományi eladás, váltó kezelés, bank és takarékpénztári üzletek), helyesírást a fogalmazványok és formanyomtatványok kitöltése téma-

¹³ Napló I. 32. p.

körben oktatott átlagosan 25 felnőtt jelentkezőnek. 1926 – ban a Gazdakör tavaszi munkákkal kapcsolatos előadásokra a HANZA szövetkezet mezőgazdasági gép, eszközök és vegyszer kereskedelemmel foglalkozó szakértői mellett Kisújfalu kántortanítóját is előadásra kérte fel a gyümölcsfák tavaszi gondozásáról és permetezéséről tartandó előadásokra.¹⁴

Tóth István érkezése után rövidesen (1923) egy férfikórust sikerül alakítani, melynek népdalokat, vallásos énekeket és gyászdalokat tanított több szólamban. Ezzel szinte egy időben arra is van energiája, hogy újjászervezze az évek óta működésképtelen Tűzoltó Egyesületet. Az egylet parancsnoka volt és a kiképzési feladatokat két évig látta el, amikor tanítványai között talált alkalmas embert a parancsnoki tisztt betöltésére.

Az 1934-ben megalakult Kisújfai Ifjak Első Labdarúgó Egyesülete tisztkarának tagjai között találjuk. Tóth István iskolaigazgató kántortanítót díszelnök és ellenőr szerepében, az egyesület csapatkapitánya pedig Gulyás Lajos gimnáziumi tanuló.¹⁵

Az elektromos áram bevezetésének tervei (1934) időszerűvé tették a község lakosságának az emlékezetébe idézni az elektromos áram tulajdonságáról tanultakat. A magasfeszültségű elektromos áram felhasználása és alkalmazásának veszélyei címmel előadássorozatot készített. Szólt többek között az áramvezetékek védelme, a vezetékek szigetelése sértetlenségének fontosságáról, a vezetékek érintésének emberre tragikus következményeiről, az emberi test áramvezető tulajdonságáról, földzárlatról, annak előfordulási formáiról, az áram ipari, mezőgazdasági és háztartásbeli alkalmazásáról. További felkérésre előadást tartott a telefon, távíró és egyéb gyengeáramú elektromos hálózatok alkalmazásának előnyeiről, az elektromos világítás lehetőségeiről. Ismertette az elektromos áram használatának biztonságos feltételeit és az áramütés megelőzésével kapcsolatos óvintézkedéseket, előírásokat is. Tergenyei tartózkodásához hasonlóan Kisújfalun is megpróbált tenni az emberek egészségesebb életvitelének érdekében. 1937-ben téli előadásai között helyt kapott az amerikai vadalanyokból készített bor minőségének kérdése is. Felvilágosítást adott „Különösen az erjesztett gyümölcs és burgonya lepárlásából származó „kisüsti pálinka”, de a filoxéra elleni védekezés keretében terjedő olcsó, de egészségkárosító borfajták élvezetéről.

14 Napló I. 26. p.

15 Napló I. 58. p.

Ismertettem annak jóvátehetetlen károsító következményeit az egészségre.”¹⁶ Naplójában kicsit szomorúan jegyzi le az egyik résztvevő azon megjegyzését, hogy: „Ugyan nem vonják kétségbe a rektor úr szavait, de azért fontosnak tartják megjegyezni, hogy Kisújfalun bortól még senki sem vakult meg.”¹⁷

1942-1943-ban házi szövés-oktatást, vászon szövő tanfolyamot indítottak asszonyok és nagyleányok számára. Kisújfalun eddig inkább a férfiak szöttek, az asszonyok fontak. „Ehhez korszerű szövőszékre volt szükségünk. Kérésemre a győri szövő-ipari üzem igazgatósága szövőszéket ajándékozott az iskolának. A szövés elméleti és gyakorlati ismereteit Pestlőrincről érkezett oktatónőtől tanulták. A Győri Szövőipari Központ irányította Kisújfalun szervezett féléves tanfolyamot.” A szövőgépet Tóth Istvánék igazgatói lakásában, az erre a célra eléggé tágas konyhában állították fel. A tanfolyamnak nagy sikere volt. A szövőszéken még júniusban is dolgoztak. Tóth Istvánné is aktívan bekapcsolódott férje mellett a felnőttek képzésébe. Az egyházközség kultúrházában harisnyakötő és javító foglalkozásokat, valamint főzőtanfolyamot tartott rendszeresen.

Tóth István naplójából nem csak az általa felvállalt előadások és foglalkozások változatossága tárul elénk, hanem egyszerűen lenyűgöző az az igyekezet, ahogy lelkiismeretesen és felelősségteljesen készült ezekre az alkalmakra. „A felnőtt továbbképzés a tanítót is továbbtanulásra kényszerítette. Egy-egy esti felnőtt tanfolyam szervezése előtt szakkönyveket, folyóiratokat, szaklapokat és újságokat szereztünk be, ill. személyes anyagi lehetőségeink szerint magunk címére is járattunk újságokat. Valójában nem csupán a tanítók fizetése, de az egyházközség anyagi alapjai sem tették lehetővé a tanítói segédletek beszerzését maradéktalanul. Ellátottságunk hiányosságait fokozta a magyar könyvkiadás korlátozott lehetősége Csehszlovákiában, továbbá az is, hogy Magyarországról a munkánkhoz szükséges szakkönyvek beszerzését nem jó szemmel nézték. Megemlítem, hogy e korlátozott lehetőségek között a Csehszlovákiában megjelent Tanügy, Tanító és a Kolozsváron kiadott Iskola c. oktatásügyi folyóirat sok mindenben segítségünkre volt. Az államközi viszonyok fonákságaira jellemző, hogy míg a Magyarországon megjelent, a nemzetiségi létről nem befolyásolt szakkiadványok beszerzése nehézségekbe ütközött, pusztán azért, mert formálisan Csehszlovákia és Románia diplomáciai kapcsolatai, véd- és

16 Napló I. 70. p.

17 Napló I. 70. p.

dacszövetség jellegűek voltak, minden nagyobb korlátozás nélkül megrendelhattük az Erdélyben megjelenő sokkal ellenzéki és a nemzetiségi lét kritikai szemüvegével íródott publikációkat, könyveket és folyóiratokat. Így a magyar szellemi élet teljességében működő magyar könyvkiadásról egészen torz képünk alakult ki. Az Erdélyben összehasonlíthatatlanul kisebb szakmai bázisra épülő kiadványokból, miután azokat jól ismertük, jó véleményünk volt, míg a Magyarországon megjelentekről negatív, miután azokat nem, vagy egészen felületesen ismertük. Tény, hogy az Erdélyben működő magyar nyelvű könyv és folyóirat-kiadás a Csehszlovákiában élő magyarság számára ezekben az években különleges jelentőségű segítséget nyújtott. A Kisújfalu korlátolt mértékben meglévő szakirodalmat a Tanító Egyesület Járási Könyvtárában lévő nagyobb szakkönyv-gyűjtemény használatával egészítettük ki.”¹⁸

Könyvtár

Az iskola épületében a tanítók és gyermekek könyvtára mellett működött a községi kölcsönkönyvtár is, ahol folyóiratok és könyvek is rendelkezésre álltak. A községi könyvtár kölcsönzési forgalma tekintélyes volt. Egy, a harmincas évek közepén (1934) végzett ellenőrzés meglehetősen gazdag könyvvállományt mutat ki:¹⁹

Református Népiskola Tanítók Könyvtára kötet:	76,	mű:	68
Református Népiskola Gyermekekönnyvtára	61		68
Kisújfalu Község Kölcsönkönyvtára	972		316

1938-as visszacsatolás következtében Kisújfalu Református Népiskolája az érsekújvári tanfelügyelőség alól az Esztergom Megyei Királyi Tanfelügyelőség hatáskörébe került át. Az iskola igazgatója kissé keserűen konstatálja, hogy a magyar tanfelügyelet első rendelkezései közé tartozott az iskolai, községi és tanítói könyvtár teljes csehszlovák könyvkiadóknál megjelent állományának ellenérték nélküli beszolgáltatása. A csehszlovák nyomdákban készült magyar nyelvű könyvek főként magyar és orosz írók művei voltak, Tóth István szerint - nemzeti elfogultságtól mentes és haladó tartalmú írások. Helyettük öt év alatt az államigazgatástól a könyvtár kevés magyar kiadású könyvet kapott.

18 Napló I. 67. p.

19 Napló I. 58. p.

Műkedvelő előadások bevételeiből, adományokból próbálták a könyvtárak állományának pótlását biztosítani.

Tóth István naplójának bejegyzései alapján az az érzésünk, hogy a politikai rendszerek változása számottevően nem befolyásolta a község életét. A szokásos módon ez év telén mindig voltak esti tanfolyam, működtek az ifjúsági és kulturális egyesületek, szerveztek iskolai kirándulásokat, a felnőttek számára zene és énekkari esték sem maradtak el.²⁰

Felnőtt színjátszás

Az I. Világháború előtt Bagoly Béla kántortanító kezdeményezésére új, két tantermes iskola épült. A „régikola” ezt követően a község világi jellegű gyűléstermeként, kultúrházként funkcionált. Megérkezése után két hónappal ebben a kultúrházban már műkedvelő színi előadások próbái kezdődnek az új igazgató kántortanító aktív közreműködésével.

Kisújfalun a népszínmű igen közkedvelt abban az időben, számos lelkes rajongója volt. Tóth István szerette volna ennek okát megérteni. Naplójában érdekes eszmefuttatásban próbál feletet találni azon kérdésekre, hogy vajon a magyar kultúra, ezen belül a színházkultúra értékhozója-e a népszínmű. Továbbá, miért van a népszínmű-irodalomnak „mai napig” ható vonzereje. Formálódó véleménye alátámasztásaként a következő összefüggésekre hívja fel a figyelmet: „A magyarság körében a kálvinista vallás elterjedése alakította a református főiskolákot a XVI-XVII. században a katolikus hitfelekezetenél divatos, eléggé elvont iskoladrámákat a bibliai jelenetek átformálásával az adott vallási közösség hétköznapijaira, amely nézőközönsége volt az iskolai színjátszásnak. A XVIII. századtól ugyancsak kálvinista szerzők a felvilágosodás eszméit magukévé téve kezdtek magyar társadalmi problémákat versben, vagy színpadi jelenet formájában feldolgozni (Fazekas Mihály, Csokonai Vitéz Mihály). A XIX. században a népszínművek önálló színpadot kapnak az 1875-ben megnyíló Népszínházban (Kisfaludy Károly, Kisfaludy Sándor, Szigligeti Ede, Szigety József, Tóth Ede, Csepregy Ferenc, Almásik Tihamér darabjait játsszák). A népszínmű az 1880-as évekig nagymértékben segítette elő Budapest főváros lakosságának a magyar nyelv iránti vonzódását. A XX. században Gár-

²⁰ Napló I. 84. p.

donyi Géza és Móricz Zsigmond törekedett tudatosan a népszínmű műfaját realiztikusabb társadalmi dráma-szövéssel korszerűsíteni.”²¹ Tóth István úgy vélte, hogy amint a pestieknek a magyar nyelvhez közeledést közvetítették a népszínművek, úgy a falvakban a polgárosodás társadalmi jelenségeit és viselkedésformáit a falvak lakói számára elfogadható romantikus stílusban közvetítették a népszínművek.

Kisújfalun éveken keresztül nagy kedvvel játszották többek között Csepreghy Ferenc műveit (A két mennyegző, A sárga csikó, A piros bugyelláris). A felnőtt színjátszás előadásainak a Diákszínpadhoz hasonlóan szintén voltak jótékonyági céljai. A befolyó jövedelemből pl. a Kultúrház ajtaját és ablakait újjakkal cserélték fel (1923), a községben járvánnyá vált kanyaróbetegek orvosi gyógyászati ellátását fedezték (1924), az iskolai könyvtár bővítését és a színpad kulisszáinak és felszerelésének kiegészítését finanszírozták (1926), az Önkéntes Tűzoltóság és Műkedvelő Ifjak Egyesülete részesült támogatásban (1933), a Kultúrterem színpadának építésére fordították a bevételt (1934), a községi Labdarúgó Egylet felszerelésére fordították(1935).

Az Egyház és Tóth István

Tergenyé után Kisújfalu bizonyára anyagilag többet tudott a már gyakorlattal rendelkező igazgató kántortanító számára biztosítani. Feljegyzései alapján azonban a kántortanító és családja még így sem engedhetett meg magának nagyon többet az eddigieknél. Egyházi alkalmazottként bérezését ugyan az egyházi adófizetők létszáma és közteherviselő képessége határozta meg, az ehhez tartozó természetbeni járandóság és az azt kiegészítő állami fizetés-pótlék a jelek szerint a tanítói család megélhetésére éppen csak elegendő volt.

Érdekes jelenség, hogy a felekezeti iskolafenntartó, azaz az egyházközség, kizárólag a kántortanítói feladatokat ellátását fizette, emellett azonban a tanító minden szabad idejével rendelkezett. A szűkebb tanítási és templomi kántori feladatok ellátásán kívül minden egyéb, az egyházközség presbitériuma által rábízott feladat ellátása térítésmentes munkaköri kötelesség volt. Az egyházközség presbitériumának gyűlésein a jegyzőkönyv vezetése, az egyházközségi közmunka, természetbeni szolgáltatások és adószedés nyilvántartásának vezeté-

21 Napló I. 15. p.

se is a kántortanító, Tóth István feladata volt.

Egy 1931-es naplóbejegyzése nyomán érthetővé válik az az ellentmondásokkal, egyenlenségekkel terhelt alkalmazotti viszony, amelyben a felekezeti tanítók oly védtelennek és kiszolgáltatottnak érezték magukat: „A felekezeti tanítók csak eredeti szerződés (kongrua) szerint megállapított javadalmaik állami kiegészítését kapták. Az egyházközséggel fennállott szerződés feudális eredetű, vagyis a polgárosodás szellemében végrehajtott jobbágyfelszabadítás és úrbérrendezés korabeli jövedelemformákat biztosított. Vagyis természetbeni juttatásként kaptam a tűzifát, a szénát, tekintet nélkül arra, hogy milyen mennyiségre, vagy egyáltalán volt-e rá szükségem. Ezen kívül a lelkésznek egész telek, a tanítónak fél telekhez tartozó földje is volt, a mi esetünkben Kisújfalun 12 h. Azt az értéket azonban, amelyet a szolgálatom idején az én használatomra bocsátott föld teremhetett, csak akkor kaphattam meg, ha a földet magam, családom, vagy szerződéses bérlők megművelték. Az így várható jövedelem szerencsés esetben lehetett több is, mint amennyire ezt az állami tanítói fizetéssel összehasonlítva becsülték, valójában rendre kevesebb volt. De ha a természetbeni járandóságok hasznosítani akartam, mint felekezeti tanítónak növénytermesztésem és állatot tenyésztésem kellett, míg az állami tanító az általa élvezett fizetésből, mind ezeket a szükségleteit megvásárolhatta és energiáját munkaköri feladatai ellátására, szabadidejét pedig önképzésre és szórakozásra fordíthatta. Ezen kívül az egyházi tanítót még számos, egyáltalán nem fizetett rendkívüli feladat ellátása is terhelte. Az egyházi tanítónak el kellett látnia a vallásfelekezet papi szolgálatának egy részét is, amennyiben a lelkész betegeskedett, más irányú elfoglaltsága miatt templomi szolgálatot nem teljesíthetett, a szószéken is helyt kellett állni, továbbá hittant is tanítottam heti 10 órában. Csoda-e ha a felekezeti iskolák tanítója titkon mind államosításra vágyott.”²²

Tóth István Kisújfalun Lénárt Lajos (1849-1928) református lelkész irányítása alatt kezdte meg a működését 1923-ban. A már akkor is idős lelkésszel közel hat éven keresztül szolgáltak együtt. 1928-ban a végelgyengülés állapotába került lelkész mellé segítségként és helyettesítőként Nagy Sándor segédlelkészt helyezték ki. Tóth István elismeréssel adózik a segédlelkész ténykedését illetően: „A reformáció ünnepi emlékbeszédet két alkalommal vállalta. Sem előtte, sem utána egyik lelkész sem!?, legfeljebb templomi „könyörgést”, vagyis imát

22 Napló I. 43. p.

a hívók lelki üdvéért.”²³

Lénárt Lajos református lelkész halálával megüresedett lelkészi állás másfél évig betöltetlen volt, végig Nagy Sándor látta el a segédlelkészi teendőket. Nem tudni, hogy miért nem választották meg őt véglegesen Kisújfalu lelkészévé – írja Tóth István naplójában. 1930. március 3-án Nehézy Károly marcelházi lelkészt választották meg helyette.

„Nehézy Károly feleségével gyermektelen volt. Elhatározták, hogy lelkészi jövedelmükből árva gyermekeket vesznek gondozásukba. Előbb a lelkész lakásán öt árva gondozására vállalkoztak. Csakhamar felismerték azonban, hogy a környező vármegyékben olyan nagyszámú ellátatlan árva gyerek található, hogy árvaház intézményesítésére van szükség. Ennek érdekében önkéntes szervező-munkába kezdtek. Tíz év alatt jelentős támogatóra találtak négy vármegyében. Ennek eredményeként előbb Komáromban mintegy 20, majd végül Kiskoszmály községben 45 árva befogadására és nevelésére alkalmas 20 szobás kastélyt vásároltak a hozzátartozó parkkal és földingatlannal. Így valósult meg az elképzelés, hogy nem csupán a gondozást, az iskoláztatást, hanem a pályaválasztást elősegítendő, a mezőgazdálkodás megtanulására alkalmas önellátó üzemet szerveznek, amelyben az árvaház gondozottjai más-más mezőgazdasági termelési ágazattal ismerkedhetnek meg. Az állattenyésztés, növénytermesztés, kertészet termelői ágazatai kiépítésére került sor. Az árvaházban nevelkedett gyermekek felnőttként egyéni vállalkozó mezőgazdálkodóként is, majd a termelőszövetkezeti rendszerben is eredményes szakmunkásoknak bizonyultak, többen szereztek mezőgazdasági üzemmérnöki diplomát is.”²⁴

1932. május 25-én a kisújfalui iskola felső tagozatából 61 gyermek kirándulhatott Kiskoszmályra. Párkány-Csata-Oroszka-Nagysalló-Léva-Nagykoszmályt érintve, itt a Garam folyón dereglyével átkelve, jutottak el a kiskoszmályi Árvaházhoz. Az árvaház gondozottjai és személyzete szeretettel fogadták az érkezőket. Részben az árvaház épületében, részben a község lakóinak jóvoltából jutottak éjszakai szálláshoz. Másnap, május 26-án a Bétele Árvaház felavatási ünnepségére került sor. „Megható látványt nyújtott a Bars, Esztergom, Komárom és Hont vármegyék területéről érkező, nagyszámú református vendégsereg, lelkészek, tanítók, vállalkozók és gazdálkodók, akiknek jóindulatú

23 Napló I. 41. p.

24 Napló I. 51. p.

támogatásával az intézmény létrejött és folyamatos működése is biztosítva van. A műsoros ünnepélyen nem csupán az intézményben otthonra talált árvák, hanem támogatók is közreműködtek. Az ünnepélyes fogadalomtétel az árvaház és az árvák további támogatására, fenntartására és ápolására meghatóan juttatta kifejezésre a jelenlevők közakarátát.²⁵ Az árvaház berendezéséhez Tóth István is hozzájárult egy fekvőhely adományozásával. „De talán ennél is jelentősebb volt, hogy a kastély falait segítettem otthonosabbá tenni 17 nagyméretű olajfestmény elkészítésével és adományozásával. Ezek a festmények a magyar festészet klasszikus mesterei által készített képek másolatai voltak, másrészt az általam annyira kedvelt tájképek, amelyeket Esztergom, Bars és Hont megyék tájain festettem.”²⁶

Az avatóünnepség után a kisújfalui küldöttség társas gépkocsival Nagykálna községbe utazott, innét gyalog tették meg az utat Lévára. Léváról vonattal utaztak haza Kisújfalura.

A Bétel Árvaház támogatásának gondolatát népszerűsítette a Nehézy Károly lelkész által Kisújfalun szerkesztett és Párkányban nyomtatott Kiskoszmály c. lap. Kisújfalun ez alkalommal először vált régiókra kiterjedő humanitárius eszméért küzdő központtá. A község lakói közül is nagyszámban akadtak támogatói Nehézy törekvéseinek. Esténként bibliaórákat szervezett, ennek keretében a bibliai elemzéseiben az egyszerű vallásos életmódot, az őskereszténység családi-összetartozását tekintette példának. Híveit adakozásra, alázatra, a szegények és elesettek segítésére buzdította.²⁷

Ezzel szinte egy időben megkezdődött a „világi” műsorok háttérbe szorítása, s történt mindez az iskolaszék jóváhagyásával. A gyermekek számára a mesedélutánok és a színműelőadások rendezését az egyházi iskolaszék épp úgy ellenezte, mint az amatőr színjátszó társulat világi színmű előadásait. Helyettük

25 Napló I. 51. p.

26 Napló I. 51. p.

27 Napló I. A Bétel Árvaház menekítése Kiskoszmályról Órbottyánba (Svájc segítségével)
A Bétel Árvaház Kiskoszmály és Komárom intézményei és Nehézy Károly ref. lelkész és Salga Jenő tanító Garam-Mikola községből, az árvaház vezetői, 1947-ben saját költségükre települtek át Magyarországra. Az árvaház új központját Órbottyánban hozták létre, a ref. Gyülekezet odaadó támogatásával. A kiskoszmályi kastély és földek helyett itt az államkincstár által kezelt Egyházi Alapítványi Vagyomból kárpótlás földterületet is kaptak, amelyen a felnövekvő árvák gazdasági tanintézete tovább működhetett. A szövetkezet szervezés időszakában az árvaház földterülete és vele együtt az árvák mezőgazdasági szakképzése is a szövetkezet feladatává vált.

a vallásos tartalmú, erkölcsös életet példázó előadások tartását kívánták. Ezen szellemi áramlat a kisújfalui lelkészi hivatalból indult ki. A túlzó hitbuzgalom gátat emelt értékes hagyományok továbbélésének. A református hívők magánéletéből kirekeszteni kívánta a népdalok éneklését, a színjátszást, a bálokat, a május 1.-i erdei majálist, stb. A bensőséges és önfeláldozó, kizárólagos hitbuzgalmi életmodort azonban a községben nem mindenki tudta kizárólagos módon követni.

Sőt, ahogy Tóth István írja: „Az egyre inkább az árvaház felé forduló lelkészünk a templom helyett a Kultúr-terem és a temető látogatására ösztönzött bennünket.”²⁸

1932. november 13-án Tóth István volt tanítványai közül mintegy harmincan Ifjúsági Önművelő Kört alakítottak. Érdeklődésüknek megfelelően több csoportot kialakítva céljuk az általános ismeretek további gyarapítása mellett az előadókészség fejlesztése, művelt társalgás elsajátítása, egészségvédelem, a testi erő fejlesztése, ügyességi gyakorlatok végzése, valamint szórakozás, hangszeren játszás - hegedülés volt. Tóth István vállalta a kör tevékenységének irányítását és egyházhatósági felügyeletét, tekintettel arra, hogy a kultúrház nem községi, hanem felekezeti tulajdonban volt. Az egyházi előjáróság pedig ragaszkodott egy felnőtt vezető tanácsadó, ellenőrző jelenlétéhez. „Az Ifjúsági Önművelő Kör” létrejötté az „önszerveződés” nem mindennapi esete volt Kisújfalun. A középiskolás diákcsoport tevékenységében nagyobb önállóságot kívánt elérni. Én ezt támogattam. Nehézy viszont mint a mélyebb vallásosságra ösztönző rendezvények híve nehezményezte, hogy a diákifjúság az egyházi tulajdonban levő kultúrotthon programjának és egyesületi életének megújítását világi tartalommal igyekszik megtölteni. Jóllehet, az egyet vezetői között református lelkészi főiskolára készülődő diákok is voltak. Akik azonban maguk sem Nehézy módorában képelték el az erkölcsnemesítő kulturális programot a Kultúrházban.”²⁹

28 Napló I. 53. p.

29 Napló I. 53. p. Az ÖK nevelő hatása évek múltán a pályaválasztás után jelentkezett. Többségük kiváló pedagógus, lelkész, mérnök lett. (pl. Peőcz László Kéménd/Leányfalu általános iskolai igazgató), a Ref.Hittud. Főiskola /Losonc/ elvégzése után lelkészek /Csanda Lajos, Gulyás Lajos/, Prágában a zEgyetem Jogtudományi Karának elvégzése után Komáromban járásbíró, majd a Műszaki Egyetem Elektromérnöki Karán az erősáram mérnök szak elvégzése után Esztergomban a Dorogi Áramfejlesztő Vállalat mérnöke /Búcsi Sándor/, a Kassai Műszaki Főiskola, majd a Prágai Műszaki Egyetem gépészmérnöki szakának elvégzése után előbb

Ettől függetlenül Tóth István Nehézy Károly kérésére természetesen vállalta a mandolinzenekar karnagyi teendőit. Ennek a zenekarnak a feladata volt egyrészt az esti órákban a lelkész által tartott bibliaórákon a halleluja énekek kísérése, másrészt az árvaház támogatóinak nagyszabású összejövetelén ájtatos zeneművek előadása, ájtatos énekek zenekíséréte.

Tóth István bizonyágtétele Naplója lapjain: „Csatlakoztam a N.K. lelkész által kezdeményezett árvaház létesítésének ügyéhez. Anélkül, hogy elfogadtam volna e mozgalom túlzásait, a bensőséges hitélet és a világi létformák szembeállítására terén. Felfogásom szerint a hit gyakorlása, az egyházi énekek, főként az akkor megjelent Halleluja egyházi énekgyűjtemény dallamainak éneklése és a világi dalok és zene kedvelése életünk egyensúlyát soha sem zavarták meg. Sőt a kettő együttese adta az élet jelentős tartalmát. Gyermekkoromban a szüleim tanácsait követtem, a Jézus életéből szigorúan önfegyelem által emberileg megvalósítható ideálok terén. Igyekeztem feddhetetlen életmódot élni. – Úgy gondoltam, hogy a világirodalomból is kiválaszthatjuk a jóindulatot termő magvakat. Ilyenek a népszínművekben is találhatóak. Általános emberi kötelesség: mindent megtenni, amivel magam és embertársaim szellemi és anyagi fejlődését elősegíthetem. Mindent elhagyni, amiből valakinek kára származhat. Ápolni a jóindulatot, kerülni a közömbösséget, szeretni az állandó munkát, ami földi javak megszerzésének tisztességes lehetősége. Szeretni úgy, mint magamat, családomat s hasonló gondolkodású embertársaimat.”³⁰

Prágában, majd Budapesten az Újpesti Erőmű főigazgatója /Peőcz Károly/ lett.
30 Napló I. 91. p.

Az utolsó 10 év (1938 – 1948) mérlege dióhéjban

A kántor-tanító feljegyzései szerint a világpolitikában 1938-ban végbemenő változások közigazgatási hullámai csak megkésve és jellegzetes torzulásokkal érkeznek Kisújfalura. Az 1937/38. tanév második felében még teljes egészében a Csehszlovák állam és annak területén lévő Református Püspökség és Konvent határozatai szerint működött az iskola, majd amikor az év decemberében a Magyarországi Megyei igazgatás helyreállt, megváltozott a Tanfelügyelet is. Kisújfalu az Érsekújvári Tanfelügyelőség helyett az Esztergom Megyei Királyi Tanfelügyelőséghez kapott besorolást.

Az 1939/40 – es tanévben már bevezetésre került a Felvidék visszacsatolásának ünnepe. Természetesen a november 7-re datált ünnepséget az egyház és iskola közösen rendezte, s mint minden kulturális rendezvényért, ezért is az iskola igazgatója viseltem a felelősséget. Politikai szempontból a csendőrség, valláserkölcsi szempontból Nehézy Károly lelkész gyakorolt felette ellenőrzést.

Tóth István meglehetősen nehezményezte az 1940-ben általánosan kötelezővé tett Levente-oktatást. Ez az általános polgári honvédelmi kiképzés lehetlenné tette a tanítást szombaton. A szombati kiesést csak hétfőtől péntekig terjedő napokon, a tanórák számának növelésével lehetett ellensúlyozni. Ez a rendszer azonban próbára tette nem csupán a pedagógus állóképességét, hanem a tanulók tűrőképességét is. A kötelező polgári védelmi oktatás negatív hatással bírt a hagyományos mesedélutánok tartását illetően is. A napi hosszadalmas délutánba nyúló tanórák után ugyanis már nem volt kedve a gyermekeknek mesedélutánhoz.

1944 novemberében Kisújfalu is veszélyeztetett helyzetbe, német katonai megszállás alá került. Az iskolát is lefoglalták és ezzel a tanítás megszűnt. A Kultúrtermet a lovasság lovainak elszállásolására használták. Az iskola termének és szertárainak felszerelését, a könyvtár könyvállományát megsemmisítették, fűtésre használták. Az iskolai naplót a trágyadombra szórták, innét sikerült néhányat megmenteni azokból.

A háború végeztével, 1945. július 18-i keltezéssel a csehszlovák államigazgatás felmentette Tóth Istvánt választott felekezeti tanítói állásából. Arról azonban nem rendelkeztek, hogy ki igazgassa az iskolát helyette. Továbbra is megküldték a tanügyi rendeleteket címére, a kisújfalui egyházközség pedig mind a kántori, mind a tanítói fizetését díjlevél szerint levonás nélkül kiadta egészen

az áttelepítésig. A csehszlovák állam a nemzetiségi iskolák azonnali átvételére képtelen volt, az elbocsátott egyházi tanítók helyett nem tudott újakat állítani, így Tóth István még az 1945/46-os iskolai évben is tanított. Naplója szerint a régi csehszlovák tanmenetet alkalmazva, de magyar nyelven tanított. A tanfelügyelővel szlovák államnyelven levelezett.

1946. október 8-án kelt levelében a Magyar Kormány Konzulátusa Pozsonyban működő megbízottja értesítette, hogy feleségével együtt az áttelepítésre kijelöltek között szerepel. Ezt követően az államosított Református Népiskola épületében a tanítást egy ideiglenesen kinevezett szlovák tanító vette át tőle.

1948. november 7-én először Hercegfalvára telepítik őket. Mivel itt nem találnak számukra megfelelő helyet, december 17-én Maglódra költöznek át. Tóth István az ő szeretett feleségével 1980 tavaszán bekövetkezett haláláig él itt békességben.

1972. október 15-én, 85 évesen, így tekint vissza 65 éves tanítói múltjára és élete folyására:

„Jólesőn köszöntöm már hatvanöt évem, melyben több oklevélt sikerült elérnem. Elsővel kívántam oly tanító lenni, ki tanítás terén legjobbat tud tenni: Kinek osztályában senki se bukdácsol, egyik a másikon segít, vagy tanácsol Nagykörröstől kapott szellemet e termet, s felvidékre tart, hol acél-búza termett, hol hajdan népérdek labanc közé vágott: Lelkem tüze Garam, s Ipoly-völgybe vágott, hinteni a magvat bátran szépszerével, S aratni a lélek vonzó módszerével. Egyhangú hívásra megyek hát vezérnek, hol elesett helyett ifjú harcost kérnek.

Tergenye a neve, hol kevés a lélek, református részen száznyolcvanan élnek, De iskolát tart fenn áldozatra készen, mint ősei tették áthidalva vészen. Kicsiny az iskola, mégis üres padja, mert az „egyke” rendszer a sokat nem adja, csak majorok népe tölti be e tájat, s hogy faluba jusson, ahhoz utat járat. Szorgalmasan küldi gyermekét ez után, ha több kilométert jelez is az útszám. Korszerű iskolát nyitok nemsokára. Két év tartam alatt egybe-gyűlt az ára. Ha bő is a terme, megtelik az szépen, hármásával ülnek gyermekek padszéken. Tanítókéz nyomán felszerelés készült, s a lusta helyébe a fogékony ész ült. Öröm az oktatás fegyelem honol itt. Tanító kilenctől tizenötig tanít. Világossal jön és távozik a gyerek, készületlen járni s mulasztani nem mernek. A hó se akadály, szánon

hozzák őket, ez nyugtatja meg a tanítót s szülőket. Iskolám osztatlan, hat az évfolyama, osztály összevonást kíván tananyaga. Elsőt külön vettem, többi lett csak páros. Mindent szemléltetve egy se lehet álmos. Módszerben újítok: beültető helyett hangutánzás, hangkép, együtt kapnak helyet.

Maradi szülőknél bár ellenzést váltanak, palatábla helyett itt már irkát látnak. Ebbe első osztály nyomott betűt rajzol, de már félév után következik a toll, s a nyomtatott betűk összekapcsolása lett a folyó-írás, állóvá vált mása.

Egyetemes gyűlés héttel jelzett neve járta ez időtájt országunkat tele. Pesten határozotunk jövőnk sorsa felett (1912. 6. 2.), mikor váratlanul ért az a tisztelet: Legyek a Tan-képző Szakosztály jegyzője, mint a régi képzők szilárd ellenzője. Így örömmel írtam a határozathoz: A négyéves Képző Akadémiát hoz. Jellege elsőnek középiskolai, míg az utóbbinak már főiskolai. Általán iskolák nyolc osztályra nőnek, felvirágzására a művelt jövőnek.

Hét év telt már így el kizökkenés nélkül, a gyermeki arcokon mosoly, pír, jólét ül. Ama tizennégyes hadbakerés tényén, bánatfelhők úsztak az iskola fényén.

Négy év múltán ismét iskolámat látom, mikor már nem fájt golyófürta lábom. Kettős buzgalommal töltém hát a hiányt, mit szellemi térből a távollét kihányt.

Tizenkilences év, vesztett csaták képe, határ-változások bágyasztó emléke. Csehszlovák határba hogy berekesztettem. Államnyelvi vizsgát is kellett még tennem, így az oklevélből másodikat vennem. (1922. 8. 1.)

Újból egy év telt el. Gyermekeim nőttek, s a tanítással gondfonalat szöttek. Vasút mellett kellett állás után nézmem, tanítás terhét hol kevésbé érzem. Így pályáztam délre, a Duna mentére, hol több juthatott könyvre és mentére.

Mint költöző madár érkezése napján, rendeztük a fészkünk Kisújfalu kapván. Harmadnaptól kezdve iskola a gondom, sok a tennivalóm, sok bizony, ha mondom. Új iskolatörvény kívánalma szerint, hetedik évfolyam bevezetése int. Új tanterv, órarend, tanmenetet kíván, vázlatot, haladást óraszámra írván. Ezekhez járult még osztálykönyv, iktató, törzskönyv és krónika, végül tárgy-mutató.

Mikor mindez rendben a beíratással, a tanév kezdődik, rendre szoktatással. Ismétlés a tanév eleje és vége, az ismeret nyújtása kettő közé téve. Az egyház és állam az iskola öre, kedvükre munkálva jutunk csak előre. Zene, dal, ház-ipar, népművelő estek, díjtalán munkámból soha ki nem estek.

Osztályomba mindig felkészülten lépek, sosem hiányoztak taneszközök, képek. Gyári termék felét évekig gyűjtöttem, növény és rovargyűjtést is hozzákötöttem. Lett rádión kívül szövőgép és magtár, ezekkel is bővült az iskola-szertár.

Kilencszáz-huszon-négy-huszonötös évem már nyolc évfolyammal dicsek szem az élen. Ebből három alsót tanítónő vezet, a felsőkben engem tud az emlékezet. Osztálysám növéssel együtt jár önképzés, megyék szerint indul ez irányú képzés.

Miután a község könyvtárosa voltam, csakhamar iskola könyvtárt is alkotam. Öreg iskolából lett a kultúr-terem, hol ősztől tavaszig adás mindig terem. De ez nem volt elég, megtudta a járás, Újfalura könnyebb bárhonnán a járás. Így a tankerület könyvtára rám hárult, s hivatásom köre ezzel is csak tágult.

Majd harminchét-kilenc, negyvenes évek, összesen négy féle tanfolyamra kérnek. Voltam könyvtárosi, gazdasági képzőn, népművelési és előadó-képzőn, de hogy képzettségben különbség ne legyen, még egy továbbképzőn okultunk elegen.

Negyvenötben falunk dúló harcok tere, iskolánkba télen, nem járhattunk bele. Ha még kedvezett is ezen tanév vége, már e nyáron el lett jellege is véve, s amiképpen minden magyar tanítóra, telepítés által ütött rám végóra.

Negyvennyolcban kellett elhagyni e helyet, önkéntes pályázat és távozás helyett. Temérdek anyagi veszteség járt vele, két állam érdeke szállott ebbe bele. Sok utánjárással Maglód adott házat, s tanítói állást, nem kellett pályázat. Így tanítók tehát ezen a tanévben, mellyel negyvenkettő működési évem. Ekkor történt velem az a furcsa eset: Nyelvszakvizsga helyül Békéscsaba esett, s mire szlovák nyelvből oklevelet nyertem, állásomon orosz nyelvoktató lettem.

Mondták vigasz képpen: Sérelem ne essék, nyugdíjazás iránt kérelmezni tessék! Negyvenkilenc óta kapom a nyugdíjat, ám nem annyit, mennyit az új törvény megad. Ez késztetett, hogy még tovább is dolgozzam, hogy nyugdíj-pótléokra erőmet áldozzam. Ötvenkettes tanév ad ismétlen állást, de csak óraadó s év végén megválást.

Gyármunkával pótlom ez után kenyerem. Nyolc évi kitartó, példaadó munkán emelkedett bérem minden két év után. Időm gyorsan haladt, pedig hatvanegyben már hetvennégy lettem, mégis úgy esett, hogy fiamék sokallták, nem engedjük tovább, egyre csak ezt vallták. Noha tíz év lett vón, amit gyárra szántam, bár nehezen váltam, mégse bántam.

Rám fért az itthonlét, hiszen már egy éve, hogy apám dolgai munka alá véve. Ezek rendezése legfőbb feladatomban, jószágát egyébbel úgy se hálálhatom. Alighogy rendbe lett a legelső kötet, meglepetésemre kaptam egy levelet. Arany oklevéllel tiszteltek meg éppen, ötvennégy esztendő okleveles képpen. Ez az elismerés a kedvem fokozta, s további hat kötet bevezését hozta. Kegyelet adásom végső felvonása atyám dalainak összhangosítása. Mire ez is kész lett, sajátommal bántam, s a nyolcvan esztendőt magam mögé hánytam. Ekkor írtunk kilencszáz és hatvanhatet. Szakszervezet Elnökségtől kaptam még üdvözetet, Gyémánt oklevelet.

Az óta is öt év telt el, de dolgozni sem szüntem meg: Házam, kertem rendben tartom, s ha fáradok, pihenek meg. Pihentet zenélés, festés, mellyel ecsetem kezelem s anyjukommal megosztjuk mind, mit nyújthat még a Kegyelem.”³¹

Záró gondolatok

A fent leírtakban Tóth Istvánt, Kisújfalu 1923 – 1948 között szolgálatot végző kántor-tanítóját szerettem volna a figyelem középpontjába állítani. Anál is inkább, mivel személyében nemcsak egy kivételes, sokoldalú, szimpatikus embert, ízig-vérig pedagógust ismerhetünk meg, hanem mert az általa képviselt és gyakorolt magatartás-modell sok mindenben példaértékű. Élete példája, amely a keresztény ember önzetlenségéről, békességéről tanúskodott, mélyen vésődött a kisújfalusiak szívébe és emlékezetébe. Erről tanúskodik többek között az is, hogy volt tanítványaival haláláig eleven kapcsolatot ápolt. Az elméleti tudással vértezett nevelői és gyakorlati tapasztalatokban gazdag tanítói munkálkodását fémjelzi a meggyőződés, hogy a reá bízottakat – kicsiket, nagyokat egyaránt – szükséges a szellemi haladás útján egyre tovább segíteni. Éppen ezért irányul figyelme nemcsak az iskolára, de az iskolán kívüli nevelésre és a családra is. Az ismeretanyag mellett nagyon fontosnak tartotta a jellemformálást, szervező munkájával új kereteket segített kialakítani a gyülekezetben is. „Személye és munkássága példa arra, hogy ha a „horizontális” és a „vertikális” tényezők találkoznak egy ember életében, nemcsak feszültséget idézhetnek elő, hanem a szolgáló életforma aktivitásában feloldódva meggazdagodáshoz vezethet.”³²

31 Tóth István versbe szedett életútja a család jóvoltából kéziratban került hozzám.

32 Benczúr László 1974. „Pedagógus a Kijelentés alatt.” *Theológiai Szemle*, 24. p.

Források

A Kisújfalui Református Népiskola Naplói 1923 – 1932

Iskolakrónika 1923 – 1938

Tóth István életrajzi feljegyzései, naplói. Napló I. (1887 – 1939), Napló II.
(1940 – 1947)

A somorjai evangélikus elemi iskola felemelkedése és bukása

Bándy György¹

The thesis would like to present the vicissitudes of Somorja's elementary school from the first couple of decades in the 20th century until its final closure in 1921. The thesis gives us an insight into the life of school, subjects, teachers' character, the students' lives with special regard to WWI and its final outcome that is the closure of the school as well.

Key words: Lutheran, elementary school, Šamorín, Štefánik, Kunszt

A somorjai elemi iskoláról szóló első írásos forrás arról tájékoztat, hogy 1602. július 4-én Jodl Hueber Bazinba utazott német mesterért (azaz német nyelven beszélő tanítóért). Az első tanító az iskolán Gottfried Fremgodius volt, akit később Petri János váltott. Az 1878-ban megtartott kanonikus vizitációról szóló jegyzőkönyv harmadik tanítóként Zimmermann Izsákot tünteti fel. Ugyanez a jegyzőkönyvben feljegyezték, hogy a tanító fizetése 40 aranyforint, valamint minden egyes diák után plusz egy aranyforintot. 1709-ig, tehát a somorjai evangélikus gyülekezet – és az iskola - illegálitását megelőző időszakban további négy tanítóról tudunk név szerint (Meltzer Simon, Huszár Jakab, Zacharia János, Szakonyi János). Mivel a somorjai evangélikus gyülekezet 1709 és 1783 közötti időszakban illegálitásban működött tovább, az elemi iskola nem működhetett. A gyülekezet működésének újbóli engedélyezése lehetővé tette az elemi iskola újbóli megnyitását. Az iskola azonban csak 1785-ben nyitotta meg kapuit, addig az evangélikus gyerekek a katolikus elemi iskolába jártak. Az új tanító, Krisko Mátyás 1785. június 21-én kezdte meg működését Somorján, mint egy osztály tanítója az evangélikus elemi iskolában. Az iskola népszerűsége olyan gyorsan megnőtt a városban és környékén, hogy 1803-tól egy új osztály megnyitása vált szükségessé. Ennek érdekében egy különálló helységet

¹ SHA SSOOŠ Somorja

kellott kibérelni helyhiány miatt². Az iskola épületének megépítése nem várt sokat magára, hiszen 1807-ben készen állt a két osztályos iskolaépület az evangélikus templom mellett.

Az alábbi táblázatban (Persinszky Lajos 2004, 39-40. p.) megfigyelhető a somorjai evangélikusság számának³ csökkenése, azonban az iskola osztályának a száma nem változott, köszönhető a cserediákoknak és a más felekezeti helyi diákoknak, akik annak ellenére, hogy saját gyülekezeti iskola is működött a városban, inkább az evangélikus elemi iskolát választották.

1815				
Helység	Rk	Ev	Kál	Zs
Somorja	1298	825	215	0
Tejfalu	474	5	0	500
Csölösztő	149	0	0	0
Királyfia	40	0	23	0
Bucsuháza	46	0	58	0
Gancsháza	18	0	9	0

1822				
Helység	Rk	Ev	Kál	Zs
Somorja	1556	767	255	0
Tejfalu	533	6	1	590
Csölösztő	177	0	0	0
Királyfia	47	0	19	0
Bucsuháza	77	0	55	5
Gancsháza	26	0	5	0

² A helység címe ismeretlen.

³ A somorjai evangélikusság számát Somorja város, illetve az önkormányzathoz tartozó településrészek evangélikus lakossága adja. A gyülekezethez ezenfelül még nagyjából húsz település tartozott ebben az időben mint filia, ezek lakosságának statisztikáját nem tüntetem fel, mivel a gyermekek a filiák területén található iskolákat látogatták.

1827				
Helység	Rk	Ev	Kál	Zs
Somorja	1669	812	300	0
Tejfalu	549	17	0	437
Csölösztó	192	0	0	0
Királyfia	46	1	11	0
Bucsuháza	89	0	57	0
Gancsháza	38	0	8	0

1848				
Helység	Rk	Ev	Kál	Zs
Somorja	1326	710	254	0
Tejfalu	394	10	7	434
Csölösztó	147	4	0	0
Királyfia	38	0	24	0
Bucsuháza	49	6	53	4
Gancsháza	7	0	13	0

1866				
Helység	Rk	Ev	Kál	Zs
Somorja	1527	712	231	0
Tejfalu	525	7	15	386
Csölösztó	243	0	0	4
Királyfia	43	0	15	1
Bucsuháza	92	6	28	0
Gancsháza	?	?	?	?

1874				
Helység	Rk	Ev	Kál	Zs
Somorja	1557	639	238	72
Tejfalu	523	16	6	221
Csölösztó	199	2	1	6
Királyfia	25	0	29	4
Bucsuháza	91	2	44	0
Gancsháza	?	?	?	?

1890				
Helység	Rk	Ev	Kál	Zs
Somorja	1776	585	248	128
Tejfalu	620	17	9	96
Csölösztó	209	0	0	0
Királyfia	31	0	26	0
Bucsuháza	47	0	41	0
Gancsháza	8	6	0	0

1895				
Helység	Rk	Ev	Kál	Zs
Somorja	1759	537	223	170
Tejfalu	587	13	13	84
Csölösztó	243	3	0	4
Királyfia	32	1	19	0
Bucsuháza	87	3	59	0
Gancsháza	8	0	0	0

1906				
Helység	Rk	Ev	Kál	Zs
Somorja	2150	437	229	208
Tejfalu	635	11	23	79
Csölösztó	224	2	0	0
Királyfia	29	1	26	0
Bucsuháza	82	6	40	0
Gancsháza	9	0	0	0

1910				
Helység	Rk	Ev	Kál	Zs
Somorja	2150	437	229	508
Tejfalu	635	11	23	79
Csölösztó	224	2	0	0
Királyfia	29	1	26	0
Bucsuháza	82	6	40	0
Gancsháza	9	0	0	0

Rk – római katolikus

Ev – evangélikus

Kál – kálvinista

Zs - zsidó

Az alábbi táblázatból megfigyelhető, hogy főleg a XIX. század 70-es éveitől a századfordulóig a legjelentősebb a somorjai evangélikus elemi iskola látogatottsága a más felekezetű diákság által. (A zsidó diákság csupán a XX. század 10-es éveitől látogathatta az újonnan felépült zsinagóga mellett az új somorjai zsidó iskolát.)

iskolaév	Diákok			Vallási hovatartozás			
	fiúk	lányok	összesen	Ev	Rk	Kál	Zs
1842/43	31	21	52	52	0	0	0
1843/44	57	31	88	88	0	0	0
1844/45	23	21	44	44	0	0	0
iskolaév	Diákok			Vallási hovatartozás			
	fiúk	lányok	összesen	Ev	Rk	Kál	Zs
1861/62	52	57	109	N	N	N	N
1862/63	54	56	110	N	N	N	N
1863/64	42	64	106	N	N	N	N
1864/65	26	37	63	N	N	N	N
1865/66	45	53	98	N	N	N	N
1866/67	42	51	93	N	N	N	N
1867/68	41	47	88	87	0	1	0
1868/69	46	43	89	87	1	1	0
1869/70	51	45	96	94	0	1	1
1870/71	49	54	103	101	0	1	1
1871/72	38	42	80	78	0	1	1
1872/73	44	39	83	79	0	1	3
1873/74	42	39	81	74	0	0	7
1874/75	36	40	76	64	3	2	7
1875/76	44	37	81	69	4	2	6

1876/77	39	48	87	72	6	3	6
1877/78	38	48	86	76	4	0	6
1878/79	36	39	75	75	0	0	0
1879/80	35	45	80	74	0	0	6
1880/81	30	35	65	57	1	0	7
1881/82	27	45	72	61	0	0	11
1882/83	34	41	75	61	1	0	13
1883/84	31	31	62	61	0	0	1
1884/85	34	41	75	65	1	0	9
1885/86	25	46	71	61	1	0	9
1886/87	31	39	70	67	1	0	2
1887/88	28	48	76	75	1	0	0
1888/89	32	41	73	72	1	0	0
1889/90	34	44	78	76	1	1	0
1890/91	35	36	71	71	0	0	0
1891/92	32	38	70	70	0	0	0
1892/93	36	28	34	63	1	0	0
1893/94	41	30	71	69	1	1	0
1894/95	38	27	65	61	2	1	1
1895/96	29	33	62	59	2	1	0
1896/97	26	32	58	53	4	1	0
1897/98	25	28	53	49	3	0	1
1898/99	24	27	51	47	3	0	1
1899/00	24	23	47	42	4	0	1
1900/01	23	30	53	44	2	0	7
1901/02	22	16	38	35	3	0	1
1902/03	18	18	36	34	2	0	0
1903/04	15	17	32	32	0	0	0
1904/05	14	18	32	30	0	2	0
1905/06	19	13	32	32	1	1	0
1906/07	18	14	32	31	1	0	0
1907/08	17	11	28	28	0	0	0
1908/09	12	11	23	23	0	0	0

1909/10	13	15	28	28	0	0	0
1910/11	18	13	31	31	0	0	0
1911/12	17	14	31	31	0	0	0
1912/13	12	14	26	26	0	0	0
1913/14	16	12	28	28	0	0	0
1914/15	16	12	28	28	0	0	0
1915/16	17	13	30	30	0	0	0
1916/17	19	15	34	33	1	0	0
1917/18	12	19	31	30	1	0	0
1918/19	16	13	29	29	0	0	0
1919/20	16	17	33	32	1	0	0
1920/21	12	16	28	28	0	0	0

A somorjai evangélikus gyülekezet a türelmi rendelet kiadása után jó viszonyt ápolt az önkormányzattal. Jó példa erre, hogy 1839-ben úgy az evangélikus templom, mint az iskola épülete felújításon esett át. A következőkben azonban a városi önkormányzat vállalta az összes javítási költséget.⁴

1842-től új funkció lépett életbe a gyülekezetben: tanító – igazgató. Ugyanez a személy, mint második (kisegítő) lelkészként is szolgált a gyülekezetben. Ilyen hivatalt Tomka János és Rajcsányi János viselt. Ez a funkció azonban nem állta ki az idő próbáját, mivel másfél év múlva megszűnt.

Az iskolát különböző személyek támogatták. Jó példa Török Pál önzetlensége, aki 1914-ben 200 koronás alapot hozott létre két diák számára a negyedik osztályból, akik tehetségesnek bizonyultak a kertészetben. Ők az adott összeg kamatát kapták meg támogatásként.

A XIX. század utolsó harmadától a somorjai elemi iskolát több gyermek látogatta az Erdőhátról magyar nyelv tanulása céljából. Szinte minden iskolaévben találunk a névjegyzékben diákokat Miaváról, Ószombatból, Szenicről, Berézoról. Az iskolai jegyzőkönyv bejegyzései alapján készült az alábbi táblázat⁵, mely abc-sorrendben tünteti fel a cserediákokat a somorjai elemi iskolában az

4 A rendszerváltást követően Somorja önkormányzata évente támogatja mindhárom történelmi egyház gyülekezetét meghatározott összeggel.

5 A névsor a következő dokumentumok alapján készült: *Iskolai jegyzőkönyv*. 1842/43 – 1877/78, *Iskolai jegyzőkönyv*. 1878/ 79 – 1921/22

iskolai jegyzőkönyvek alapján.

Cserediákok a somorjai evangélikus elemi iskolában				
Vezetéknév	Keresztnév	Lakhely	Apja foglalkozása	Iskolaév
Adamis	Zsuzsánna	Szenic	-----	1863/64
Adamis	olvashatatlan	Szenic	-----	1858/59
Adamis	Tími	Szenic	-----	1863/64
Adamis	Lini	Szenic	-----	1862/63
Adamis	Erzse	Szenic	Blúzkészítő	1877/78
Andreicska	János	Ivánocz	Földműves	1885/86
Bacsák	Karolin	Újpest	Vendéglős	1919/20
Balbach	Ludwig	Szered	-----	1855/56
Bánócy	István	Lepcsény	Vasutas	1909-13
Barabás	Ilona	Budapest	Belügyminisztériumi tisztviselő	1889/90
Bastin	János	Szenic	-----	1862/63
Beck	Teréz	Sopron	-----	1868/69
Biermann	Ersze	Pozsony	Pék	1879/80
Biermann	Károly	Pozsony	Vendéglős	1843/44
BlaHa	Géza	Szenic	—	1880/81
Blaszer	Mátyás	Oroszvár	-----	1870/71
Bohus	Géza	Dunaszerdahely	Pék	1886-88
Bohus	Márton	Holics	Csizmadia	1875/76
Bohus	Géza	Dunaszerdahely	----	1880-90
Bohus	Károly	Nagymagyar	Pék	1898/99
Borsos	Kati	Csallóközcsütörtök	Csizmadia	1880/81
Borszuk	János	Ószombat	Molnár	1878/79
Borunovszky	Krisztina	Sasvár	-----	1872/73
Brandtner	Ferdinand	Pozsony	Mészáros	1842/43
Brunovszky	Susánna	Sasvár	-----	1870/71
Brunovszky	László	Sasvár	Csizmadia	1884/85
Brunovszky	Pál	Sasvár	-----	1870/71

Bukowa	Zsuzsánna	Modra	----	1862/63
Buncsák	Gusztáv	Grimád	---	1883/84
Csáder	János	Úszor	Gazda	1888-93
Csáder	Mihály	Úszor	Gazda	1897-02
Csáder	János	Úszor	Gazda	1887/88
Csáder	János	Úszor	----	1863/64
Csáder	Mári	Úszor	Gazda	1887/88
Csáder	Karolin	Úszor	Gazda	1906-08
Csáder	Pál	Úszor	Gazda	1892-97
Csáder	György	Úszor	Gazda	1889-95
Csáder	Mária	Nagyegyházás	----	1889/90
Csáder	Árpád	Torcs	Földműves	1915/16
Csáder	Mária	Úszor	Gazda	1888/89
Csáder	Károly	Úszor	Gazda	1894-89
Csáder	Zsuzsi	Csallóközcsütörtök	Kovács	1885/86
Csáder	Johann	Pischdorf	----	1858/59
Csáder	Martfred	Annstern	----	1858/59
Csernák	Pál	Csukárpaka	---	1883/84
Csiszty	Krisztina	Holics	----	1874/75
Czagány	Mihály	Béke	Földbirtokos	1895-97
Czéh	Moritz	Mosonmagyaróvár	----	1861/62
Czilchert	Frigyes	Pest	----	1865/66
Disztler	János	Nürnberg	Pék	1910/11
Disztler	Henrik	Nürnberg	Pék	1912/13
Dokupil	Karolina	Nagylévárd	----	1873/74
Dokupil	Vilma	Nagylévárd	Mézeskalácskészítő	1883/84
Dokupil	Lajos	Nagylévárd	----	1871/72
Dokupil	Amália	Nagylévárd	Mézeskalácskészítő	1879/80
Dolnay	Mártha	Sopron	Földbirtokos	1900/01
Domán	Róza	Balassagyarmat	Kereskedő	1881/82
Domsitz	Lajos	Pozsony	Csizmadia	1914-17
Domsitz	Ilona	Pozsony	Csizmadia	1915/16

Domsitz	Lujza	Pozsony	Csizmadia	1919-21
Drefser	Katalin	Szentgyörgy	Pék	1881/82
Dukesz	Hermin	Szentgyörgy	Kereskedő	1885/86
Dukesz	Róza	Szentgyörgy	Kereskedő	1885/86
Erdélsaky	Pál	Nagyegyházás	Jegyző	1890/91
Fabian	János	Melsicz	Molnár	1889/90
Ferenczy	Teréz	Kiliti	Gyümölcsárus	1889/90
Fiálá	István	Ótura	Mézeskalácskészítő	1884/85
Fleischhacker	Gusztáv	Ágfalva	-----	1865/66
Fónod	Teréz	Bicske	Egészségügyi nővér	1914-18
Frank	Janka	Pozsony	Tanácsos	1908-10
Gálffy	Miklós	Dióspatony	Földbirtokos	1904-06
Gálffy	Mári	Dióspatony	Földbirtokos	1905/06
Gatsik	Márton	Modra	-----	1872/73
Gavora	Hermin	Berezó	---	1887/88
Gávova	Anna	Berezó	Molnár	1890/91
Gober	Lajos	Holics	Gazda	1875/76
Grabner	János	Bacsfa	Csizmadia	1886/-88
Grieszmayer	Teréz	Pozsony	Erdőkerülő	1891-96
Grieszmayer	Bálint	Pozsony	Pék	1897-99
Grieszmayer	Vilmos	Érsekújvár	Cipész	1898/99
Grieszmayer	Károly	Pozsony	Erdőkerülő	1892-96
Grünfeld	Jónás	Szenic	-----	1874/75
Haas	Paulina	Pozsony	-----	1855/56
Haffner	Gyula	Kölesd	Festő-mázoló	1877/78
Hajnos	Sándor	Tass	-----	1873/74
Hajnos	Gyula	Tass	-----	1873/74
Haszfetter	Alajos	Bazin	Végrehajtó	1889-94
Hauptmann	Gusztáv	Pozsony	Borász	1884/85
Hautzinger	Mária	Ligetfalu	Gazda	1903/04
Hedler	Karolin	Pozsony	---	1875/76
Heiling	János	Holics	Csendőr	1875/76
Heiling	Károly	Budapest	Ács	1904-08

Heischmann	Ágoston	Pozsony	Pék	1876/77
Hirschler	olvashatatlan	L u t z m a n n s - burg	-----	1858/59
Hirschler	Christoph	L u t z m a n n s - burg	-----	1856/57
Hoffner	Gyula	Kölesd	Festő-mázoló	1879/80
Hoffstadler	Károly	Holics	Szíjjártó	1875/76
Hompauer	János	Torcs	Vendéglős	1893-95
Honti	Jenő	Dejtár	Vasutas	1920/21
Honti	Jenő	Dejtár	Vasutas	1919/20
Hornyánszky	Hermin	Brassó	Evangelikus lelkész	1880-82
Horváth	Aranka	Budapest	Földműves	1917-21
Horváth	Sándor	Dióspatony	Gazda	1897/98
Hrdlička	János	Holics	-----	1868/69
Huber	Paula	Czabaj	Kertész	1891-94
Huber	Máthild	Pestszentlőrinc	Kertész	1887/88
Huber	Rezső	Pozsony	Vendéglős	1909-13
Huber	Matild	Pestszentlőrinc	Kertész	1891/92
Huber	Etel	Pestszentlőrinc	Kertész	1893-98
Huber	Erzsi	Pestszentlőrinc	Kertész	1895-99
Hüttinger	Erzse	Pozsony	-----	1872/73
Hüttl	János	Szentgyörgy	-----	1875/76
Chorváth	Milos	Berezó	----	1909/10
Christ	Karolin	Bazin	Tímár	1843/44
Janko	Samu	Modra	-----	1861/62
Jarabek	Pál	Szenic	Kocsis	1880/81
Jezsó	Márton	Ótura	-----	1872/73
Juda	Karolin	Pozsony	Postás	1883/84
Jurás	Lajos	Pozsony	Vasutas	1900-02
Karl	olvashatatlan	Tatschendorf	-----	1858/59
Karló	Karolin	Andau	Pék	1875/76
Karner	Tibor	Malacka	Főszolga	1919/20
Kaszák	Erzsébet	Torcs	Kocsmáros	1880/81
Kohn	Izidor	Hászprunka	Kereskedő	1881/82

Kossaczky	Antónia	Pozsony	Börtönőr	1903-07
Kostyál	György	Ótura	-----	1874/75
Kotényi	Sámuel	Miava	Evangélikus lelkész	1843/44
Köttritsch	Teréz	Pozsony	-----	1870/71
Kraft	János	Ruszt	Szőlősgazda	1895/96
Kráft	János	Ruszt	-----	1868/69
Kráft	Samu	Ruszt	-----	1868/69
Kralovecz	Károly	Modra	Kádár	1842/43
Krámer	Hermin	Dunaszerdahely	Bérlő	1885/86
Krammer	Hermin	Dunaszerdahely	---	1886/87
Krcsik	Amália	Szenic	Csizmadia	1875/76
Kriszt	Karolina	Bazin	-----	1844/45
Kubik	Rezső	Pozsony	----	1917/18
Kuklis	János	Szenic	-----	1865/66
Kuklis	Magdolna	Szenic	Molnár	1876/77
Kupeczky	Gusztáv	Pozsony	Pék	1842/43
Kusinszky	Emília	Holics	Asztalos	1875/76
Kuszák	Pál	Fél	Jegyző	1879/80
Kutalek	Sámuel	Ószombat	Molnár	1877/78
Lackner	Gusztáv	Modra	-----	1858/59
Ladenstein	Richárd	Misérd	Asztalos	1909/10
Lahner	Károly	Modra	-----	1859/60
Langa	Róza	Besnyő	Szabó	1901-03
Lange	Rosina	Trencsén	-----	1855/56
Limpár	Pál	Beketfa	Bognár	1888-94
Lustig	Simon	Sárosfa	-----	1873/74
Luvia	Eszter	Császárfalu	Kereskedő	1900/01
Maho	Károly	Dunaszerdahely	Szíjjártó	1890/91
Máhr	Pál	Szentgyörgy	-----	1875/76
Macha	Elza	Bécs	Vendéglős	1895-97
Macha	Erzsi	Bős	Vendéglős	1893/95

Majtényi	György	Jelisavecz (Szlovénia)	Vállalkozó	1906-08
Malek	Zoltán	Szolnok	Szíjjártó	1911/12
Malek	Zoltán	Szolnok	Szíjjártó	1910/11
Malek	Mási	Ótura	Szíjjártó	1883-85
Malek	János	Ótura	Szíjjártó	1881-85
Mallek	András	Ótura	Szíjjártó	1881-83
Mallek	Mari	Ótura	Szíjjártó	1885-87
Mandelik	Lajos	Popugyina	----	1871/72
Martin	Károly	Komárom	Kesztyűs	1842/43
Medvác	Luisa	Holics	Földműves	1875/76
Meister	Ádám	Zorndorf	Könyvelő	1843/44
Meixner	Anna	Dénesd	Vendéglős	1909-13
Metzl	Timi	Pozsony	----	1863/64
Metzl	Károly	Fél	Templomszolga	1884/85
Metzl	Paulin	Fél	Templomszolga	1887/88
Meyer	Paulin	Pozsony	----	1873/74
Michalecz	János	Trencsén	Takács	1843/44
Mocko	Pál	Szenic	----	1865/66
Molecz	Mária	Ótura	----	1871-73
Molecz	Agatha	Ótura	----	1871/72
Nagy	Elek	Bős	Sáfár	1888/89
Nagy	Andor	Bős	Sáfár	1888/89
Nekániczky	Zsuzsi	Szenic	Kereskedő	1885/86
Nemec	Péter	Ótura	Kovács	1884/85
Németh	Vilma	Komárom	Városi hivatalnok	1897-01
Németh	Margit	Komárom	Könyvelő	1891/92
Nerad	Jakab	Limpak	Gazda	1883-85
Nerát	János	Modra	----	1869/70
Nika	Ida	Bazin	Tanító	1879/80
Novák	János	Melsicz	---	1886/87
Novomeszky	Anna	Szenic	Blúzkészítő	1885/86
Novomeszky	Frigyes	Szenic	Blúzkészítő	1879/80

Novomeszky	Sámuel	Szenic	Blúzkészítő	1875/76
Ollen	János	Rajka	Kovács	1910/11
Olsovszky	Hermin	Cseklész	Vadász	1876/77, 1879/80, 1881-83
Olsovszky	Amália	Cseklész	Vadász	1876-79
Orosz	József	Bélvata	Földbirtokos	1916/17
Oszvald	Luiza	Szolnok	Bába	1903-07
Oszvald	Mári	Gyulafehérvár	Bába	1902-06
Pammer	Mátyás	Hegyeshalom	Gazda	1894/95
Papp	Mária	Komárom	Szíjjártó	1893/94
Peknik	Teréz	Nagypaka	Bognár	1888-91
Peknik	Teréz	Nagypaka	Bognár	1887/88
Petsacher	József	Pozsony	Festő-mázoló	1885/86
Pleier	Gyula	Nagymagyar	Pék	1878/79
Pleier	Emília	Bós	Pék	1875-77
Pleier	Gyula	Bós	Pék	1877/78
Pleier	Géza	Bós	Pék	1883/84
Plejer	Ferenc	Esztergom	Pék	1881/82
Plejer	Ferenc	Esztergom	Pék	1880/81
Plejer	Giza	Bós	Pék	1881-83
Plejer	Gyula	Nagymagyar	Pék	1875-77
Plejer	Emília	Bós	----	1872/73
Pleier	Lajos	Ligetfalu	Pékmester	1904/05
Plejer	Emília	Dunaszerdahely	----	1874/75
Plutzer	Mihály	Torcs	Földműves	1915/16
Plutzer	Loiza	Limpak	Gazda	1896-01
Podhradszky	Alexander	Szenic	----	1857/58
Popper	Leo	Felbár	Bérlő	1879/80
Pötzmann	János	Horvátújfalu	Vendéglős	1885/86
Putschacher	József	Pozsony	---	1886/87
Rizner	Ilona	Nemes Podrágy	Tanító	1884/85
Robro	Karolin	Pozsony	Vámos	1899/00

Rohacsek	Eva	Ótura	Üzletes	1842/43
Schay	Klotilda	Csejte	-----	1873/74
Scheiber	Hermin	Csallóköztár- nok	-----	1874-76
Schmidt	Hedvig	Német – Soók	Intéző	1898-01
Schmidt	Mártha	Béke	Sáfár	1909-11
Schmidt	Gizella	Német- Soók	Sáfár	1894-97
Schmidt	Antal	Budapest	Pincér	1897-01
Schönfeld	Nándor	Holics	Kereskedő	1875/76
Schranz	Vilmos	Pozsony	Lakkozó	1907-09, 1910-11
Schranz	György	Pozsony	Mázoló	1909-14
Schuster	Béla	Sámot	Bérlő	1887/88
Schuster	György	Német- Soók	Vendéglős	1910-12
Schuster	Mátyás	Oroszvár	Csizmadia	1877/78
Schuszter	Juli	Pozsony	-----	1873/74
Schuszter	Irén	Pusztaszentmi- hály	Kertész	1896/97
Schweng	Pál	Récse	Szőlősgazda	1877/78
Simko	Timi	Modra	-----	1863/64
Simko	János	Modra	-----	1865/66
Slubeck	Johann	Pozsony	-----	1858/59
Smogrovics	Károly	Pestszentlőrinc	Vendéglős	1897/98
Smogrovics	Gottfried	Bazin	Vendéglős	1903/04
Stefánik	Rastislav	Kosaras	Evangélikus lelkész	1889/90
Steiger	Frigyes	Sopron	-----	1873/74
Steiger	Rozi	Sopron	Csizmadia	1879/80
Steinhacker	Dániel	Dunaszerda- hely	-----	1862-64
Stet	Katalin	Szenic	Mészáros	1893/94
Stetka	Sarolta	Szenic	Mészáros	1885/86
Stetka	Éva	Szenic	Vendéglős	1881/82
Stetka	Irma	Szenic	Mészáros	1879/80
Stetzer	Theresia	Holics	-----	1855/56

Stiering	Erzsébet	Sopron	Búzaakereskedő	1843/44
Strobl	Károly	Sopron	-----	1865/66
Svarczer	Gyula	Szentgyörgy	Pék	1881/82
Szarvay	Otmar	Dunaszerdahely	-----	1856/57
Szemián	Ilka	Turoluka	Evangélikus lelkész	1878-80
Szemiczky	Mihály	Szenic	Földbirtokos	1842/43
Szlavik	Rubicsa	Lobonya	Gazda	1880/81
Szlezacsek	János	Ótura	Sajtkereskedő	1882/83
Szlezácsek	Károly	Ótura	Sajtkereskedő	1897/98
Szlezácsek	Michal	Ótura	-----	1858/59
Szloboda	Teréz	Veszprém	Adóhivatalnok	1878-80
Szloboda	Iván	Verbőcz	Evangélikus lelkész	1884/85
Szloboda	Teréz	Pápa	-----	1874/75
Szloboda	Teréz	Veszprém	Gyakornok	1876/77
Szmrtnik	Irén	Gútor	Földbirtokos	1887/88
Szodlan	Pál	Miava	Gazda	1910/11
Szoluda	János	Csejte	Molnár	1881/82
Sztanek	Róza	Trencsén	Mézeskalácskészítő	1876-78
Sztanek	Károly	Trencsén	Fűszerkereskedő	1881/82
Štefánik	Pál	Kosaras	Evangélikus lelkész	1887/88
Štefánik	Milan	Kosaras	Evangélikus lelkész	1889/90
Tarek	Mári	Ótura	Kelmefestő	1877/78
Taschner	Ágost	Oroszvár	Molnár	1875/76
Teitzmeyer	Krisztina	Pozsony	Lakatos	1876/77
Tiefenbach	József	Pozsony	—	1887/88
Tiefenbach	Luiza	Budapest	Földműves	1902-07
Tiefenbach	József	Pozsony	Eladó	1889-91
Tomancsek	Maria	Nagyszombat	-----	1855/56
Török	József	Bécs	Cipész	1904/05
Trokan	Milán	Nagygyházás	Evangélikus lelkész	1884/85
Trokan	János	Nagygyházás	Evangélikus lelkész	1883/84
Trokán	Sándor	Miava	Mészáros	1893/94

Trokán	Sándor	Nagyegyházás	Evangelikus lelkész	1888/89
Ulrich	Károly	Dunaszerdahely	Tímár	1842/43
Vanicsek	Loiza	Szenic	Hivatalnok	1883/84
Vanicsek	Pál	Szenic	-----	1862/63
Vanicsek	Karolin	Szenic	-----	1874/75
Vánicsek	József	Szenic	-----	1867/68
Vanitcsek	Mihály	Szenic	-----	1870/71
Vanitcsek	Timi	Szenic	-----	1863/64
Vanitcsek	Erzsébeth	Szenic	-----	1863/64
Vanitsek	Anna	Szenic	Mészáros	1883/84
Vanitsek	Anna	Szenic	-----	1872/73
Vanitsek	Anna	Szenic	Mészáros	1879/80
Vanitsek	György	Szenic	Kocsmáros	1875/76
Varga	Julia	Szenic	Vászonkészítő	1876/77
Varnicsek	Erzsébet	Szenic	Vendéglős	1881/82
Venzel	Zsuzsánna	Ruszt	-----	1863/64
Vieszt	Zoltán	Miava	Tanító	1890/91
Vrchovszky	Ottó	Szokolca	---	1884/85
Vrchovszky	Sándor	Szokolca	Könyvelő	1883/84
Vurster	János	Nagypaka	Kovács	1898/99
Weber	Hermin	Welz	Tímár	1896-00
Wehler	Sándor	Bécs	-----	1858/59
Wehler	Ferdinand	Bécs	-----	1856/57
Wechsler	József	Pozsony	Vendéglős	1892-95
Weislinger	György	Horvátújfalú	---	1886/87
Welsz	Terezia	Dunaszerdahely	-----	1844/45
Wolarik	István	Schweinsbach	Tanító	1891/92
Wolf	Theréz	Misérd	-----	1860/61
Wurster	János	Nagypaka	Kovács	1899-01
Wurster	Erzsébet	Malacka	Földműves	1919-21
Zacher	Loiza	Nagyszeben	Őrnagy	1884/85
Zelenka	Friedrich	Ószombat	-----	1855/56

Földbirtokos	Hermin	Alsó-nyárasd	Cipész	1889-92
--------------	--------	--------------	--------	---------

A Somorjára érkező diákok között találjuk a későbbi nagy szlovák politikus, Milan Rastislav Štefánikot is, aki 1889/90-es tanévben tanult a somorjai evangélikus elemi iskola falai között, mégpedig kitűnő eredménnyel (csak szépírásból kapott kettést). Somorjai gyermekek is mentek idegen szóra tanulni: vagy az említett helyeket választották a szlovák jobb elsajátítására, vagy pedig Sopronba indultak németet tanulni.

A következő táblázatban azon diákok névsora található, akik Somorjáról mentek el cserediáknak⁶. A két táblázat összehasonlításából egyértelműnek tűnhet, hogy a helyi diákság nem származott olyan jó anyagi közegből, hogy megengedhették volna a tanulást. Ugyanakkor az összehasonlítás arról tanúskodik, hogy a Kunszt Károly által vezetett elemi iskola magas színvonalat képviselt és nem csupán magyar-német nyelvközeg alapján volt csábító a cserediákok számára.

Vezetéknév	Keresztnév	Iskolaév	Célállomás
Kunder	Gyula	1863/64	---
Frank	Károly	1863/64	---
Ullrich	Teréz	1872/73	Sopron
Bohus	Zsuzsa	1875/76	Szenic
Meixner	Zsuzsi	1875/76	Szenic
Svigruha	Mári	1875/76	Szenic
Brenner	Erzse	1878/79	Ótura
Hofstätter	Hermin	1878/79	Ótura
Preiszler	Erzse	1878/79	Ótura
Ullrich	Erzse	1878/79	Sopron

Hogy képet kapjunk az evangélikus elemi iskolában folyó munkáról, példaként hozom fel az 1889/90-es tanév tanrendjét⁷: az első három évfolyamban a következő tantárgyakat tanították: aritmetika, nyelv (magyar), földrajz, ének. A negyedik és ötödik évfolyamban a következő tantárgyakkal ismerkedtek

⁶ A Somorjáról származó diákok névsora a fent említett jegyzőkönyvek alapján készült.

⁷ *Iskolai jegyzőkönyv*. 1878/79 – 1921/22 alapján

a diákok: Bibliai történetek, káté, egyháztörténet, magyar nyelv, német nyelv, aritmetika, történelem, polgári nevelés, földrajz, természetes, egészségügy, írás, ének.

Bibliai történetek

4. osztály:

Ószövetség: Salamon templomot épített, Salamon szólásai, Roboám és Jeroboám. Ácháb, Illés, Elizeus, Salmanassar, Dániel, Ezsdrás, Nehémiás. Lót története.

Újszövetség: Jézus csodatételei, Légy alázatos, A gazdag ember és Lázár, A tékozló fiú, A magvető, Farizeus és publikánus, Az irgalmas szamaritánus, Jézus utolsó útja Jeruzsálembe, Júdás, Jézus elfogása, A Szentlélek eljövele.

A tananyag Árvay József tankönyvei⁸ tankönyvei alapján volt tanítva.

5. osztály:

Ószövetség: Árvay József tankönyvének 1.§ – 40.§., Dániel, Ezsdrás, Nehémiás, Lót története.

Újszövetség: Árvay József tankönyvének 1.§ – 15. §, 17. §, 18. §, valamint Saul története.

Káté

4. osztály: Kiskáté: I – IV. fejezet. Nagykáté: Bevezetés, Tízparancsolat a bibliai helyekkel és a templomi énekekkel. További húsz ének, közöttük szerepel az Erős vár a mi Istenünk.

5. osztály: Kiskáté: I - IV. fejezet, Nagykáté: három fejezet a hitvallásból a megfelelő bibliai helyekkel és templomi énekekkel, valamint további tizenhat ének, köztük az Erős vár a mi Istenünk.

Egyháztörténet

4. osztály: Talfi József tankönyve⁹, 2. rész, 16.§ – 27. §

5. osztály: Talfi József tankönyve, 1. rész, 2. § - 16. §

8 Vezérkönyv az ó- és új-testamentomi szent történetek előadásában. Sárospatak, 1859, Ó és újtestamentomi szent történetek. Olvasókönyv. Sárospatak, 1859

9 A szerző számára a tankönyv címe és tartalma ez idáig ismeretlen.

Hittan

1. osztály: A világ teremtése. Az első bán. József története. Mózes születése – Jézus születése. A tizenkétéves Jézus. Jézus kínszenvedése, halála és feltámadása.

2. osztály: A világ teremtése. Az első bűn. Az özönvíz. Mózes elhívása. A zsidók kivonulása Egyiptomból. Törvény és imádság. Salamon bölcs döntése. Jézus születése. A tizenkétéves Jézus. Jézus kínszenvedése, halála és feltámadása. Keresztelő János. Jézus lecsendesíti a vihart. Az irgalmas szamaritánus. A tékozló fiú.

3. osztály: Ószövetségi történetek: A világ teremtésétől Salamonig. Újszövetségi történetek: Zakariás és Erzsébet történetétől a Szentlélek eljöveteleig.

A Kátéból: Az 1. osztály számára: Tízparancsolat, 2. osztály számára: a hitvallás első három fejezete, a 3. osztály számára ugyanaz Luther kommentárjaival, valamint versek és énekek.

A somorjai evangélikus elemi iskolát az első világháború és Csehszlovákia megalakulása után sajnos a bezárás veszélye fenyegette. Ján Bučenec iskolai felügyelő 1920. február 2-i jegyzőkönyve alapján betiltotta a történelem és a földrajz tanítását az addigi formában. A vizsgálat idejében a tanterem falán függött a Magyar Királyság térképe 1896-ból, Magyarország címere és himnusza. Az akkori evangélikus lelkész, dr. Halmi Béla, figyelmeztetésben részesült, hogy az állami elemi iskolában csupán az iskolaigazgató engedélyével oktathat hittant. Ennek fényében a lelkész megkérte az állami iskola evangélikus diákjait, hogy az evangélikus hitoktatásra a lelkészlakra jöjjenek. Amennyiben az igazgató ezt megtagadja a diákoktól, a lelkész az antant hatalmakhoz fordult volna panaszszal a vallásszabadság megsértésének kérdésében. Mivel dr. Halmi Béla nem kapott engedélyt az oktatásra, ezért 1919/20-as tanévben az evangélikus diákok a református lelkész előtt tettek záróvizsgát az állami elemi iskolában.

Az akkori tanító, Kunszt Károly ellen 1921-ben jogi eljárás indult, még hozzá az 1907-ben megszavazott XXVII. törvény 16 fejezetének c. és h pontja alapján, mivel „az iskolában az állam által betiltott tankönyveket használt, a történelmet és földrajzot államellenesen oktatta, valamint ezt a tevékenységét többszöri figyelmeztetés ellenére sem fejezte meg”. Paradox, hogy az újonnan megalakult Csehszlovákia a Magyar Királyság által kiadott törvényre hivatkozik.

Dr. Halmi Béla azonban védelmébe vette Kunszt Károlyt, azzal érvelve, hogy az iskolai felügyelő nem folytathat direkt eljárást a tanító ellen, hanem az iskolatanácsnál kell jelentést tennie – tehát a lelkészi hivatalban.

Bučenec 1921. október 5-én Samuel Strech miniszteri iskolai felügyelővel és Petrovic Elemér főtisztviselővel együtt felszólította Kunsztot látogatásuk során, hogy ha és amennyiben a következő napon is a falon függ a magyar himnusz szövege, az iskolát bezáratja. Ugyanakkor az iskolának kötelessége beszereznie a következőket: kétnyelvű táblát az iskola nevével, az ország címerét, kétnyelvű pecsétet kiscímerrel, országzászlót, iskolai térképet, valamint Masaryk elnök képét.

Erre a felszólításra válaszul dr. Halmi kifejtette, hogy a St. Germaini béke nyolcadik pontja kimondja a vallási és kulturális szabadságot a nemzeti kisebbségeknek, melyet Csehszlovákia is deklarált az alkotmány 128.-132. pontjában.

Az iskolafelügyelőség mindezek ellenére 1921. október 12-én bezáratta az iskolát, ezek után dr. Halmi Béla tanította a diákokat, védve ezzel Kunszt Károly tanítót, bízva az iskolatanácsban betöltött elnöki tisztségében. Kunszt ugyanakkor továbbra is ellátta kántori kötelességét.

Ugyanakkor a gyülekezet levelet írt Eduard Beneš miniszterelnöknek, Vavro Šrobár kulturális miniszternek és Martin Mičura Szlovákiáért felelős miniszternek. A levél közölte a címzettekkel, hogy amennyiben a somorjai evangélikus elemi iskola ügye nem zárul le 1922. január 8-ig, az iskola újra megnyitja kapuit.

Mivel az iskolatanács nem kapott választ levelükre, január 9-én az iskola ismét működni kezdett, igaz, már új tanítóval, Huszágh Vilma személyében. Ez azonban már csak az iskola hattyúdala volt, ugyanis 1922. január 17-én véglegesen lepecsételtette az épületet.

1922 áprilisában megalakult az állami elemi iskola, ahová az evangélikus diákokat kötelesség volt beíratni. Mindazonáltal már nem dr. Halmi Béla oktatta az evangélikus hittant. Kunszt Károly tanító azonban továbbra is Somorján maradt és kántorként szolgált tovább egészen nyugdíjba vonulásáig.

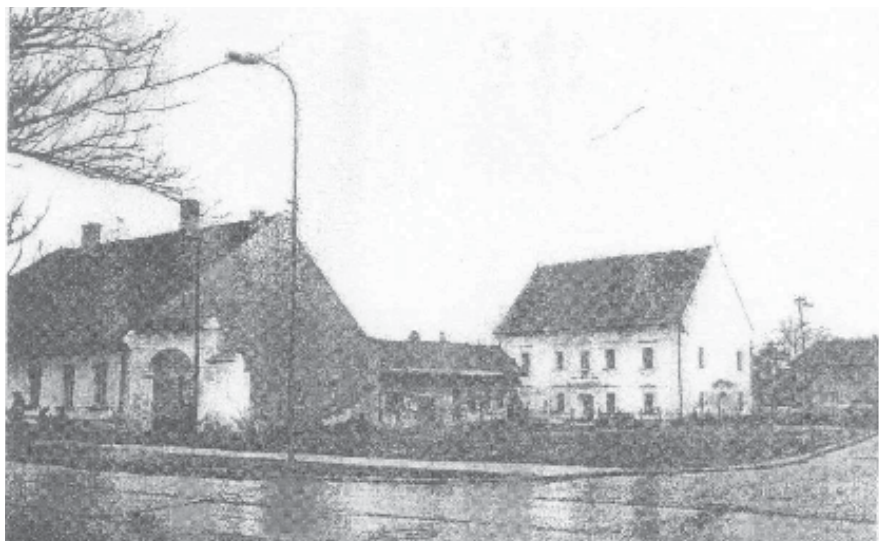
Kunszt Károly személyében Európa-hírű ornitológus és preparátor működött a somorjai evangélikus gyülekezetben. Madártömesei a Magyar Nemzeti Múzeumban láthatók, ahová több mint száz állatpreparátumot adományozott, munkái továbbá több nemzetközi kiállításon is megtekinthetők voltak (Buda-

pest, Bécs, Debrecen). Megfigyeléseit Hermann Ottóval konzultálva publikálta, valamint vele együtt vett részt a II. Nemzetközi Ornitológiai Konferencián 1891-ben.

Az evangélikus elemi iskola épülete 115 évig szolgálta a gyülekezet, a város és környéke lakóit. Az iskolaépület egészen 1987-ig állt, amikor is a lelkészlakkal együtt lebontásra került.

1. kép. Az 1926-ból való felvétel Somorja központját mutatja, bal felső sarkában látható az evangélikus templom, a ráépített iskola, valamint a magas cseréptető evangélikus lelkészlak.

2. kép. Az evangélikus lelkészlak, elemi iskola és templom együttese, mely U alakot alkot. A felvételen már nem szerepel a lerombolt tanítói lakás

3. kép. Az evangélikus elemi iskola épületéről megmaradt legaprólékosabb fénykép

Felhasznált irodalom

Presinszky, Lajos 2004. Somorja és Tejfalu Művelődéstörténete. Tanügy. Somorja, Wanted Design. ISBN 80-969096-0-6

Iskolai jegyzőkönyv. 1842/43 – 1877/78

Iskolai jegyzőkönyv. 1878/ 79 – 1921/22

Református lelkészek az egyházlátogatási jegyzőkönyvek tükrében

Kónya Annamária¹

Canonical visitations are an important source not only for research of church history, but also for learning about the daily life of the faithful, their ethnographic features, moral values and economic issues. In the past, however, canonical visitations were of utmost importance to communication within the Church, thus linking the religious community with the leadership of the Church. Bishops, or seniors carried out visits of congregations to obtain information on their functioning and problems and to solve them. On the other hand, their visits to parishes were also a way for the faithful to express their dissatisfaction with a priest or a teacher, their method of working or moral life.

Key words: canonical visitation, Reformed Church, internal life, preacher, 17th-18th Century

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek mindig is az egyházi és vallási élet megismerésének a legfontosabb forrása közé tartoztak. A címhez kapcsolódó kutatások kapcsán sok témakör megismeréséhez felhasználhatóak, hiszen azok feljegyzéseiből számos adat derül ki az egyes gyülekezetek és leányegházak vallási életéről, tehát pl. az egyházi jövedelmekről, egyházi vagyonokról, az egyházi személyek (lelkész, tanító, káplán, harangozó) fizetéséről, azok kötelességeiről a gyülekezetekben, leányegházakban. A vizitációk feljegyzésében adatok vannak az egyházi személyek egymásközi és a gyülekezethez való viszonyairól is. Az egyházlátogatásokban azonban még ennél is sokkal több információt közölnek. Nagyon gazdagok a néprajzi és az akkori hétköznapi életről – főleg annak morális szokásairól – szóló vonatkozásaik is.

A gyülekezetek látogatása és felülvizsgálata természetesen nem a reformáció „találmánya” volt, hiszen ez már az 5. századtól a püspöki feladatok közé tartozott. A katolikus egyházban a gyülekezetek látogatása elsősorban az egy-

¹ Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

házi törvények (kánonok) betartása végett volt kötelesség, így a vizitátor elsődleges feladata volt megtudni, hogy az előírások szerint vannak-e kiszolgáltatta a szentségek, be van-e tartva a böjt, hogyan zajlik a misék levezetése, a vallási életbe nem keveredtek-e heretikus elemek. Magyarországon a legrégebbi egyházlátogatási jegyzőkönyv a 14. századból származik, egészen pontosan 1397-ből, Esztergomból. (Tomisa 2002, 11, 15. p.)

A reformáció után a protestáns egyházak képviselői is meghagyták a kötelességeik között a gyülekezetek látogatását, és kiszélesítették azt további feladatokkal. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek az egyházi kommunikáció valódi eszközeivé váltak, melyek az egyháztagok különböző szintű kontaktusát biztosították. Elsődlegesen a vallási életről szólnak bennük a feljegyzések. Ezeknek gazdasági, morális, néprajzi, etikai és további vonatkozásai is vannak, melyek segítenek a mindennapi élet, az akkori gondolkodás, morális értékek jobb megismerésében.

Mivel a protestáns egyházban a gyülekezetlátogatásoknak mindig nagy figyelmet szenteltek, ez a feladat már az első zsinatokon is téma volt, s az első egyházi törvényekbe is bekerült. Példaként lehet említeni a Debrecen-Egervölgyi Hitvallást, vagyis a Confessio Catholicat, 1562-ből, melyben az egyházlátogatás ilyen módon van meghatározva: „A lelkészeket kétszer vagy háromszor évente meglátogatjuk, amint a látogatás alkalmá hozza magával. Elsőben is egybegyűjtve a hallgatókat és egyházszolgákat vagy lelkipásztort, minden közösségben, faluban vagy majorokban, a lelkipásztort eltávolítva eskütétel mellett lelkismeretesen megkérdezzük a halgatóktól azoknak tudományukat és erkölcsüket, hasonlóképpen pontosan megkérdezzük a lelkipásztort is halgatóik életéről, tudományáról. Mindkét részről összeszedve vádakat, törvényesen megbíráljuk, ha vajjon méltán vádlott és vétkes-e a lelkipásztor vagy pedig nem, hasonlóan cselekszik a halgatókkal is. A lelkipásztor vétkök fokához mérten, a hogy érdemlik, hivatalokból letétellel, vagy más súlyosabb büntetésekkel, a mint mondtuk. A részeges és bűnben élő hallgatókat, kik noha magokat keresztény atyfiaknak neveztetik s hívják.” (Kiss 1881, 263. p.)

Az egyházlátogatásokról szóló végzésen kívül egyéb zsinati határozatok, egyházi kánonok további cikkelyeket tartalmaznak, amelyek az egyházi személyek, prédikátorok, tanítók feladatait, kötelességeit, viselkedésüket, morális státuszaikat írják elő. Ezek a cikkelyek tulajdonképpen az ideális helyzetet, elvárá-

sokat tartalmazták. Így ezek is a lelkészek életének és feladataik megismerésnek további fontos forrásai, amelyeket érdemes összevetni az egyházlátogatásokról való feljegyzésekkel.

Példaként lehet említeni az 1555. február 24-én lezajlott második erdődi zsinatnak a végzését, amelynek az 1. cikke a lelkipásztor tisztségéről számol be. E szerint a lelkipásztori tisztséget csak olyan személy töltheti be, akinek rátermettségét és alkalmasságát erre a hivatásra a szuperintendens és tisztársaitól származó levél bizonyítja. Fontos követelmény a lelkipásztorral szemben a Szentírás olvasása és ismerete, a lelkipásztornak szorgalmas tanulónak és egyben szorgalmas tanítónak kell lennie. A zsinati végzés 7. cikke nagyon terjedelmesen magyarázza a lelkipásztor iránti szigorú elvárásokat, melyek szerint: „nevük szelídséggel, türelemmel, gonddal, szorgalommal, lelki nyugalommal, kitartással, józansággal, vendégszeretettel és minden jelesebb erények összességével feldíszíteni igyekezzenek, hogy minden emberekkel amennyire lehet békében éljenek s magokat ne merítsék vagy ne vegyítsék a világ gondjaiba... Tartsák ezért magokat az egyházak lelkipásztorai szolgatársaikkal együtt törvényes hivatásuknak határai közt... Továbbá a lelkészek és presbýtereknek tiszte még hogy, ne csak szónokoljanak a nép előtt, hanem házaként is intsék és tanítsák azokat, és hogy magokat minden vértől tisztán tartsák.”

A következő cikkek, melyek a lelkészi tisztségről szólnak, már inkább praktikus jellegűek, pld. a 12. cikk a felsőbbség iránti engedelmességet magyarázza, a 13. cikk a lelkipásztori helyváltásról, ahol rögzítve van az esperesi beleegyezés a lelkészi helyet váltás esetén, tehát önszántából, esperesi engedély nélkül nem volt megengedve lelkészi helyet cserélni, elhagyni. A következő cikk a lelkészi jövedelmet magyarázza, mely szerint fontos az elvégzett munkáért a megadott bért kifizetni, és a tartozás esetén az adott gyülekezetben új egyházzolgát nem lehet fogadni. (Kiss 1881, 37–40. p.)

A Debreceni Hitvallás 104. cikke a papok házasságával kapcsolatosan fogalmaz meg rendelkezéseket, részletesen ecseteli az okokat, hogy miért is szükséges a papoknak nősülniük. Az 1562-ben megfogalmazott Tarcál-Tordai Hitvallás 14. cikke a lelkipásztorok és doktorok tiszttét határozta meg, elsősorban a kötelességekről rendelkezve, melyek a következő feladatok voltak: igehirdetés, sákramentumok kiszolgáltatása, házasságok megáldása, a betegek meglátogatása, vigasztalás nyújtás és további munka az eklézsia szokása szerint. Sokkal

több cikkely foglalkozik a lelkipásztori tisztség és az abból folyó követelményekről az 1567-ben megtartott debreceni zsinat rendelkezéseiben. Itt már az első cikk, mely a lelkészekről szól, mutatja, hogy a lelkészi pályát végző személyekkel szemben nagy elvárások voltak, hiszen „senkit sem bocsátunk ki felavatás, tudományból és erkölcsből való vizsgálat nélkül, mert megvan írva előbb mepróbáltassanak és azután szolgáljanak.” A lelkészek vizsgálata zsinatokon vagy vének tanácsa előtt kellett, hogy megtörténjen (19. cikk). A 28. cikk a zsinatokon való részvételre kötelezte a lelkészeket, és csak betegség vagy más nyomós ok folytán lehetett a zsinatot elmulasztani. Aki más miatt mulasztotta, szigorú büntetésben kellett részesülnie. Érdekes a következő cikk, mely arra figyelmeztet, hogy a lelkészek csak az előírt kötelezéseiket végezzék, és ne vállaljanak több vagy más kötelezéseket haszon vagy nyereség miatt, tehát legyenek mérsékelték, hogy kellőképpen és hanyagság nélkül tudják kötelezéseiket végezni. A lelkipásztori kötelezéseiket csakis az adott helyen végezzék, és ne lépjenek túl hivataluk hatáskörén. (30. cikk) A szolgálat idejét egy gyülekezetben töltsék és annak leteltével tudtára adják az esperesnek távozási szándékukat (csak annak engedélyével távozhattak el). Itt is hangsúlyozva volt, hogy a járadékok kifizetése nélkül senki sem távozhat el, és szintén addig az új lelkipásztor sem foglalhatta el a lelkészi helyt az adott gyülekezetben. (Kiss 1881, 577–580. p.) A 36. cikk azt tette lehetővé, hogy a lelkészi szolgálaton kívül, családjuk fenntartása véget a lelkipásztorok kötelezéseik teljesítése után földet, szőlőt, kertet művelhessenek. Az erkölcsi elvárásokról a 37. cikk rendelkezett, mely szerint a „lelkipásztorok az egyházaik előtt szent és ártatlan élettel, tiszta tudománnyal tartoznak járni. Legyenek fedhetetlenek, kerüljék a bűnöket... Ne legyenek kevélyek, makacsok, ne legyenek fősvények, részegesek, szitkozódók.” Külön cikk szólt a vasárnapi lelkipásztori köteleések elhanyagolásáról. A 42. cikk a lelkipásztorok „fegyvereiről” szól, melyek a Szent Biblia és a tudós magyarázat, ezért kötelező, hogy mindenkinek legyen Bibliája és tanulmányozza azt, a tudósabb papok latin és magyar, a tudatlanabbaknak csak magyar nyelven. Kimondottan a mindennapi életre vonatkozó cikk az öltözködéssel foglalkozott. Itt ismét a szerénységre voltak a lelkészek és azok családtagjaik felszólítva és a fényűzés kikerülésére. Tiltva volt az öltözködésben a magasabb rangú emberek utánzása. Ebben is a mértéktartásra intett, a középszerűen díszített ruhát volt megengedtet viselni. További utasítások voltak a lelkipásztori

szolgálat végzésével kapcsolatosan, így pl. a lelkészeknek meg kellett dorgálniuk mindenkit, aki a gyülekezetben bűnben élt, aki rossz cselekedetet csinált, és a méltatlanoknak nem volt szabad kiosztani a szent jegyeket.

Még több adat van közölve a lelkészi hivatás és annak betöltése kapcsán a Felső-Magyarországi cikkekben, 1595-ből. Majdnem fél száz cikk (1-44.): rövid, de érthető, és egyértelmű szabályok alapján határozza meg a lelkész feledat-normáit, kötelességét, viselkedését, magánéletét. Itt is az első cikkek magáról a lelkészi pálya választásáról szólnak, ahol a meggondoltság és a lelkészi hivatás elkötelezettsége iránti követelmény van hangsúlyozva. A lelkészek felszentelése nyilvános helyen kell, hogy történjen, a lelkészi szolgálatra csak az vehető fel, aki legalább középszintű ismeretekkel rendelkezik. Továbbá hangsúlyozva van a Szentírás állandó vizsgálata, olvasása – lelkészi felszentelése után legalább két évig egy gyülekezetben kell a lelkésznek maradni. A cikkek kitérnek még a prédikációkra való felkészülésre is, ahol főképpen az apostolok és próféták írásaiból kötelezőek a lelkészek készíteni az egyházi beszédeiket, prédikációkat. Rögzítve van a mindennapi kátéitanítás fontossága, miként a sákramentumok rendes kiszolgáltatása is. A 21. cikk az iskolák fontosságát húzza alá, mely szerint a lelkészek kötelesek gondoskodni az iskolákról, igyekezniük kell minden helyen iskolát állítani, biztosítani működését, gondoskodni a tanítóról. Gyakorlati jellegű a következő cikk, mely a lelkészeknek megadott egyházi jövedelmek csökkentését tiltja, továbbá előírja a lelkész kötelességét a gyülekezeti szőlő megművelésében, (elhanyagolása esetén büntetést fizet). A gyülekezetben való konfliktusok, illetve a gyülekezeti tagok és lelkészek közötti súrlódások elkerülése miatt nyomatékosítva volt, hogy a papoknak nem kell a világi ügyekbe beleavatkozniuk, továbbá nem szabad uzsorát venni, tehát a lelkészek élete legyen fedhetetlen, és azokat, akik lopásban, gyilkosságban, paráználásban voltak megfogva a tisztességükből azonnal le kell váltani. Hasonlóan a részegeskedőket, szitkozódókat, verekedőket, egyszer-kétszer kell meginteni, ha nem használ, elbocsátani. Nagy gondot kellett fordítani a szép családi életre és az öltözködésre, egy külön cikk pl. szigorúan tiltotta a lelkészeknek a táncot. (Kiss 1881, 710–720. p.)

A cikkek számának növekvése és az azokban tárgyalt témák sokszínűsége mutatja, hogy az egyházi vezetésnek is időközben bővíteni és pontosítani kellett a lelkészek feladatát, azok viselkedési módját. Bizonyosan a praxisból,

a mindennapi életből előbukkanó problémák megoldása, szabályozása hozta magával az új – sokszor nagyon specifikus – esetek törvénycikkekbe való beiktatását.

A tanulmány következő része már a 17.-18. századból származó egyházlátogatási jegyzőkönyvekből hoz példaként adatokat, melyek a lelkészekhez, azok hivatalához, faladataihoz, gondjaihoz, egyszóval mindennapi életükhöz kapcsolódnak. Mivel az egyházlátogatások első része az anyagi dolgokat illette, a tanulmány leginkább a lelkészek anyagi helyzetét próbálja bemutatni. Természetesen a gyülekezet nagysága jelentősen befolyásolta a papok jövedelmeinek terjedelmét. Összehasonlításként szolgálhat egy mezővárosi lelkész jövedelme, pl. Zemplén vármegyében a Bodrogek központjának nevezett Királyhelme református gyülekezetéből, 1611-ből származó egyházlátogatási feljegyzés. Az adatok elsősorban az egyházi vagyon és egyházi szolgát (prédikátor és rektor) jövedelmeiről tájékoztatnak. A gyülekezetnek akkor egy leányegyháza volt, Kisgéres és egy pap és egy rektor lakott a parókián. A helyi egyházközség akkor viszonylag terjedelmes földbirtokkal rendelkezett, ami 71 különböző nagyságú mezőből és 10 rétből állt. A hívektől a prédikátor a következő jövedelmeket kapta: az uraságtól évenként 14 hordó bort a Helmecei hegyről, minden paraszttól, kinek a tized kifizetése után megmaradt 10 kalangya búza, abból egy kévét ad a papnak adóképpen. A szegényebb zsellérek 24 dénárt fizettek, az özvegyasszonyok 3 sing vásznat. A keresztelésért egy tyúk és egy kenyér járt a prédikátornak, esketéskor az idegenek 40 dénárt fizettek és a temetésért 1 aranyat szedett a pap. (Dienes 2001, 332–333. p.) A leányegyházba általában hétfőn járt prédikálni, csak abban az esetben, ha a mezővárosban nem volt délelőtt istentisztelet ment ki vasárnap Kisgéresbe. Később Kisgéresnek saját prédikátora lett. (Dienes 2008, 110. p.)

A másik példa egy falusi gyülekezet, szintén Zemplén vármegyéből, pontosabban annak északi részéről. Szerelmes (szlovákul Lubisa) református gyülekezete nemcsak hogy egyik legkisebb gyülekezetek közé tartozott, még az által is érdekes volt, hogy ruszinok lakták, akik a Homonnai Drugetheknek köszönhetően egy ideig felvették a református hitet. Egyházigazgatási szempontból a gyülekezet az ungi esperességhez tartozott és a vizitátor 1652-ben látogatta meg azt. Szerelmesnek akkoriban 5 leányegyháza volt, ám a vizitáció idején temploma nem volt, mivel a zsoldos katonák felgyújtották, a jegyzőkönyv ta-

núsága szerint ugyanis: „Harangot újat vettek, de a pap házát tavaly elmosta a víz, de azon vannak, hogy mást csináljanak, templomot is, ígérik maguknak. Jámbor együgyű prédikátoruk van. Iskolarektoruk is van.” A parókia vagyona 5 darab földből és 2 rétből állt. A prédikátor fizetése a következő volt: egész jobbágyágtól 50 kéve gabonát, 25 kéve zabot és egy tyúkot bevételezett. Kereszteléskor egy tyúk és egy kenyér járt a papnak. Temetéskor 40 dénár. Énekléshez 16 dénár. Zsellér, aki a maga házában lakik 12 dénárt, kinek háza nincs, 6 dénárt fizet a prédikátornak. Továbbá két filiából kap ugyanilyen elosztásban. A ladiskóciák egy háztól fél köből gabonát, fél köből zabot, egy tyúkot adnak. Temetésnél az fizetséget meg lehetet a lelkipásztorral beszélni – alkudni. Egyéb járulékok, mint a leányegyházakban is úgy fizettek, mint a máterekléziában. Zsellér ki saját házában lakott 12 dénárt, ki ház nélkül 6 dénárt fizetett. Esketéskor hol három garast, hol tíz forintot.

A jövedelmeket illető nehézségeket általában két ok váltotta ki. Sok egyházlátogatási feljegyzés említi, hogy a gyülekezeti tagok elhanyagolták a papnak járó fizetéseket, tartoznak neki és hasonló. A másik anyagi dolgokkal összefüggő probléma azokban a gyülekezetekben merült gyakran fel, ahol két lelkipásztor működött, mint pl. Varannón, ahol a leányegyházban és az uraságnak a pap szolgált istentiszteletet, viszont a leányegyházakban és az adott esetben még a szlovák hívek számára a másod lelkész, a káplán végezte az istentiszteletet. Így a vizitációban gyakran fel volt jegyezve a káplán panasa, hogy több kötelesség ellenére neki kevesebb járadéka van. (Dienes 2008, 112, 113. p.)

Hasonló problémák voltak sok gyülekezetben a lelkész és tanító közt is, pl. azért, hogy a pap nem teljesítette „asztaltartási” kötelességeit a tanítóval szemben, vagy esetleg nem fizette neki ki a járadékot. Ilyen gondok voltak feljegyezve pl. Izsép református gyülekezetében (1671), hol a prédikátor tartozott a mesternek 9 kereszt búzával, de ugyanott a lelkészt is kár érte, mert az egyik hívő tehene bement a pap csűrbe és megette annak 23 kéve búzáját. (Dienes 2008, 418. p.) Szécskeresztúr (Zemplínska Teplica) esetében, ahol egyes hívek tartoztak a prédikátornak így határozott a vizitátor: „az prédikátor jövedelmét Szent István király napig bevigyén az auditorok. Az aki nem cselekszik, ha az idő alatt halotja lesz, avagy egyéb szolgálatja kívántatik az predikátor ne szolgáljon az olyan embernek mind addig, valamíg jövedelmét be nem hozza.”²

2 A vizitációra az 1660-as évben került sor.

(Dienes 2008, 278. p.) A valódi okokat, amiért hanyagolták a hívek az egyházi kötelességeik kifizetését nem lehet pontosan tudni. Számos esetben annak ellenére, hogy a hívek dicsérték és méltatták lelkészüket és meg voltak elégedve szolgálatával, nem teljesítették anyagi kötelességeiket iránta, amit valószínűleg egyesek anyagi helyzete nem mindig engedte meg időben a fizetést, de természetesen sokszor a hanyagság is szerepet játszhatott.

Érdekes és sokszínű adatokat mutatnak a vizitációk a gyülekezetek belső életét illetően, ahol a lelkész és hívek közötti viszony is különféle kapcsolódásokban mutatkozik meg. Természetesen az egyházlátogatási jegyzőkönyvek többségében ez a viszony nagyobb problémáktól mentes volt és általában ismétlődnek olyan típusú feljegyzések, mint hogy a lelkészt a hívek dicsérik, a hívek elégedettek a prédikátorral, vagy dicsérik a lelkészt és annak tudományát, szorgalmát és hasonló képességeit. Konkrét példa lehet Töketerebes mezőváros vizitációja. A nehéz körülmények ellenére (el lett véve a református templom, hiányoztak az úrvacsorai kellékek) a hívek nagy elégedettséget nyilvánítottak ki lelkészüknek. (Dienes 2008, 114. p.) A közeli Varannóban is hasonló volt a helyzet: 1636-ban a vizitátor feljegyezte, hogy a nehéz idők ellenére is az akkori lelkész, bizonyos Hövei Balog Gergely rendkívül jól teljesíti feladatait, a hívek dicsérik munkásságát. Az esperes biztatta a híveket, hogy reménykedjenek helyzetük javulásában és tartsák meg hitüket. (Dienes 2008, 93. p.) Egy másik vármegyéből és másik időből, a gömöri Szútor faluban 1759 évben szintén pozitív bírálat van a papról: „... a lelkészt dicsérik, ők sem maradtak dicséretlenül.” Kissé diplomatikusan fogalmaz Csanálos zempléni gyülekezet az 1759-ben leírt vizitációs adat szerint: „A lelkész meghalt. A tanítót mindenképpen dicsérik, a halotról pedig semmit.”

Viszonylag gyakran előforduló, általános panasz a lelkész irányából a gyülekezeti tagok felé az istentiszteletek, kátétanítás, hanyagolása. Többnyire nem az egész gyülekezetet érintették a panaszok, csak egyes személyeket, kik bizonyosan valami oknál fogva (szubjektív okok: rossz viszony a pappal stb.) nem látogatták az egyházi szertartásokat. Ilyen panasz volt feljegyezve Királyhelmeccen 1629-ből, miszerint hiányoztak a liturgikus kellékek, mint a kehely és a korsó, vagy hogy a prédikátor panaszkodott híveire, hogy elhanyagolják az istentiszteleteket és kátétanítást (állítólag a pap túlságosan nehéz kérdései miatt). A vasárnapi istentiszteletek helyek a helmecciek inkább a vásárokat részesí-

tik előnyben és a délutáni istentiszteleteket csak a hívek fele látogatja. (Dienes 2008, 54. p.)

Viszont ellentétesen is előfordult az istentiszteletek hanyagolása, mikor a gyülekezeti tagok panaszkodtak lelkészükre, hogy nem tartja az istentiszteleteket. Ilyen panasz került feljegyezésre 1647-ben Gálszécsen, pontosabban annak leányegyházában, Zebegnyőn. A hívek panaszkodtak a vizitátornak, hogy a gálszécsi lelkész nem jár istentiszteleteket tartani. A lelkész ezt úgy akarta megoldani, hogy a gálszécsi káplánt akarta megbízni ezzel a feladattal, mire ő azzal érvelt, hogy ha a pap szedi a leányegyházból a járadékokat, akkor ő teljesítse a kötelességeket is. Végül kompromisszummal végződött a dolog. Az istentiszteleteket továbbra is a papnak kellett végeznie, de a káplánnak segítenie kellett neki, és a zebegnyőieknek a vizitátor megüzente, hogy néhanapján ők is bejöhetnek Gálszécsbe istentiszteletre. (Dienes 2008, 173–174. p.) A lelkészi feladatok mellőzését mutatja Királyhelmece vizitációja 1638/38 –ből. Itt a készülődő egyházlátogatásról csak az van feljegyezve, hogy kellett lennie, de végül is nem valósult meg, mert a helmeci papnak pár nappal azelőtt halt meg a felesége, és ő elment bánatát felejteni Sátoraljaújhelyre az ottani kántor eljegyzésére. (Dienes 2008, 110. p.)

Vannak azonban egyházlátogatási adatok, melyek finoman szólva sokkal színesebb képet adnak a lelkészek és a hívek viszonyáról. Izbugyahosszúmezőn (Zbúdske Dlhé), egy kis felső-zempléni református, ruszin gyülekezetben az 1652. évében megtörtént egyházlátogatásban ez volt leírva: „Oly keresztények lakják a falut, hogy sem templomukra, se parókiára semmi gondot nem viselnek. Azt mondják, nem mi gondunk az, hanem a Papé. Prédikátor sem ment el veretlen ki közülük. A mostaninak is jutott az arculcsapásban. Jó lelki ismerettel mondom, hogy az ecclésiában az ebed is nagyobbra becsülik, mint hogy sem a lelki tanítót. Igazán a papok purgatóriuma ez a világ.”

Gálszécs egyik másik leányegyházában, Gerendán, 1641-ben panaszkodtak a bejáró lelkészre, hogy nem akarják, mert nem tud szlovákul, de szintén kérték, hogy a miglészi prédikátort adják nekik, mert arról tudták, hogy iszik és káromkodik. (Dienes 2008, 136. p.)

Nagyon rossz tapasztalatuk volt a lelkésszel Királyhelmeceben, hiszen az 1670-71-es egyházlátogatásokban több negatív dolog derült ki a prédikátorról, Fónyi Jánosról. Először egy sikkasztási ügyben lett gyanúsított. Egy özvegy-

asszony egy ezüst kelyhet adományozott a gyülekezetnek, a lelkész viszont szándékosan, vagy félreértésből az adományt el akarta adni. Nem tudni, hogy saját hasznára, vagy esetleg a templom javítására, vagy valami más egyházi célra akarta felhasználni az összeget, de a vizitátor mindenesetre a hívek panasa után a dolog rendes kivizsgálásáig az adott tárgyat elkobozta. (Dienes 2008, 395–396. p.) Valószínűleg az adott prédikátor nem volt túl morális ember, hiszen további bejegyzések készültek viselkedéséről. Több hívő szemtanúja volt iszákosságának rossz hírű nők társaságában. A helmeci gyülekezetben, abban az időben a tanító sem volt kivétel, hiszen ő is az iskolában nőekkel mulatott reggelig. (Dienes 2008, 396. p.)

A felvázolt – talán kissé negatív – képek ellenére nem szabad elfeledni, hogy az egyházlátogatási jegyzőkönyvek problémacentrikusak voltak, tehát elsődlegesen a gyülekezetekben a problémákat keresték és azok megoldását igyekeztek megtalálni a vizitátorok. Ezen nehézségek közül nem voltak kivételek a lelkészekkel kapcsolatos problémák sem. Összehasonlítva viszont meg lehet állapítani, hogy sokkal több volt azoknak az eseteknek száma, mikor a lelkészek felrötták gyülekezeteiknek, vagy azok egyes tagjainak a viselkedését, sem mint fordítva. Azok az általános problémák, mint az istentiszteletek hanyagolása időközben majdnem minden gyülekezetben előfordult, és bizonyosan így van ez ma is. Viszont a mai napokban már sok olyan panasz, amely akkor bekerült a vizitációkba, kimondottan magánügynek számít. A lelkészek nagyobb kihágásai inkább egyedinek mondhatóak, és természetesen nem voltak hosszú távúak, hiszen pont ezek eliminálására szolgáltak az egyházlátogatások. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy talán nem mindig teljesen objektíven voltak az adott esetek kirajzolva, és talán „kicsit rossz szándék, rossz kapcsolat” okánál fogva negatívabban voltak előterjesztve.

Felhasznált irodalom

- Dienes Dénes (szerk.) 2001. *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16-17. század.* Budapest, Osiris.
- Dienes Dénes 2008. *Zempléni vizitációk.* Sárospatak. Sárospataki református kollégium.
- Kiss Áron 1881. *A 16. században tartott magyar református zsinatok végzései.* Budapest, Magyarországi Protestánsok Egyesülete.
- Tomisa Ilona (szerk.) 2002. *Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16.-17. század.* Budapest, Osiris Kiadó.

Akinek Thököly Imre volt a kedvenc diákja. Ladiver Illés, két iskola reformátora¹

Kónya Péter²

Ellias Ladiver (1633 – 1686) was an eminent evangelical philosopher, pedagogist and dramatist. He was born in the family of a literary active evangelical priest. He studied in Germany and at the reformed college/collegium in Sárospatak, where he became one of the most important Hungarian supporters of John Amos Comenius (Johan Amos Comenius). Since 1667 he worked at the Evangelical college in Prešov, where he gave lectures in philosophy, and except the scientific works he wrote several school dramatic pieces. After closing the college in 1673, he went into exile in Transylvania, where, as Rector of the grammar school in Segesvár, he reformed the local grammar school. In the period of Imre Thököly uprising, Imre Thököly was his favourite student, he came back to Prešov accepting the invitation of the uprising leader. He became Rector of the reestablished college. He succeeded in the reform of the college and restoration of his former importance.

Keywords: Ellias Ladiver, evangelical philosopher, pedagogy, college, Hungary, Transylvania

Ladiver Illés jelentős 17. századi evangélikus pedagógus, filozófus, drámaíró és iskolareformátor volt. Kortársai többségétől abban is különbözött, hogy egy kegyetlen, intoleráns korban, amikor az evangélikus-református viszonyt inkább a konfliktusok jellemezték, a sárospataki Református Kollégiumban tanult, Comenius előadásait hallgatta és annak nézeteit terjesztette az evangélikus környezetben, ami nem volt mindennapi a 17. században. A pataki tanulmányainak köszönhetően viszont nemcsak nagy tanárának, Comeniusnak lett híve, hanem más, baráti viszonyt szerzett a református egyházzal, mint az akkori Luther-ortodox evangélikus egyháziak többsége.

1 A tanulmány a VEGA 1/0619/17 Cirkevny vývin Slovenska v 16–18. storočí v celokrajinských procesoch a každodennej rozmanitosti nevú tudományos pályázaton belül készült.

2 Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

A későbbi tudós és író Ladiver Illés 1633-ban született Zsolnán, egy evangélikus prédikátor családjában. Apja, id. Ladiver Illés, ismert teológus volt, aki művéért nemességet is nyert. Hasonlóan, mint számos magyarországi evangélikus lelkészt vagy tanárt, őt is 1674-ben idézték a pozsonyi vértörvényszék elé. Úgy, mint más lelkész kollégái, ő is reverzáissal és emigrációval mentette meg életét. Elutazott külföldre, ahol meg is halt. (Fabiny 1995, 21–34. p.)

Ifj. Ladiver Illés tanult Bánban, Privigyén, Zsolnán és Pozsonyban. A gimnáziumi tanulmányok után a sárospataki Református Kollégiumban folytatta tanulmányait. Patakon hallgatta Comenius óráit, és attól kezdve legnagyobb magyarországi hívei közé tartozott. Aztán külföldön folytatta tanulmányait, és 1650–1652-ben az erfurti és wittenbergi egyetemen tanult. Hazatérése után tanárként dolgozott Zsolnán. Majd Bártfán, s ott később rektori állást is nyert, és 1668-ban lelkészi hivatalt kapott Liptón (Tyepla). (Fabiny 1995, 21–34. p.)

Ladiver Illés 1661-ben foglalta el a híres bártfai gimnázium tanári székét. Ugyanabban az évben az iskola rektora is lett. A bártfai gimnáziumban a teológiát és a filozófiát tanította. A kor modern tanódmódszereit használta, mint például a körmódszert. Mint a bártfai iskola utolsó nagy rektora, egy új (a Stöckel-féle Leges Scholae Bartphaensis utáni) tantervet is kidolgozott, amelyet később nemcsak Bártfán, hanem Eperjesen is használtak. Nagyon kedvelt tanár volt, és a polgárok nagy becsben tartották. Bártfán újraraházasodott, feleségül vette Grünwald Salamon leányát, Annát. Végül, bizonyosan az anyagi okokból, 1669 februárjában elhagyta a bártfai iskolát, hogy a papi állást elfogadta Liptótyeplán. (Fabiny 1995, 21–34. p.)

Bártfai rektorként 1665 márciusában, Czabán Izsák eperjesi conrektorral együtt, részt vett a teológiai polemikus disputációban a Kassai Akadémián, a két katolikus professzor, Ivul Gábor és Rényes István ellen. Később, 1679-ben – valószínűleg éppen Ladiver – emlékezett vissza erre a disputációra a *Histroia Colloqui Cassoviensis* című művében. (Fabiny 1995, 21–34. p.)

A liptótyeplai parókián azonban nem sokáig tartózkodott, mivel alig fél éves lelkészkedés után, 1667-ben professzori állást fogadott az akkor alapított Felső-Magyarországi Rendek Kollégiumában, Eperjesen.

A Felső-Magyarországi Rendek Kollégiumának alapításának okai az á. h. evangélikus egyház akkori helyzetében kereshetők. Az egyre jobban terjeszkedő rekatolizálás folytán az egyház elveszítette pozícióit nyugaton, Alsó-Magyaror-

szágon, és legfontosabb támogatóit, a mágnásokat. A harmincéves háború után egyre bonyolultabbak lettek a papok németországi tanulmányai, a katolikus egyháznak viszont két felsőoktatási papnevelő intézménye volt: a Nagyszombati Egyetem és a Kassai Akadémia. A Kollégium alapításáról a Felső-magyarországi Rendek döntöttek, 1665-ben. A hat felső-magyarországi szabad királyi város³ közül Eperjest jelölték ki székhelyéül, amely annak idején nemcsak a legnagyobbak és leggazdagabbak számított, ugyanúgy erős erődítmény volt. A városban mindhárom országos nyelvet használták: a németet, a magyart és a szlovákokat, mindezeket meg kellett tanulniuk a nemesi ifjaknak.⁴

Az elegendő anyagi források megszerzése⁵ és a szükséges előkészületek után 1666. április 6-án a polgárság többségének és számos vendégnek jelenlétében ünnepélyesen letették a Felső-magyarországi Evangélikus Rendek Kollégiumának alapjait. Még az alapkő letétele előtt Eperjesen, a Városi Tanácsnál közbenjárt Szelepcsényi György esztergomi érsek és prímás, hogy meggátolja az iskola építését. I. Lipót király elrendelte az eperjesi magisztrátus építésének beszüntetését, és még kétszer megismételte parancsát. A Tanács válaszában határozottan elutasította vádjait (melyek szerint nem a gimnáziumot, amit deklarált, hanem az egyetemet vagy az akadémiát építette volna), és megerősítette, hogy csak egy új iskolai épületet építtet a régi helyett, mivel az már nem felelt meg a diákság magas létszámának. A gimnáziumot a Felső-magyarországi Rendek segítségével építette. (Hörk 1896. 9–11. p.)

Röviden az építés befejezése előtt, 1667. április 16-án, szerződést kötöttek a felső-magyarországi rendek Eperjes szabad királyi városával a leendő kollégium közös használatáról és igazgatásáról. Mivel a kollégium megnyitásával megszűnt az addigi eperjesi humanista gimnázium, az új iskola a továbbiakban annak a szerepét is betöltötte. Minden más kérdés mellett a rendek a kollégium tanárainak, illetve felügyelőinek és gondnokainak személyében is megállapodtak. A nemesi rendből ez utóbbi két funkciót betöltötték: Semsey Ferenc sárosi alispán, Keczer András, Keczer Melchior, Dobay András, Sárossy Sebestyén és Fajgel Péter. Jellemző, hogy a többségüket néhány év múlva a Thököly-felkelés

3 Kassa, Eperjes, Bártfa, Lócse, Kisszeben és Késmárk.

4 ŠA Prešov (Eperjesi Állami Levéltár), Ekp 1: A rendek határozata, 1665, későbbi másolat.

5 Az egész országban és külföldön folytatott pénzgyűjtésben több mint 60.000 forintot, és több jelentős ingatlant sikerült megszerezni.

résztevőinek soraiban találhatjuk. A kollégium egyik főadományozója, II. Thököly István részt vett a Wesselényi- összeesküvésben, és csak az ostromlott Árva várában bekövetkezett halála mentette meg a kivégzéstől. Keczer András és Menyhért birtokainak nagy részét elkobozta a Szepesi Kamara.⁶

A polgári rendből Eperjes szabad királyi város bírása és tanácsosai töltötték be ezeket a hivatalokat. A rendek és a város baráti viszonyát a kollégium alapításakor és a későbbiekben az is kifejezte, hogy egyenlő arányban volt képviselve a hat kollégiumi felügyelő a nemesség és az eperjesi polgárok köréből. A rendkívüli inspektoroknak tizenöt nemes választatott meg, Thököly István gróffal az élen, úgy, mint a hat szabad királyi város magisztrátusai és a felső-magyarországi bányavárosok, valamint a 13 szepességi város közös vezetősége.⁷ E pontok mellett a szerződés olyan rendelkezéseket is tartalmazott, amelyek a tanárokat, a diákokat és a kollégium iskolai törvényeit érintették.

Minden kollégiumi tanárnak és diáknak hűségnek kellett lennie az ágostai hitvalláshoz, a tanárok esküt is tettek az Augustanára és a Liber Concordiára.⁸ De nemcsak a lutheri egyházhoz való hűség volt az egyetlen kritérium a tanárok számára. Ahhoz, hogy fel tudják nevelni az evangélikus értelmiség új nemzedékét, saját maguknak is magasan képzett és művelt embereknek kellett lenniük.

A kezdetekkor a Kollégium élén dr. Pancratius Mihály állt, a régi városi iskola utolsó rektora. A helyét 1667 októberében az első rektor, dr. Pomarius Sámuel vette át, a híres teológus, aki több német egyetemet is elvégzett. Az Eperjesre való meghívása előtt, 1667 nyarán⁹ Magdeburgban tevékenykedett, igehirdető lelkészként a Szent Jakab parókiánál. A további híres személyiségek közül a Kollégiumban a két neves filozófus tanított: Caban Izsák és Ladiver Illés.

A Felső-magyarországi Evangélikus Rendek Kollégiumát ünnepélyesen nyi-

6 A Rothal János vezetése alatt működő rendkívüli bíróság 1670–71-ben Pozsonyban elítélte a Wesselényi Ferenc-féle összeesküvésben részt vevő személyeket. Az összeesküvés három vezetőjét, Zrínyi Péter horvát bánt, Nádasdy Ferenc országbíró és Frangepán Ferencet a bíróság fő- és jószágvesztésre ítélte.

7 ŠA Prešov, EKP, 101.

8 ŠA Prešov, EKP, 101: Leges Illustris Gymnasii Epperiensiensis.

9 ŠA Prešov, EKP, 101: Pomarius levele Wittenbergből 1667. augusztus 15-ről, amelyet a kollégium kurátorának és felügyelőjének címzett.

tották meg, 1667. október 18-án. Az új tanrend szerint az iskola tízévfolyamos gimnázium lett, a magasabb tudományok, azaz a filozófia és a teológia tanításával a legfelsőbb osztályokban. Éppen ezek az osztályok vonzották a diákokat nemcsak az egész országból, de külföldről is, és a Kollégiumot kiemelték az evangélikus középiskolák sorából. A diákok száma a tanítás megkezdése után éppen ezekben az osztályokban 200-zal emelkedett – 1668-as év: 69 258 – (Hörk 1896, 28. p.), de az egész iskola diákjainak létszáma még ennél is magasabb lehetett. Már az első diákok nevei világosan mutatják, mennyire formálta a kollégium ezeket a fiatal embereket, akiket tanárai nemcsak a tudományhoz, művészethez és az evangélikus egyházhoz való szeretethez vezettek el, hanem egyúttal a haza- és szabadságszeretethez is. Az iskola egyik első és mindenképpen leghíresebb tanulója Thököly Imre gróf volt, aki Eperjesen tanult 1668-tól¹⁰ a Wesselényi-összeesküvésig. Vele együtt volt a Kollégium diákja ifj. Petrőczy István báró, későbbi kuruc generális, vagy Bogdány Jakab, későbbi híres angol festő.¹¹ A második évtől, Thököly Imre mellett, későbbi felkelése több jelentősebb részvevője tanult ott: a majdani diplomata Petenády György, várkapitánya, Izdenczy Márton, a szepesi kamarai tanácsosa, Szirmay András, ezredese, Jánoky Farkas, jószágigazgatója, Kelemessy János, főtisztjei, Bertóty Zsigmond és Dobay Zsigmond.¹² Néhány hónap múlva Ottlyk György (később Thököly ezredese és II. Rákóczi Ferenc brigadérosa és udvarmestere) is járt a kollégiumba.¹³ Rajtuk kívül Rezik János, a kollégium majdani rektora is ott található a diákok körében: ő az Eperjesi mészárszék és a Gymnasiologia szerzőjeként vált híressé. Még diákéveiben Pomarius Samu rektor Kassára küldte vitázni Sámbar Mátyás jezsuitával.

A Kollégium fennállásának rövid ideje alatt nagy hírre tett szert az egész országban és külföldön is, és professzorai olyan eredményeket értek el, hogy a legfelsőbb osztályok végzősei egyetemi tanulmányok nélkül is el tudtak he-

10 Thököly Imre levele Teleky Mihálynak 1668. október 25-ről. Gróf Thököly Imre levelei. Budapest 1882, 1. l.

11 Ladiver, Elias: *Eleazarconstans*. OSzK (Országos Széchényi könyvtár), Kézirattár és régi nyomtatványok tára. M2/2602.

12 Ladiver, Elias: *Papinianustetragonos...* Lőcse 1669. Uo., FM 2/1045. Thaly Kálmán: *Thököly Imre és iskolatársai mint színjátékosok*, 411 - 414. l. p.

13 Felsőozoróczy és kohanóczy Ottlyk György önéletírása. In: *Történelmi naplók. 1663-1711.* In. Thaly Kálmán (szerk.) *Történelmi naplók 1663–1719.* Budapest 1875, 5. l. p.

lyezkedni az iskolai rektorok és lelkészek állásában. (Hörk 1896, 31. p.) A Kollégium, ha formálisan nem is, de valójában főiskolává, akadémiává vált, amelynek építésével egykoron megvádolta az eperjesieket Lipót király. Tekintettel ezekre a körülményekre, Pomarius hamarosan egyetemmé akarta alakíttatni. (Gömöry 1933, 17. p.)

Ezekben az években, a Kollégium első működése alatt, 1667-től 1671-ig, Ladiver Illés elsősorban filozófiatanárként dolgozott Eperjesen. Annak idején, filozófiai nézetei folytán heves vitákba kezdett tanártársal, a másik híres filozófussal, Czabán Izsákkal, kritizálva Czabán atomista nézeteit. Ladiver a pedagógiai, teológiai, filozófiai és polémiai tevékenysége mellett megírt és diákjaival előadott két iskoladrámát: *Eleazar Constans* (Hitében állandó Eleazár) és *Papinianus Tetragonos* (Bátor Papinianus). A színjátékokat a nyilvános évszáró vizsgák alatt játszották el az eperjesi polgárok előtt, 1668-ban és 1669-ben. Megírtak és előadtak latinul, megjegyzésekkel és kommentárokkal a városban dívott három nyelven: németül, magyarul és szlovákul. Mindkét dráma a bibliai történetből és a magyarországi történelemből merített, erős Habsburg-ellenes akcentussal. Mindkettőben az egyik főszerepet (Mátyás királyt) ifjú Thököly Imre játszotta, Ladiver Illés kedvenc diákja.¹⁴

1671-ben a sikertelen Wesselényi-összeesküvés után a Kollégium működése megszűnt, és magát az intézetet is a Habsburg-katonaság kobozta el. Ladiver is menekült a Kollégiumból, és egy ideig, 1673-ig lelkészként dolgozott Tiszolcon, és utána, amikor onnan kizavarták, Késmárkra menekült, ahonnan is a pozsonyi véstörvényszék elől külföldre távozott. Németországban hosszabb ideig tartózkodott Tornban, ott gimnázimi állást kínáltak neki, majd Dancigban és Jénában élt. A lengyelországi Lesznóban is próbált menedéket találni, végül azonban ő is, hasonlóan, mint az elméleti, tudományos ellenfele, Czabanius, Erdélybe menekült. (Dupkala 1999, 77–79. p.)

A fejedelemségben Ladiver először tanárként dolgozott a nagyszebeni evangélikus gimnáziumban, s utána a nagyenyedi református kollégiumban. 1678-ban meghívást fogadott el a segesvári gimnázium igazgatói székére. Segesváron majdnem négy évig tevékenykedett 1678-tól, és ott is az iskola első

14 Ladiver, Elias: *Eleazarconstans*. OSzK (Országos Széchényi Könyvtár), Kézirattár és régi nyomtatványok tára. M2/2602, Papinianustetragonos... Lőcse 1669. Uo., FM 2/1045. Thaly Kálmán: *Thököly Imre és iskolatársai mint színjátékosok*, 411–414. l. p.

írással tanrendjét adta ki. Segesváron is több teológiai disputációt vezetett, és újból elkezdett vitatkozni az akkor már Szebenben tevékenykedő Czabaniussal. Bevezette a gimnázium jegyzőkönyveit és tanterve szerint megreformálta a tanítási rendszert, így sok tanítványa a gimnázium befejezése után egyetemre került. Távozása előtt, 1682-ben, a polgárok hálából emléktáblát avattak kedvenc iskolaigazgatójuknak a templomban. (Fabiny, 1995.)

Magyarországon közben sok minden megváltozott. 1678-ban a kuruc mozgalom egy új Habsburg-ellenes felkeléssé nőtte ki magát, amelynek élére a fiatal gróf Thököly Imre állt. Eperjes városát a kurucok csak 1682. augusztus közepén foglalták el, és közvetlenül utána átvették az evangélikus polgárok a városi tanácsot.¹⁵ Az eperjesi evangélikus gyülekezet helyreállításával, és az egyházi vagyon visszaadásával újból megnyílt a Felső-magyarországi Rendek Kollégiuma. Maga az egykori diák, Thököly Imre is érdekelt volt a Kollégium és annak megfelelő működésének minél hamarabbi megújításában. A felkelés vezére így személyesen is nagy érdemeket szerzett az intézet helyreállításában. Mivel a Kollégium még 1673-ban az elkobzások folytán egész vagyonát és alapjait elveszítette, a külső pénzsegély nélkül nem is kezdhette rendesen a tanévet. Thököly ismerte ezt a helyzetet, mivel még 1682 nyarán meglátogatta Eperjest. Apja mintájára, ő is 600 hold tállyai, tokaj-hegyaljai szőlőt, és a kishonti Rimaszombat mezővárosból befolyó jövedelmének felét adományozta egykori iskolájának. (Hörk 1896, 42. p.) Mivel nagyon fontosnak tartotta Thököly az intézet magasrangú vezetését, új rektorának akkor az erdélyi száműzetésben lévő kedvenc tanárát, Ladiver Illést jelölte ki. Ladiver, annak ellenére, hogy az országban háború dühöngött, és Erdélyben nagy tekintélynek és népszerűségnek örvendett, egyetértett hazatérésével. Nem volt azonban pénze az utazásra. Ezért Thököly 300 forintot utalványozott neki az úti költségek fedezésére. (Fabiny 1995, 27. p.)

Ladiver 1682. november végén érkezett Eperjesre, és azonnal törődni kezdett az iskola építésével és a rendes tanítás bevezetésével. Rektorként főleg teológiai tárgyakat tanított. Vele együtt a magasabb, felső osztályokban oktatott Schwartz János, ő a bölcsészeti tárgyakat tanította, a logikát pedig Sappuhn Henrik. (Fabiny 1995, 28. p.) Később, 1684-ben Ladiver tanárként hívta

15 Kónya, Peter: Prešov, Bardejov a Sabinov v povstaní Františka II. Rákócziho. In. Kónya, Péter (szerk.) *Povstanie Františka II. Rákócziho 1703–1711*. Prešov, 2005.

Eperjesre volt diákját, Rezik Jánost, aki annak idején a thorni gimnáziumban oktatott.¹⁶ Rajtuk kívül az alacsonyabb osztályokban még több – kevésbé ismert – tanár dolgozott. Így a Kollégium akkoriban nemcsak a tanítás tartalmával, vagy a tantárgyakkal, hanem a tanárok összetételével is megfelelt az 1666–1670-ben érvényes tanrendnek (iskolatorvényeknek).

Tekintettel az intézet rendkívüli helyzetére és specifikus feltételeire, több problémával kellett megküzdenie a rektornak. Ezek viszont nemcsak a pénzügyi nehézségek voltak. Ugyanis Eperjesen, ahol majdnem két évtizedig¹⁷ szünetelt az evangélikus iskola, szükségessé vált az evangélikus iskolázás egész rendszerének felépítése, a legalacsonyabb elemi fokozattól a felsőoktatásáig. Ennek következtében mértéktelenül megnőtt a diákság száma, nemcsak a felső, hanem ugyanúgy az alsó osztályokban is, miközben a tanulók nem kis része felnőttkorú volt. A működésre szükséges pénzt a kollégiumnak az említett Thököly-adomány, továbbá egyéb jövedelmei (a régi és új alapjai) és más adományok biztosították. Az intézmény jellege és jelentősége miatt kiadásainak egy részét főleg a tanári fizetéseket, továbbra is a város fedezte.¹⁸ A háborús események és a bonyolult nemzetközi fejlődés ellenére a Kollégium vezetősége újból kísérletet tett az egykori külföldi kapcsolatainak megújítása érdekében. Főleg a pénzügyi támogatások megszerzése miatt. Ezeknek a törekedéseknek lett az eredménye a részletesebben ismeretlen anyagi segítség a svéd királytól, 1682-ből. (Hörk 1896, 44. p.)

A fokozatosan romló feltételek és a felkelés alatt felmerült sok nehézség ellenére azonban a Felső-magyarországi Rendek Kollégiumának, Ladiver rektor-sága alatt újból sikerült az ország egyik legjelentősebb oktatási, tudományos és kulturális intézményévé válni. Természetesen az intézet nem maradhatott a politikai fejlődésen kívül. Akárcsak maga Eperjes városa, a Kollégium is kifogástalanul állt volt diákja és legnagyobb jótévője, a „kuruc király” oldalára. Ebben a hangulatban zajlottak le az összes fontos iskolai események: a tanévnyitó és tanévzáró ünnepségek vagy maguk a záróvizsgák. A Kollégium tanárai, a több jelentős bölcsészeti és irodalmi alkotás mellett, nem kizárható publicisztikai és

16 Az eperjesi á. h. evangélikus gyülekezet levéltára, Series Primariorum Professorum et Rectorum prout et eorundem collegarum schola, et Collegio Eperiensiensi Praepositorum.

17 1687–1705 között.

18 ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy, II. A – a, 8, 15: Számadási könyv 1684 – 85. p.

más művet is írtak, amelyekben kifejezték politikai nézeteiket és Thököly iránti hűségüket. Ilyen volt pld. Ladiver költeménye: *Natalepresagium victoriarum Emerici Thököly*, 1683-ból. (Fabiny 1995, 28. p.) Schwartz János tanár az 1684/85-ig tanévben diákjaival a *Helena Menelao reddita* című színjátékot adta elő, amelyben I. Lipótnak menekülés közben (Thököly előtt) a fejéről leesett a királyi korona. (Hörk 1896, 46. p.) Tekintettel mindezekre a tényekre, ebben a korszakban (1682–1686) a kollégium számára jellemző volt Ladiver elnevezése: „Collegium Thökölyanum”.

Eperjesen Ladiver 1683-ban negyedszer is megnősült, Sinapius Mihály leányával, Ilonával házasodott össze. Három év után azonban, 1683-ban meghalt pestisben. Ladiver Illés jelentős tudós és érdekes pedagógiai és iskolaszervezési személyiség volt. Az említett iskoladrámák mellett több filozófiai és teológiai művet jelentetett, illetve írt meg: *Summulae Pneumaticae* (Lelki alapok), *Summulae Logicae* (A logika alapjai), *Symperasmata Philosophiae Rationalis* (Az ész-filozófia áthágásai), *Controversiarum Metaphysicarum Disputatio prima* (A metafizikai kérdésekről való első disputáció), *Controversiarum Metaphysicarum Disputatio altera* (A metafizikai kérdésekről való második disputáció), *Controversiarum Metaphysicarum Disputatio tertia* (A metafizikai kérdésekről való harmadik disputáció), *Summae metaphysicae* (A metafizika összegzése) és mások.¹⁹

¹⁹ Kónya, Peter: Eliáš Ladiver. In: Dupkala, Rudolf – Kónya, Peter: Antológia z diel profesorov Prešovského evanjelického kolégia I. Filozofia. Prešov 1999, s. 101–103. p.

Felhasznált irodalom

ŠA Prešov Ekp 1: A rendek határozata, 1665.

ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy, II. A – a, 8, 15: Számadási könyv 1684

Eperjesi á. h. evangélikus gyülekezet levéltára.

OSZK (Országos Széchényi könyvtár), Kézirattár és régi nyomtatványok tára.

Dupkala, Rudolf: Izák Caban. 1999. In. Dupkala, Rudolf – Kónya, Peter: *Antológia z diel profesorov Prešovského evanjelického kolégia I. Filozofia*. Prešov.

Fabiny Tibor 1995. Egy hányatott életű eperjesi tudós Ladiver Illés. In: *Eliáš Ladiver a Michal Greguš, osobnosti a ich dielo v obraze doby*. Prešov.

Gömöry János 1933. *Az Eperjesi Ev. Kollégium*. Eperjes.

Hörk József 1896. *Az Eperjesi ev. ker. Collegium története*. Kassa.

Kónya, Peter 2005. Prešov, Bardejov a Sabinov v povstaní Františka II. Rákócziho. In: (Kónya, Péter szerk.) *Povstanie Františka II. Rákociho 1703–1711*. Prešov.

Kónya, Peter 1999. Eliáš Ladiver. In: Dupkala, Rudolf – Kónya, Peter: *Antológia z diel profesorov Prešovského evanjelického kolégia I. Filozofia*. Prešov.

Felsőozoróczi és kohanóczi Ottlyk György önéletírása. 1875. In. Thaly Kálmán (szerk.) *Történelmi naplók. 1663–1711. Történelmi naplók 1663–1719*. Budapest.

Balogh Elemér*

Somogyi Alfréd¹

Püspök, egyháztörténész, tudós ember, pozsonyi templomépítő lelkipásztor. „Nagy felelősséggel járó, magas egyházi tisztséget töltött be, de így is a régi maradt: szerény, szelíd, igaz, adakozó, munkás, Istennek engedelmeskedő ember.”² - írta róla Csomár Zoltán.

101 éve, 1866. február 6-án született, Székesfehérváron. Apja – Balogh Sándor – itt volt református lelkész. Elemér két éves volt, amikor a Tolna megyei Pálfára költözött a család. Édesanyja – Micheli Mária – német származású, de magyar nevelése révén, igaz magyar érzelmű asszony volt. A művészetek, főleg a zene, szeretetét gyerekkorában alapozta meg a szülői ház: szülei zenekedvelő és zeneművelő emberek voltak, őt is zongorázni tanították. Gyermekkorában barátkozott össze pl. Csók István festőművésszel. Iskoláit helyben kezdte, de magándiákként. Édesanyja tanította otthon, majd Budapesten lett gimnazista. Komoly érdeklődést mutatott a természettudományok iránt, gimnazista korából úgy maradt fenn egy összeírása a magyar növényvilág népies neveiről, hogy azt megküldte a Magyar Tudományos Akadémiának. De publikált cikket a kinematográf, vagyis a mozigép működéséről is. Ez volt az első ilyen technikai leírás Magyarországon. És ugyanez a gimnazista ifjú aranyérmes pályamunkát írt a bibliafordításokról is. Megörökölte nagybátyja könyvtárát, s igazából ez fordította őt az irodalom és a történelem felé. Budapesten lett teológus, de 1891-92-ben a skóciai Edinburgh Free Church College-nak volt peregrinusa. Az itteni teológiai hatás egy életre meghatározta a látását és szolgálatát. Művészi vénáját mutatja, hogy skóciai diákévei alatt három koncerten lépett fel. Hazatérve, rövid ideig apja mellett szolgált, majd Budapestre került hitoktatónak, s a Kendeffy családhoz házi tanítóként. Két évvel később fogadta el a felkérést és lett a budapesti Skót Misszió segédlelkésze. 1895 pünkösdjén úgy került Po-

* A tanulmány a VEGA 1/0528/16 számú, A Református Keresztény Egyház Szlovákiában 1919–1952 című kutatási projekt keretében készült.

1 Selye János Egyetem Református Teológiai Kar

2 Csomár Zoltán: A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918-1838.), M. Kir. Állami Nyomda Kirendeltsége; Ungvár; 1940.

zsonyba, hogy a Komáromi egyházmegye esperese őt választotta ki arra, hogy – egyházkerületi támogatással – összefogja és gyülekezetté szervezze a pozsonyi reformátusokat. Pozsonyba már fiatal feleségével, Incze Jolánnal érkezett, aki vel egy évvel korábban kötött házasságot. Felesége törekeny, beteges alkat volt. Mire bejárták Európa szinte összes gyógyfürdőjét és kiderült, hogy mi a baja, addigra már nem tudtak segíteni rajta – 1928 júniusában bekövetkezett haláláig kölcsönös tiszteletben és szeretetben éltek.

Pozsonyi szolgálata mellett a bécsi magyar reformátusság lelkigondozását is ellátta: összegyűjtött 350 magyar családot, akikhez rendszeresen kijárt.

Pozsonyban templomot akartak építeni, ezért 1907-ben megvették az Irgalmasok terén álló sóraktár épületét. Ez volt az az épület, amelyben a pozsonyi vértörvényszék idején, a 17. században, fogságban tartották a református és evangélikus prédikátorokat. Börtöncellájuk vas ajtaja máig látható a pozsonyi templomunkban. A sóraktár helyére épült föl a templom, amelyet 1913-ban szenteltek fel, gróf Tisza István miniszterelnök jelenlétében, aki akkor a Dunántúli egyházkerület főgondnoka volt, s ilyen minőségében volt ott a pozsonyi templom szentelésén. A templomépítés költségei 351.542 aranykoronát tettek ki. A szükséges pénzt, nemcsak a gyülekezet és a város, hanem főleg a Balogh Elemér világiáró útjai során gyűjtötte össze.³

Egyházpolitikus pályája a Trianon utáni Csehszlovákiában indult el igazán, amikor egyházunk teljesen kiszakadt a történelmi beágyazódottságából. Bár korábban kerületi tanácsbíra volt, az első – úgynevezett átmeneti – években 1918-20 között még nem lehetett hallani róla egyházszerzőként.

Mai ésszel gondolkodva, szinte hihetetlennek hat, hogy 15 nyelven írt és olvasott. Nyelvismerete és skóciai kapcsolatai révén kiterjedt levelezést folytatott, főleg angol teológiai intézetekkel és könyvkiadókkal.

Tudós lelkészi mivolta és páratlan külföldi kapcsolatai miatt jelölte őt 1921-ben a Komáromi egyházmegye lelkészi kara az akkor megalakult Dunáninnyi egyházkerület püspöki tisztségére. Két jelölt volt, a másik Patay Károly barsi esperes. A választások megosztották a Barsi és a Komáromi egyházmegye lelkészi karát. Néhány vonatkozásában a ma ismert politikai kampányok jellemzőit is felfedezhetjük az 1921 áprilisi szavazatbontást megelőző idők iratanyagában.

3 Peres Imre: A pozsonyi református gyülekezet története.

http://www.refblava.szm.com/pdf/A_gyulekezet_tortenete.pdf (Letöltve: 2018.11.01.)

Például Sedivý László nyitrai lelkész, aki Patay támogatója volt, leírja, hogy Balogh Elemér „hallási szervének nagyfokú deficitje miatt”⁴ nem alkalmas a püspöki tisztségre. Emiatt nem hívták meg őt a pápai teológia egyháztörténeti tanszékére sem. Ez a kampányszagú, de tényszerű megállapítás adhat magyarázatot arra is, hogy Balogh miért nem tanított később a losonci teológián sem.

Püspöki beiktatására 1921. június 22-én, egy szerdai napon került sor. Gondolkodására, magatartására jellemző az az érvelés, amelyet a beiktatása előkészítése kapcsán írt Tóth Kálmán, komáromi esperesnek: „...vasárnap, kedd és péntek nem lehet, mert ünnep és hetivásár napja, s a templomot báméskodók foglalják el a hívek helyett. A vasárnapot hagyja meg az egyház az Úr napjának, testi és lelki pihenésnek, s ne tartson akkor olyan gyűlést, amely izgalmakkal járhat. Mi pedig maradjunk vasárnap a gyülekezeteinkben a reánk bízott igehirdetésre. A szerdai napra idejében ideér mindenki és idejében hazamehet, s a vasárnapra felkészülhet”.

Püspökké választása és egyházunk politikai hátrányos megkülönböztetése teljesen új szolgálat elé állította őt. Szinte napi rendszerességgel tartotta a kapcsolatot az államhatalommal és intézte az egyház és a lelkészek, tanítók ügyeit. Levéltári anyagok tanúskodnak arról, hogy heti rendszerességgel volt intéznie Szlovenszko teljhatalmú miniszterének pozsonyi irodájában. A lelkészek állampolgársági ügyeitől kezdve, a különböző segélyeken keresztül az egyház és az állam hivatalos tárgyalásainak előkészítéséig, gyakorlatilag ő volt a Lévai zsinatig a kapcsolattartó.

És jó kapcsolatai voltak a csehszlovák állam legfelsőbb vezetésével. Személyes ismerőse volt Masaryk elnöknek. Egy alkalommal, amikor az államfő Pozsonyba látogatott, Balogh Elemért ültették az elnök amerikai származású felesége mellé, hogy legyen valaki, akivel el tud beszélgetni angolul a „first lady”. Külön bejárása volt a kistapolcsányi elnöki rezidenciába is, de a Masaryk elnökhöz fűződő sajátos kapcsolatai nem voltak elegendőek ahhoz, hogy egyházán úgy tudjon segíteni, ahogy szeretett volna, mert a csehszlovák vezetés erős bizalmatlansággal volt a magyar reformátussággal szemben.

Nehéz, nagyon nehéz időkben volt egyházunk őrállója. Minden lelkipásztorért, minden református tanítóért, minden iskoláért, minden jogos támoga-

⁴ Sedivý László: Reflexiók a kerületi tisztségek betöltéséhez. Levéltári anyag: DREL – Fondszám: I.2. – Felvidéki Ref., Egyház iratai 1921/I.

tásért külön kellett megküzdeni. Szívén viselte a lelkészözvegyek és lelkészárvak sorsát. Külföldi kapcsolatai révén több alkalommal szervezett gyűjtést és hozott anyagi támogatást, hogy az éhhalál küszöbén mozgó családokon segíteni tudjon. Ma is nagy kihívást jelentene az a segély, amelyet ugyancsak ő szervezett: az Amerikai Egyesült Államokból ruhák és cipők érkeztek a református egyház szegényei számára.

Miután 1923 júniusában a Léván megtartott zsinat kimondta a Szlovenszkói Református Keresztyén Egyház megalakulását, méltán várták el az egyházunk vezetői, hogy változni fog az egyház és az állam viszonya. Balogh Elemér – püspöktársaival, Pálóczi Czinke Istvánnal és Bertók Bélával együtt – azonban hiába próbálkozott Prágában és Pozsonyban, a csehszlovák állam 20 évig nem ismerte el hivatalosan a református egyházat.

Nem kaptuk meg a Léván elfogadott törvényeink állami jóváhagyását. Levéltári adatokkal ma már bizonyítani is tudjuk: azért nem, mert az államhatárolom túlságosan magyarnak tartotta az egyházat és megbízhatatlannak, államellenes veszélynek nyilvánította a reformátusságot.

Az utolsó püspöki jelentéséből való idézet feltárja előttünk jellemét, egyháza iránti elkötelezett kiállását és buzgó hitét, amely erőt adott neki mindabban a sokrétű és nehéz szolgálatban, amelyet az Úr rábízott. „A test szerinti étellel párhuzamosan, de egészen más törvények szerint halad a lelkek élete. ... A lelki szántóföldek, a lelki aratás, a lélek virágai felé óhajtom irányítani mindnyájunk figyelmét. Ebben a világban nincs őszi elmúlás, sem tavaszi rügyfakadás: itt mindig gyümölcstermő nyárnak kell lennie. Vajjon nem száradtak-e el az örökkévaló Gazda ama szántóföldei, melyek megművelését mireánk bízta? Vajjon az Evangéliumot hintő nagy Magvető vetése nyomán milyen aratás következik a mi gondoskodásunk mellett? Hatvannégyezer lélek istápolását bízta reánk a Mindenható Isten és e hivatás teljesítésében megint egy év határvéle elé állított: vajjon e lelkekből fakadtak-e a hálás és szent élet illatozó virágai, hogy dicsőítsék a mi kegyelmes mennyei Atyánkat? Ezek a mai nap kérdései, melyekre ha töredelmes szívvel megfelelünk, megvallhatjuk, hogy minden áldás, ami munkánk nyomán fakadt, nem a magunk érdeme, hanem az övét megsegítő Isten ajándéka, nem mi munkáljuk azt, hanem rajtunk, eszközökön keresztül maga az Egyház feje: a Krisztus.”

Egyháztörténészként a gyászévtized és a gályarab prédikátorok témakörét

kutatta szívesen. 25.000 kötetes könyvtárában állítólag minden vonatkozó írás fellelhető volt. S fennmaradt róla, hogy 1896-ban végigjárta a gályarabságra hurcolt prédikátorok útvonalát is, Lipótvártól Nápolyig. De bejárta Európa majdnem összes országát. Volt Ázsiában és Afrikában és 1921-ben Amerikában: New Yorkban, Philadelphiában, Baltimoreban és Pittsburgban.

1929-ben is és 31-ben is nagy európai körúton volt. Először Dél-Európát, majd Nyugat-Európát járta be.

Tudományos munkássága érintette az egyetemes egyháztörténet főleg magyarokra vonatkozó részeit, a nyelvészetet és a régiségtudományt. De kutatta a hugenotta-magyar és a szláv-magyar kapcsolatokat, kölcsönhatásokat is. Foglalkozott a XVI. században Magyarországon járt nyugati tudósok útleírásaival, feldolgozta a Habsburg kor tábori lelkészeinek adatait és írt a waldensek magyarországi hatásáról, de kutatta a horvát reformáció irodalmát és a görögkeleti egyház reformációját is.

Balogh Elemér nemcsak tudós, de nagy gyűjtő is volt. Európa jelentős antikváriusai ismerték őt. Sajnos ez a levelezése nagyon hiányos, mert ezeknek a leveleinek a hátoldalára írta a püspöki hivatali teendőket, levélpiszkozatokat. Nagy értéket képviselt könyvtárának hungaricum-gyűjteménye. De a könyvek mellett gyűjtött régi képeket, térképeket, s régipénnz gyűjteményében büszke volt a 200 darab római konzuláris éremre, valamint egy római dénárra. Érdeklenség kedvéért jegyzem meg, hogy nagyon jól értett a csipkéhez és a hímzéshez is. Rűánzésre megállapította a készítése módját és a tájegységek szerint meg tudta különböztetni az eredetit az utánzattól.

Narancsik Imre, lelkipásztor, aki Balogh Elemér jó barátja volt, egyik írásában ezt nyilatkozta a püspökről. „Évekkel ezelőtt, egy téli napon mentünk vele valamiféle hivatalba, egy szegény ember ügyében. A havas, hideg úton temploma mellett megálltunk. Komoly lett, aztán közelhajolt és ezt mondta: „Nézzé kérem: Kőműves Kelemen feleségét építette Déva várába. Én meg az életemet építettem ebbe a templomba. Aztán továbbmentünk, át a Köztársaság téren. Ma elgondolkozom ezen a történeten és kijelentésén. Vajon nem az életét építi ez a püspök, mint az igazi keresztyén ember a gyülekezetbe és gyülekezetével? Vajon nem az egyetemes református egyház nagy építője ez a pozsonyi első református lelkész?”⁵

5 Református Világzemle. 1939. V. évf. 2. sz. 59. p.

Ne maradjon költői Narancsik Imre kérdése. Értékelve főtiszteletű Balogh Elemér néhai dunáninnyi püspök, majd 1929-től konvinti lelkeszi elnök munkáját mondjuk ki: az volt. Az egyetemes református egyház, s főleg annak Felvidékre szakadt részének nagy és odaadó építője. Tisztelet emlékének.

Felhasznált irodalom

Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREL). Fond: Felvidéki Ref. Egyház iratai 1921/I.

Református Világszemle 1939.

Csomár Zoltán: *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztény egyház húszéves története (1918-1938.)*, M. Kir. Állami Nyomda Kirendeltsége; Ungvár; 1940.

Peres Imre: A pozsonyi református gyülekezet története. http://www.refblava.szm.com/pdf/A_gyulekezet_tortenete.pdf (Letöltve: 2018.11.01.)

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta - Teologická fakulta
Bratislavská cesta 3322 SK-945 01 Komárno
[www. ujs.sk](http://www.ujs.sk)

Tömösközi Ferenc (szerk)
A hit és a közösség szolgálatában
Életutak a Szlovákiai Református Keresztyén egyházban
Nyomdai előkészítés: TAMM - Téglás Attila
Nyomda: Grafis Media, s.r.o.
Példányszám: 100 db
Kiadás éve: 2018
Első kiadás

Ferenc Tömösközi
V službe viery a komunity.
Životné dráhy v Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku
Tlačová príprava: TAMM - Attila Téglás
Tlačiareň: Grafis Media, s.r.o.
Počet výtlačkov: 100 ks
Rok vydania: 2018
Prvé vydanie

ISBN 978-80-8122-273-3